

Közép-Európai Közlemények

**XVI. évfolyam 1. szám,
2023/1.
No56**

KÖZÉP-EURÓPAI KÖZLEMÉNYEK

**A történelemtudomány, a regionális tudomány, a földrajztudomány,
és a gazdálkodás- és szervezéstudományok művelőinek referált folyóirata**

XVI. évfolyam 1. szám,

2023/1.

No56

Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására

**Ezen folyóiratszám
a Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására
153. kiadványa**

A megjelenés időpontja:

2023. november hónap

KÖZÉP-EURÓPAI KÖZLEMÉNYEK
A történelemtudomány, a regionális tudomány, a földrajztudomány,
és a gazdálkodás- és szervezéstudományok művelőinek referált folyóirata

SZERKESZTŐSÉG

Főszerkesztő:

Prof. Dr. Gulyás László
Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására

A Szerkesztő Bizottság tagjai:

a 2023. január 1.–2023. december 31. közötti időszakban

Dr. habil. Andrej Tóth – Silesian University in Opava, University of Economics, Prague

Dr. habil. Bene Krisztián – Pécsi Tudományegyetem

Dr. PhD. Döbör András – SZTE JGYPK

Dr. habil. Dömök Csilla – Pécsi Tudományegyetem

Dr. PhD. Maruzsa Zoltán – Eötvös Loránd Tudományegyetem

Prof. Dr. Szávai Ferenc DSc – Károli Gáspár Református Egyetem

Felelős kiadó:

Egyesület Közép-Európa Kutatására
Elnök: Dr. Gulyás László
6727 Szeged, Löwy Sándor utca 37.

SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar
Dékan: Döbör András
6725 Szeged, Boldogasszony sgt. 6.

A Szerkesztőség székhelye:

SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar
6725 Szeged, Boldogasszony sgt. 6.

A Szerkesztőség levélcíme:

Egyesület Közép-Európa Kutatására, 6727 Szeged, Löwy Sándor u. 37.

A Szerkesztőség e-mail-címe:

laszlo.gulyas65@gmail.com és/vagy gulyas.laszlo@szte.hu

ISSN 1789-6339 (nyomtatott)

ISSN 2676-878X (online)

Nyomda:

S-Paw, Üllés

KÖZÉP-EURÓPAI KÖZLEMÉNYEK

A történelemtudomány, a regionális tudomány, a földrajztudomány,
és a gazdálkodás- és szervezéstudományok művelőinek referált folyóirata

Folyóiratunkkal kapcsolatos fontos információk

- 1. Folyóiratunk lektorált folyóirat.** Valamennyi közlésre benyújtott tanulmányt két, PhD vagy DSc fokozattal rendelkező kollégával lektoráltat a Szerkesztő Bizottság. A tanulmányok csak támogató, pozitív lektori vélemények esetén kerülnek publikálásra. A lektorálás ún. dupla vak lektorálás!
- 2. Folyóiratunkat az alábbi szakirodalmi adatbázisok referálják:**
 1. MATARKA (Magyar folyóiratok tartalomjegyzékeinek kereshető adatbázisa)
 2. EPA (Elektronikus Periodika Archívum és Adatbázis)
 3. HUMANUS (Humántudományi Tanulmányok és Cikkek)
- 3. Folyóiratunk a Magyar Tudományos Akadémia IX. Gazdaság- és Jogtudományi Osztályának Regionális Tudományok Bizottsága folyóiratlistáján 2010 és 2016 között C-kategóriás folyóiratként szerepelt.**
- 4. 2017-től folyóiratunk előrelépett, a MTA IX. Osztályon B-kategóriás folyóirat minősítést kapott.**
- 5. Folyóiratunkat a Magyar Tudományos Akadémia II. Filozófiai és Történettudományok Osztályának Történettudományi Bizottsága a DSc eljárás során A-kategóriás folyóiratként fogadja el.**
- 6. Folyóiratunk a Magyar Tudományos Művek Tárában (MTMT) referált folyóiratként került nyilvántartásba.**
- 7. Folyóiratunk korábbi számai elektronikus formában, teljes terjedelemben az alábbi helyeken érhetők el:**
 - A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására (VIKEK) honlapján: www.vikek.eu
 - SZTE Klebelsberg Könyvtár által működtetett Contenta SZTE Egyetemi Kiadványok repozitóriumban: <http://contenta.ek.szte.hu/acta/100240>
- 8. Folyóiratunk évente kétszer jelenik meg, az alábbi időpontokban:**
 - adott évi első szám: **március**
 - adott évi negyedik szám: **december**

Szeged,
2023

TARTALOMJEGYZÉK

GAZDASÁGTÖRTÉNET ROVAT

Kaposi Zoltán: Válságból válságba.

A pécsi kereskedelem változásai 1921-1930. 9

Domonkos Endre: A külkereskedelem szerepe az Osztrák-Magyar

Monarchia utódállamaiban. 27

Pavletits Péter: Helvécia két élete. Fejezetek a helvéciai gazdasági vasút

történetéből. 43

TRIANON 103 ROVAT

Gulyás László: Historiográfia a szintézisiráshoz 1: Az összeomlás kora,

1918. október 31.–1920. március 1. 53

Gulyás László: Gondolatok a magyar „rövid 20. század” történetének

nemzeti-polgári-konzervatív szintéziséről. 83

OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIA ROVAT

Szigeti István: A „Keleti kérdés” és egy régi harcostárs távozása:

Ghyczy Kálmán lemondása a házelnökségről 1879-ben. 103

Szávai Ferenc: A Foreign Office és az új Közép-Európa 1918-1920. . . . 117

A HORTHY-KORSZAK ROVAT

Anka László: Apponyi Albert kultuszának második felvonása:

a 80. születésnap 145

Bene Krisztián: Az önálló francia haderő létrehozása az 1940-es

vereség után és a folyamat magyar közreműködői. 163

Turcsányi Enikő – Vincze Anikó – Vinczéné Horváth Bernadett –

Vincze Zsuzsa Dorina: A szókincs jellemzőinek fejlődése kisiskolás

korban 181

RECENZIO

Győri Ferenc recenziója Mátyás Szabolcs (2022): Magyar talentumok

a nobel-díj közelében. M.sz. És társa, Debrecen,

Ismereti: Győri Ferenc 197

KAPOSI Zoltán
egyetemi tanár, az MTA doktora
Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar,
Pécs
email: zkaposi@gmail.com

professor
University of Pécs Faculty of Business and Economics,
Pécs, Hungary

VÁLSÁGBÓL VÁLSÁGBA.
A PÉCSI KERESKEDELEM VÁLTOZÁSAI 1921-1930

FROM CRISIS TO CRISIS. CHANGES IN PÉCS'S TRADE
(1921-1930)

ABSTRACT

Before WW I, Pécs, as the largest city in Southern Transdanubia, was the most important trading hub in the region. Its developed railway network, along with its state and other fairs provided the supply not only for the population of the city, but to other settlements laying around in a 20-30 km radius. Due to WW I and the subsequent thirty-three month Serbian occupation, the economy of the city cracked. In the first part of the 1920s the output of the agricultural and industrial sector declined. As a result of hyperinflation, uncertain financial status and shrinking demand, the volume of trade was decreasing till the middle of the decade. However, after the economic stabilisation wholesale and retail trade quickly developed in Pécs. Pécs increasingly became the centre of national animal fairs. In the second part of the 1920s there was significant fat and meat export and more and more foreign merchants visited the wholesale markets of Pécs. The hospitality industry was revitalised; though the number of hotels barely changed, but many of them were rebuilt to meet contemporary requirements. More and more people were involved in trade and the number of shops grew. However, the development was broken by the consequences of the Great Depression starting in late 1929, as local unemployment increased, real wages fell and export markets shrank; all leading to a decline in distributing opportunities.

Kulcsszavak: válság, kereskedelem, piac, fejlődés, idegenforgalom

Keynotes: crisis, trade, market, development, tourism

1. Bevezetés: téma, háttér, kutatási kérdések

Pécs gazdasági fejlődése az 1850–60-as évektől gyorsult fel, amikor is gomba módra szaporodtak az ipari vállalkozások. Olyan országos és birodalmi piacokat szerző nagyvállalkozások születtek ebben az időben, amelyek jelentős technikai innovációkat tudtak felmutatni. A gyáriparosodás és a szénbányászat mellett erős maradt a tradicionális kisipar is: az első világháború előtt az összes pécsi ipari és kereskedelmi vállalkozás több mint fele segédek nélkül működött. A Mecsek oldalában húzódó 2500 hold szőlő sokáig nagy lehetőséget biztosított a jövedelem-termelésre. Pécs a délkelet-dunántúli vidék legnagyobb piacos helye volt. Javult a közlekedés: a vasút az 1860-as évek végétől javította érdemben a kereskedők pozícióját. A pénzügyközponti funkciók erősödését mutatja számos bank, takarékpénztár, segélyezési egyesület, biztosító megalakulása. Az állami fejlesztéseknek voltak pozitív hatásai: a vasút, a posta stb. megtelepedése nagyszámú hivatali értelmiségi és a középréteghez tartozó polgárt hozott magával.¹

Az első világháború időszaka, s az azt követő szerb uralom azonban megtörte a gazdaság addigi növekedését. A csaknem hároméves szerb megszállás alatt Csonka-Magyarországgal alig lehetett kereskedni. Súlyos helyzetet eredményezett az új adók kivetése és begyűjtése. A vasutat a szerb rendszerbe próbálták integrálni. Az emelkedő infláció, a rossz ellátás, a feketepiac mind hozzájárult a gazdasági dezorganizációhoz. Az üzemek alig működtek, a munkanélküliség nőtt, egyes gyárak átmenetileg felfüggesztették termelésüket.² A várost a teljes katasztrófától a szerbek kényszerű kivonulása mentette meg,³ de ez nem jelentette a pécsi gazdaság megpróbáltatásainak végét. A város integritásának helyreállása után továbbra is nehéz gazdasági évek jöttek. A kivárás, a túlélés elsődleges stratégiának számított: banki hitelekhez nem nagyon lehetett hozzájutni, a beruházások elmaradtak, ugyanakkor tartós munkanélküliség lépett föl.

Tanulmányunk e nehéz évtizednek a kereskedelmi változásait tekinti át. Mivel a jelzett időszakra vonatkozóan a pécsi kereskedelemről szakmai feldolgozás még nem született, ráadásul a levéltári források is igen gyéren állnak csak rendelkezésre, s a későbbiekben sem várható a korabeli magáncégek iratanyagának nagytömegű előkerülése, ezért elemzésünkben során nagymértékben kellett támaszkodni statisztikai, sajtó és egyéb szakirodalmi adatokra, leírásokra. Arra kerestük a választ, hogy a kifejezetten rossz induló helyzetben lévő pécsi gazdaság számára a kereskedelem terén milyen fejlődési lehetőségek adódtak; mennyiben nyílt alkalom a forgalmazás növelésére, új boltok vagy kereskedelmi egységek alapítására; milyen eszközök és módszerek álltak rendelkezésre az ágazat fejlesztésére. Megnéztük, hogy melyek voltak a sikeres esetek a bel- és a külkereskedelemben

való intenzívebb részvételre, s az évtizedben milyen szerep jutott az idegenforgalomnak és a vendéglátásnak.

2. Foglalkoztatás és ágazati rendszer az 1920-as évek első felében

Pécsnek az 1920. évi népszámlálási adatok szerint mintegy 47 ezer lakosa volt, ám ez a szám a korabeli vélemények szerint a háború alatti és utáni évek népességvándorlása miatt a valóságban 55-60 ezer fő lehetett.⁴ A foglalkozási adatok szerint értelmezett ágazati rendszer kapcsán azt láthatjuk, hogy a városban a 22.642 keresőből 10.526 (46,5%) fő az iparból és a bányászatból élt, ugyanakkor a nagy tradíciókkal bíró mezőgazdasági és más foglalkozási csoportok jóval kisebb részaránnyal bírtak. Az iparnak ilyen magas aránya a hasonló népességű városok közül Újpesten, Miskolcon és Győrben figyelhető meg, a Dél-Dunántúl nagyobb települései között sokkal kisebb volt az ipari arány (Nagykanizsán 27,4, Kaposvárott 31,2%).⁵

1. táblázat: A keresők ágazati megoszlása Pécsen (1920)

Table 1. Sectoral distribution of earners in Pécs (1920)

Ágazati foglalkozási csoportok	A keresők száma	A keresők ágazati aránya (%)
Östermelés	1424	6,3
Bányászat és kohászat	1954	8,6
Ipar	8572	37,9
Kereskedelem és hitelélet	2240	9,9
Közlekedés	1674	7,4
Közfoglalkoztatás és szabadfoglalkozásuk	2013	8,9
Napszámosok	1024	4,5
Nyugdíjasok	1810	8,0
Házi cselédek	1227	5,4
Egyéb, ismeretlen foglalkozásuk	704	3,1
Összesen	22642	100,0

Forrás: Népszámlálás (1920/2): 22-24. adatai alapján.

A háború előtti foglalkozási szinthez képest Pécsen 1920-ra a keresők száma 500 fővel csökkent, főleg a mezőgazdaságban és az iparban figyelhető meg jelentős visszaesés. A bányászat, a kereskedelem, a hitelélet, a közlekedés és a közszolgáltatás csoportjában ugyanakkor növekedést láthatunk. A kereskedelem és hitelélet foglalkoztatása terén az országban 1910-hez képest Budapesten kívül Pécsen volt a legnagyobb a szaporodás.⁶

3. A közlekedési helyzet változása

A Trianonban meghúzott új határok jelentős részben elvágták a régi gazdasági kapcsolatokat, így minimálisra zsugorodott a Dráván túli területek felé történő kereskedelem. A szerb megszállás alatt néhány gyárnak még volt lehetősége árut szállítani a délszláv területre, de a kivonulás után erre már kevesebb alkalom nyílt. A pécsi nagykereskedőknek beszerzéseiket és piacaikat tekintve is új területek felé kellett néznie. A Szeged–Pécs tengely működése kapcsán is problémák merültek föl, hiszen az új országhatár elmeteszte a Baja–Szabadka vasútvonalat, így az alföldi termékek beszerzése vagy továbbítása lassúbbá és költségesebbé vált. Korábban a pécsi kereskedelemben Fiume kikötője nagy szerepet játszott, most azonban a tengeri kereskedelem is elveszett. A Szentlőrincen át Budapestig vezető vonalból korábban sem profitált sokat a pécsi gazdaság.⁷ Az új határok meghúzása azt is magával hozta, hogy a 19-20. század fordulóján kiépült Pécs környéki helyi érdekű vasútvonalak (Pécs–Bátaszék, Pécs–Drávaszabolcs) forgalma is visszaesett.

Növekedett viszont Pécs regionális központi szerepköre azzal, hogy a MÁV által 1913-ban kialakított Pécsi Üzletigazgatóság ekkor kezdett igazából működni. Pécs a Balatontól délre eső csaknem összes vasútvonal központja lett, s egyre inkább a Dél-Dunántúlon minden vasúti tevékenységet Pécsről irányítottak. A vasút a legjelentősebb közlekedési és áruszállítási lehetőség volt, s egyben jelentős tömegnek adott munkát: a keresőket tekintve az 1920. évi adatok alapján 943 férfi és 30 nő dolgozott a vasútnál.⁸ A dolgozók számának felduzzadásában nagy szerepe volt az elcsatolt déli területekről visszaáramlott vasutasoknak: akik a határon túl nem kaphattak munkát, azok a megmaradt ország területére költöztek.⁹ A nehéz gazdasági körülmények közepette egy évtized alatt némileg csökkent a vasúti alkalmazottak száma: 1930-ban már csak 882 dolgozóról vannak adataink.¹⁰ A MÁV pécsi javítóműhelye ugyanakkor jelentős gépipari üzemmé vált, ahol 1930-ban már 127 embert alkalmaztak.¹¹

4. A kereskedelem változásai

Ellentétben más ágazatokkal, a háború előtti szinthez képest 1920-ra jelentősen emelkedett a kereskedelemmel foglalkozók száma Pécsen. 1910-ben 1808, ezzel szemben 1920-ban már 2240 keresőt találunk a kereskedelem terén. A kilenc statisztikai osztályba sorolt kereskedelmi dolgozók között 1920-ban – az országos arányokhoz hasonlóan¹² – a legnagyobb csoportot (23%) az élelmezési- és élvezeti cikkekkel kereskedők adták, őket követték a fonó- és szövőiparral, valamint az állatkereskedelemmel foglalkozók.¹³ Az egyes főcsoportok mögé nézve feltűnik a kézmű- és rövidáru-kereskedelemmel (291 fő), fűszer- és gyarmatáru-forgalmazással (228 fő), a fakeskedelem valamilyen formájával (79 fő) foglalkozók nagy száma. Viszonylag sokan éltek a hagyományos kereskedelemből (168 élelmiszer-

kofa, 69 egyéb árus, 31 házaló stb.).¹⁴ Hasonlóan az iparosokhoz, a kereskedőknek is volt autonóm szervezete: a Kereskedők Testülete, s az azon belüli szakosztályok (1928-ban pl. bor, bőr, cipő, drogéria, fa, fűszer, fűszer nagyban, gabona és termék, könyv és papír, könyvnyomda, rövidáru, szállítók, tejtermékek, textil, vas)¹⁵ hatékony érdekvédelmet tudtak biztosítani.¹⁶ Székhelyük a Pannonia szállóban kialakított épületrészben volt.

A kereskedelem vállalati szempontból igen változatos volt. A hagyományos egyéni és családi cégek mellett számos olyan pécsi központú részvénytársaság is jelen volt a város életében, amelyek nagykereskedelemmel foglalkoztak, s működésük a városon kívül Baranyára vagy a régió egészére kiterjedt. Ilyen volt pl. az 1920-ban alapított Agrária gyáripari és kereskedelmi rt., amely nyersterményeket, mészáros- és hentestermékeket értékesített; a Dunántúli erdő- és faipari rt., a Dunántúli szálloda és élelmiszerüzemi rt., a Fűszerkereskedő és áruforgalmi rt., s még jónéhány másik cég. Ezekben a nagy társaságokban a környék közép- és nagybirtokosai ugyanúgy ott voltak, mint a pécsi iparosok vagy bankárok. Az említett vállalkozások több esetben nagyobb bankok érdekeltségeiként jöttek létre.¹⁷

Az ipar és a mezőgazdaság nehézségei mellett¹⁸ nem meglepő, hogy az 1920-as évek elején a kereskedelmi forgalom is akadozott. Pécs korábban nagyforgalmú regionális kereskedelmi központ volt, ám a megszállás utáni évek főleg a gyenge kínálatról és a magas árakról szóltak. Számos terméket csak kötött áron lehetett árusítani, de még így is folyamatosan szaporodtak a visszaélések. A korabeli újságok tele voltak az árdragítók tettenéréseivel, s az uzsorabíróság ítéleteivel. Már 10-20%-os árdragításnál is súlyos büntetések jöhettek, nem is beszélve az olyan esetekről, amikor az árusok a kilós árak helyett elkezdtek darabra adni termékeket.¹⁹ Persze nemcsak a vásárokon, hanem a boltokban is próbálkoztak a kereskedők magasabb árakon értékesíteni, de a hatóság az ő esetükben is kemény ellenőrzést végzett.

Az 1920-as évek első felében a pécsi országos vásárok forgalma csökkent. 1922–23 folyamán szinte minden esetben a gyenge forgalom említésével találkozunk. Miután a kormány megtiltotta az állatkivitelt, a vásárokra felhajtott állatok száma emelkedett, de a belső vásárlóerő nagyon gyenge volt, így adásvétel alig történt.²⁰ 1923-ban az árak magasra szöktek, még a Budapestről jött kereskedők is sokszor csalódottan távoztak a számukra is megfizethetetlen árak miatt.²¹ A kiviteli zárlat feloldása után is alig jöttek a külföldi kereskedők. A borkereskedelem is pangott, a vásárokon bort inkább csak a helyi kocsmárosok, vendéglősök vásároltak, a külföldre szánt mennyiség alig volt mérhető.²² Hasonlót lehet mondani a kirakodóvásárok forgalmáról is. Meg is jegyezték a helyi sajtóban, hogy az új divatnak megfelelően nyalókában nagyobb a kínálat, mint a marha-, sertés- és lóvásár egészében.²³ Alig jelent meg új üzlet a belvárosban, ugyanakkor számos korábbi boltot zártak be.

Mindenképpen szükséges volt a kereskedelmi élet élénkítése, aminek több lehetősége is volt. Kezdeményezték a vásárok rendjének módosítását. A város nagy

reményeket fűzött a vásári napok szaporításához. Pécs város 1924-ig hat országos vásárt, és egyidejűleg kirakodóvásárt tarthatott. A kereskedelemügyi miniszter 1924-ben rendeletével engedélyezte, hogy Pécs az addigi gyakorlat megszüntetésével ezentúl minden hónap első hétfőjén, illetve, ha ezen határnapok ünnepnapra esnek, a következő hétköznapon országos állat- és kirakodóvásár tarthasson.²⁴ A vásári rend többi szabálya megmaradt, vagyis pl. marhákat csak érvényes marhalevéllal lehetett a vásár területére hajtani, a kereskedőknek, iparosoknak az iparigazolvány nélkül tilos volt árusítani stb.²⁵ Pécsnek is szembe kellett nézni ugyanakkor a versennyel: Baranyában számos más településnek volt vásártartási joga, s ezek a vásárok sokszor igen látogatottak voltak. A megyében tartott vásárok száma 1923-ban 122, 1925-ben már 143 volt.²⁶ A 12 országos vásár mellett Pécsen hetente kétszer, szerdán és szombaton hetivásárokat tartottak az Irányi-, a Majláth- és a Széchenyi téren, ahova a környék gazdái hoztak be termékeket.²⁷ Az Irányi és a Majláth téri piacokon lehetett hozzájutni a friss kertészeti termékekhez, ezeken a piacokon a helyi boltgárkertészeknek állandó asztalaik voltak.²⁸

Egy másik lehetőség volt a forgalom felélesztésére a szakmai kiállítások és vásárok szervezése.²⁹ A legjelentősebb az 1923 augusztusára a Baross-Szövetség, a Baranyavármegyei Gazdasági Egyesület s más helyi szervezetek által szervezett országos jellegű árumintavásár volt. Az árumintavásár nem annyira a korábbi nagy országos kiállításra, inkább egy hagyományos termékbemutatóra és vásárra emlékeztetett. Mintegy 180 kiállító jelezte érkezését a rendezvényre, amely lehetőséget adott a pécsi kisiparosok termékeinek népszerűsítésére. A kiállítás fontosságára utal a szervezőknek azon megjegyzése, miszerint „...*délre gravitáló exportképességünk itt méltó bemutatást nyerhet*”.³⁰ A kiállítás augusztus 22-én nyílt meg, számos hazai méltóság köszöntötte a rendezvényt,³¹ amely két hétig tartott. Gazdasági főcsoportjai a ruházat, a lakberendezés, az élelmiszer, a vas- gép- és szerszám, a mezőgazdaság és a méhészet voltak. A kistermelőkön túl számos pécsi nagyüzem is részt vett a bemutatón és vásáron, ott volt az Angster-orgonagyár, a Romeisz lakatos-, bádigos- és rézáru gyár stb. A pécsiekén kívül a soproni, budapesti, kaposvári, nagykanizsai stb. kisiparosok és gazdák anyaga is komoly figyelmet keltett. A kiállított anyag minősége elsőrangú volt, a vidéki kézműipar a legszebb remekeivel szerepelt a vásáron.

Felhasználva az árumintavásár keltette lehetőséget, 1923. szeptember 10-ére Kertészeti- és gyümölcskiállítást szerveztek Pécsre. Trianon után a háború előtti pezsgő korszakhoz képest a mezőgazdasági kiállítások száma nagyon lecsökkent,³² így a pécsi rendezvény igencsak kivételnek számított. A kiállítás két napig tartott, s a korabeli híradások szerint hatalmas tömeg vett rajta részt. Az ország legkülönbözőbb pontjairól is érkeztek kiállítók. A kiállítás jó alapját adta a korábban már említett magas minőségű pécsi és Pécs környéki gyümölcstermelés és kertészet. Három nagy szakmacsoportba szervezték a bemutatót: volt dísz- és kereskedelmi kertészet, konyhakertészet, illetve gyümölcsfakertészet és faiskolai cikkek. A pécsiek igen jól

szerepeltek a versenyen, hiszen mindhárom szakmacsoportban voltak pécsi aranyérmesek, ugyanakkor az ország nagy, tőkeerős uradalmainak versenyében kellett megmérettetni magukat. A kiállítás után a termékeket eladták.³³

Az 1920-as évek elején a szállodaipar és a vendéglátás is visszaesett: a foglalkoztatási adatok szerint 1910-ben a pécsi szállodai-, vendéglátó- és kávésiparban 662 keresőt találunk, ezzel szemben 1920-ban már csak 491 főt.³⁴ A századforduló körüli években megújult néhány pécsi szálloda (Nádor, Pannónia, Aranyhajó, Magyar Király, Vasúti, Baranyát, Vadászkürt, Vadember) alacsony kihasználtsággal működött, vendég nem nagyon volt.³⁵ Nem véletlenül nyilatkozta a Nádor vezetője 1924-ben, hogy *„A régi értelemben vett idegenforgalomról manapság beszélni sem lehet... a vendégekre váró 58 szobánk közül 15-20 van lefoglalva... a legtöbb emberünk ma jön, holnap megy”*. Az is felmerült, hogy a Pannonia bezár, s átadja néhány vendégét a Nádornak. Hasonló volt a Vadászkürt helyzete is, ahol a hetivásárok alatt a hat szobát ki tudták adni, de amúgy üresen állt. Ezzel szemben az ötszobás Magyar Királynak mindig volt vendége. Jól mutatja a helyzetet, hogy 1922-ben a szállodák bejelentett vendégeinek száma 33.639 volt, ezzel szemben 1923-ban már csak 16.191 fő.³⁶ Az 1922–23-as üzleti évben a Nádorban 49, a Pannóniában 58%-ban üresen álltak a szobák, s az 1923–24-es évre még romlottak is az adatok. A fentiek fényében már nem meglepő, hogy a Pannónia Grand Hotel a Dunántúli Bank tulajdona lett, ahol a vezetés az átszervezés mellett döntött, s az épület egyik részében banki irodákat kívántak kialakítani.³⁷ Problémás volt a központban lévő Vadember szálloda működtetése is: ezt Pécs város 1923. június 18-án megvásárolta, majd december 28-án az egyetemnek ajándékozta: az épületet egyetemista lányok számára alakították át Erzsébet Kollégiummá, és ott kapott helyet az egyetemi menza is.

Hasonlókat nehézségeket érzékelhetünk a vendéglátás más területén is. Nagyon jellegzetes Arató Jenő törvényszéki bírónak korabeli megjegyzése, miszerint *„...azok a helyek, amelyeket korábban megtöltött a jómódú polgárság, sorra eltűnnek: megszűnnek a Royal, Pannónia, Központi, Erzsébet, Hungária...kávéházak, becsuknak az Arany Hajó, Mátyás király, Hétféjedelem, Magyar Király, a Deák utcai Marxreiter, a Mór utcai Gambrinus vendéglők stb., nincs ki látogassa, fenntartsa őket...”*³⁸ Az 1920-as évek első felében sok sajtócikk jelent meg a vendéglők kihasználatlanságáról, a kávézók nehézségeiről, nem is beszélve a fürdők látogatottságának visszaeséséről.

A pécsi kereskedelemben nagy változást figyelhetünk meg az évtized közepén: 1925-től kezdve az országos vásárokon jelentős élénkülés mutatkozott. Jól látszik a forgalom növekedése az állatvásár tekintetében, lényegében minden állatfajta eladása látványosan nőtt. 1925 márciusában az egy hónappal korábbihoz képest kétszer annyi lovat adtak el, de a szarvasmarhák, a sertések a birkák stb. forgalma is nagyot nőtt. Az 1925. évi februári vásár kapcsán már az volt a legnagyobb probléma, hogy a lovak nem fértek be a vásártér területére. Öröndetes volt, hogy visszatértek a külföldi kereskedők, s főleg Olaszországba, Ausztriába és Csehszlo-

vákiába vittek élőállatot. A nagy kínálat miatt már az élőállatok is csökkentek, ami sok esetben a kukorica árának csökkenésére is visszavezethető.³⁹ A növekedő forgalom mögött a gazdasági stabilizáció eredményeit, s nem utolsósorban a szerb rablások utáni évek állatállomány-regenerációját láthatjuk, vagyis a Pécs melletti 25-30 km-es körzet gazdái egyre nagyobb számban tudtak felhajtani állatokat. 1925 vége felé már egyértelmű volt a sertések árának csökkenése, ami magával vonta a sertéshús és zsír bolti árának visszaesését is.⁴⁰

Szélesebb viszonylatban keresve az állatvásárok tekintetében Pécs helyét, különbséget kell tennünk a felhajtott és eladott állatok számát illetően. Pécsi adatok szerint a felhajtott állatoknak általában harmadát, negyedét, ötödét sikerült csak értékesíteni. A felhajtott állatokat tekintve Pécs 1925-ben Debrecen, Mohács, Dunaföldvár, Hódmezővásárhely után az 5. helyet foglalta el a hazai rangsorban.⁴¹ Más a helyzet ugyanakkor, hogy ha a valós eladási számokat nézzük.

2. táblázat: Az eladott állatok száma dél-dunántúli térség nagyobb településein (1928–1929)

Table 2. Number of animals sold in the larger settlements of the Southern Transdanubian region

Település	Szarvasmarha		Ló		Sertés		Juh	
	1928	1929	1928	1929	1928	1929	1928	1929
Pécs	5254	4711	3271	3403	5518	4773	261	246
Nagykanizsa	3560	2743	2000	2279	-	-	-	-
Mohács	2328	2204	1392	1492	4893	3903	1059	432
Sellye	1090	1326	576	632	1639	2794	2	1
Németbóly	1532	1532	788	969	2047	2159	1788	1285

Forrás: MSÉ (1928): 102.; MSÉ (1929): 92. Táblázatok adatai alapján.

Az 1920-as évek második felében Pécs dominanciája a dél-dunántúli térségben már egyértelműnek látszik. Ez érdemi fordulat a korábbiakhoz képest, hiszen pl. 1923–1925 között a forgalmazás tekintetében Mohács még megelőzte Pécsét, aminek fő oka a Mohácsi-sziget nagy kiterjedésű legeltetésre alkalmas területe volt, ahol hatalmas sertéskondákat tartottak.⁴² De a Dráva mente térségben Sellye is komoly versenytárs volt a sertéstartás és kereskedelem terén, ahonnan már 100-150 éve is óriási számban hajtották a disznókat Sopron és Bécs felé. Egyedül a juhoknak nem volt piaca Pécsen. Országosan a hazai városok között 1928–29-ben Pécs az eladásokat tekintve a lovaknál mindkét évben az 1., a sertéseknél a 2., míg a szarvasmarhák esetében az 6., illetve az 5. helyen állt, ami mutatja a helyi piac erősödését.⁴³

Nőtt a feldozott hús kivitele is, bár e téren nem volt könnyű a hazai kereskedők helyzete. Egyrészt a világgiazi verseny és az olcsó tengerentúli áru

leszorította az árakat, másrészt az osztrákok is úgy gondolkodtak, hogy inkább élőállatot importálnak Magyarországról, így a saját húsfeldolgozóknak lesz munkája. De még így is sikerült néhány pécsi hentesiparos és kereskedő cégnek bejutni a jobb piacokra. Emeljük ki közülük az ország egyik legnagyobb hentesárugyára, Graumann Gusztáv pécsi üzemének minőségi termékeit (szalámi, szalonna, zsír), amelyeket főleg a német piacon tudott elhelyezni. A vállalat évi exportja az 1920-as évek vége felé elérte a 250 ezer pengőt.⁴⁴ A városban működő hentesiparosok évi 800 ezer – 1 millió pengő értékű hentestermék exporttal javították az ország külkereskedelmi mérlegét. Különösen ismertté tette a pécsi húsipart a zsírexport.⁴⁵ 1926-ban a pécsi hentesáruk exportja 40 vagonra tett ki.⁴⁶ A kivitel méreteit mutatja, hogy 1927-ben Pécsről 1985 hordóban és 1088 ládában 161.040 kg zsírt, 96.432 kg sózott és sózatlan szalonnát, 3632 kg friss hajat és 9750 kg hasított sertést vittek külföldre, amiért 550 ezer pengő értékű valutát utaltak át Pécsre.⁴⁷

Az eddigiekből úgy tűnhet, mintha csak a régi vásári típusú kereskedelem működött volna Pécs esetében Erről persze szó sincs. A kor szokásrendszerének megfelelően az egyes kisebb-nagyobb ipari cégek vagy egyéb vállalkozások saját termékeikkel kereskedtek, de azok elég zárt csatornákon keresztül jutottak el a fogyasztókhoz. A saját üzletben való forgalmazás, ahol a bolt és az ipari műhely sokszor egybeolvadt, megszokott jelenség volt. Pécsen rengeteg olyan ipari cég volt, amely közvetlen módon értékesített. Ugyanakkor vasúton a pécsi téglá eljutott a délszláv államba, a Zsolnay termékeit Ausztriában és még messzebb is meg lehetett vásárolni, az Angster orgonagyár egyedi termékei az óceánon túl is kapósak voltak stb. A belföldi kereslet is növekedett az 1920-as évek második felében, vannak pl. városi hivatalos adataink a pécsi húsfogyasztás emelkedéséről. A belföldi borfogyasztás azonban megcsappant, a kisebb termelők maguk fogyasztották el saját borukat, mert vevő nem volt rá.⁴⁸

Ha a korban reprezentatív, 1926-ban átadott budapesti Corvinhoz hasonló jellegű nagyáruház nem is épült Pécsen, a belvárosban azért jónéhány nagyobb méretű, számos dolgozót foglalkoztató híres bolt helyezkedett el. A boltok közül az egyik legismertebb a Király u. 19. szám alatt lévő Julius Meinl volt. Az osztrák Meinl ekkor már nyolc országban volt jelen, több tucat boltja volt Magyarországon is. A fűszerekkel kávéval, olívaolajjal, gyarmati és egzotikus árukkal foglalkozó nagyvállalkozás aktívan hirdette termékeit a helyi sajtóban. „*A gondos háziasszony tudja, hogy a salátát csakis Meinl olívaolajjal lehet ízletesen elkészíteni...*” - hirdették a ma is megfontolandó gondolatot 1924-ben.⁴⁹ A Király u. 4. sz. alatt működött 1907–1927 között a Geltsch és Graeff illatszer és pipere cég. A Széchenyi téren a bírósági épület földszintjén helyezkedett el hosszú időn át Köves Géza fűszer- és csemegekereskedése. Az Irgalmasok utcája, a Jókai tér, a Rákóczi út épületeinek földszintjén is jónéhány ismert boltot találunk az 1920-as években.

Gyors karriert futott be a városban a Pécs-Baranyai Hangya Keresztény Termelő-, Értékesítő- és Fogyasztási Szövetkezet, amely a városban és környékén az egyik legfontosabb kereskedelmi szereplővé vált. A dél-dunántúli megyékben már a 20. század elején ott voltak a Hangya szervezetek, s a Pécs környéki falvakban is egyre több üzlet jött létre. A háború után a korábbi 2240 szövetkezetből a megcsonkított Magyarországon 951 maradt, de 1922 végére már 1969 szövetkezet működött.⁵⁰ Pécssett csak 1922-ben szerveződött meg a helyi Hangya. Az erős kormányzati hátszéllel működő szövetkezet vezetőségében szinte minden városi társadalmi csoport képviselője jelen volt.⁵¹ Nehéz volt megfelelő forgalmas helyiséget találni a pécsi Hangyának, de végül 1922 első felében az Igazgatóság megvette a város központjában, a Jókai tér 11. sz. alatt Lelkes János tágas üzletét, megszervezték a személyzetet, s az üzlet mögött nagyméretű raktárat alakítottak ki.⁵² A pécsi Hangya négy hónap alatt tekintélyes nagyságú, 15 millió korona forgalmat bonyolított le; összevetve ezt a Pécs melletti településekkel: Pellérdén évi 3 millió, Rácvárosban évi 1 millió korona volt a forgalom.⁵³ 1923-ban a nagy infláció miatt a 100 korona névértékű üzletrészeket 1000 koronára emelték.⁵⁴

A pécsi Hangya fejlődése az 1920-as években töretlen volt. A tagok 5-10%-kal olcsóbban kapták a termékeket, ezen kívül vásárlási visszatérítés is járt nekik.⁵⁵ Az 1923-ra vonatkozó közgyűlési beszámoló szerint az év végén már 2558 tagja volt a szervezetnek, a mérleg 58 millió korona volt, amelyből 5% osztalékot fizettek a tagoknak.⁵⁶ A Hangya figyelt arra, hogy a nyereségből jótékony célokra is fordítson. Terjeszkedett a pécsi Hangya: Pécssett 1925-ben már egy főüzlete, 4 fióküzlete, ill. Rácvárosban, Szederkényben és Olasz faluban egy-egy fióküzlete is volt. 1924 végén már 2886 tagja volt a szervezetnek, üzletrésztőkéje meghaladta a 114 millió koronát, s 6 milliárd korona évi forgalom mentén 20 millió korona nyereséget realizáltak.⁵⁷ Később a tagok száma valamennyivel csökkent: 1925-től 2300-2500 közötti taglétszámmal működött a pécsi Hangya. 1926 végén a tagok száma 2344, az üzletrészeiké pedig 6479 volt, 1928 végén pedig 2501 tag 6726 üzletrészt birtokolt.⁵⁸ Az árukészletet tekintve szinte minden megtalálható volt: az élelmiszerektől kezdve a fűszereken, textílián, édesipari termékeken keresztül a technikai eszközökig árusította a szövetkezeti üzlet a beszerezhető, a tagok által termelt, de máshonnan származó árucikkeket is.

A kereskedelmi és üzleti forgalom fellendülésével az évtized közepétől a pécsi idegenforgalom mutatói is javultak. 1925 első felében már arról szóltak a beszámolók, hogy egyre több külföldi (idegen) keresi fel Pécssett: amíg 1924-ben egész évben 2301 külföldi érkezett, addig 1925 első hat hónapjában a 2204 fővel már csaknem elérték ezt a számot. Javult a szállodai kihasználtság is, s egyre több belföldi vendég is megjelent.⁵⁹ A vendégszámok folyamatosan emelkedtek. 1926-ban már 4138 külföldi járt Pécssett; ugyanakkor a szállodákban megszálltak száma 36.440 fő volt.⁶⁰ Az emelkedés mögött több tényező is húzódott. Egyrészt

az országban az idegenforgalom egyre fontosabbá vált. 1928-ban létrejött az Országos Magyar Idegenforgalmi Tanács.⁶¹ A turizmus szempontjából gyorsan fejlődött Budapest és a Balaton térsége. De volt előrelépés Pécsen is. A külső viszonyok javulásával nőtt a jugoszláv beutazók száma: egyre több kereskedő, üzletember és ügynök érkezett Pécsre.⁶² Javította a helyzetet, hogy elindult a konferenciaturizmus. Az országos orvosszövetség 1929-ben először rendezte meg kongresszusát Pécsen, ahova mintegy 400 orvos érkezett. A kongresszusra külön előkészítő bizottság alakult, s egybekötötték egy harkányi és sikondai kirándulással, gyárlátogatással, estéllyel, hangversennyel. Az érkezőknek a pécsi szállodák, az internátusok és az addigra már teljesen berendezett Maurinum kelő számú szobát tudtak biztosítani.⁶³

Mindazonáltal állandó volt a panasz, hogy a város az idegenforgalom terén nagyon le van maradva más hazai városok mögött; egyre több írás jelent meg Sopron, Győr stb. sikereiről, növekvő vonzerejükről.⁶⁴ Pécs városnak komoly intézkedéseket kellene hoznia a forgalom fellendítése érdekében, hiszen a turizmus és vendéglátás korabeli formái komoly bevételekkel kecsegtettek mind a város, mind a magánvállalkozók számára. A szállodai és vendéglátási színvonal emelése, a Mecsek és a szélesebb környék bevonása a vendégek látókörébe sokat javíthatott a város megítélésén.⁶⁵ Előre kellett lépni a szolgáltatási színvonalban is, hiszen e téren a vidéki szállodák nagyon le voltak maradva a budapestiektől. A városközpontban lévő Aranyhajó pl. 1927-ben már úgy hirdette magát, hogy a két évvel korábban átépített szálloda szobáiban vízvezeték és központi fűtés, új bútorok és ágynemű várja a nagyérdeműt, és „...*fővárosi előkelőséggel berendezett... étterem és söröző*” áll rendelkezésre francia és magyar konyhával, pécsi és kőbányai sörökkel, kerthelyiséggel, cigányzenekarral.⁶⁶ A fejlődés egyértelmű, de az idegenforgalom igazi fellendülése majd csak a válság után jött el.⁶⁷

A fellendülés mellett voltak ugyanakkor kellemetlen jelek is, amelyek mutatták az ágazat sérülékenységét. 1927-ben Büttner szállodabérlő öngyilkossága rázta meg a közvéleményt. Büttner József vidékről került Pécsre, ahol először a Vadembert, az Aranyhajót, majd a Magyar Király szállodát és vendéglőt bérelte, s a végén megnyitotta a Papagáj bárt, de a nehéz viszonyok miatt egyre inkább eladósodott, s kiutat nem találva, szállodája pincéjében felakasztotta magát.⁶⁸ A Rákóczi és az Irgalmasok utca nyugati sarkán álló régi Mátyás király szállót már 1919-ben lebontották.⁶⁹ Hasonló sorsra jutott a Magyar Király szálloda, amit az Agrárpar Rt-től egy hentes és egy mészáros vásárolta meg, s az új tulajdonosok úgy döntöttek, hogy az épületet bérházzá alakítják, amelynek földszintjén üzlethelyiségek lesznek, az emeleten pedig öt lakás, amelyből kettő a tulajdonosoké, három pedig bérletként működik.⁷⁰

3. táblázat: A pécsi szállodák és fogadók 1928-ban*Table 3. Hotels and inns of Pécs in 1928*

Szálloda neve	Tulajdonos vagy bérlő	Szobák száma	Ágyak száma	Külföldiek száma	Szobák napi ára (pengő)
Nádor	Dunántúli szálloda és élelmiszerüzemi rt.	59	74	679	4-7
Pannónia	Dunántúli szálloda és élelmiszerüzemi rt.	59	68	448	4-5
Aranyhajó	Dunántúli szálloda és élelmiszerüzemi rt.	19	26	240	3,20-4,40
Excelsior	Halász Jánosné	10	13	Még új, n. a.	3,20
Vasúti	Griesz József	10	13	115	4,80
Vadászkürt	Horváth János	9	15	85	3,50
Baranya	Klein Nándor	8	9	45	3,60
Korona	Krausz József (bérlő)	3	5	3	2,40

Forrás: *Dunántúl*, 1928. október 30., 3. adatai alapján.

A táblázatból látható, hogy 1928-ban már volt egy új szálloda is, mégpedig az Indóház utca 18. sz. alatti Excelsior, amely Halász Jánosné, szül. Klein Katalin tulajdonában volt. Az Excelsior épülete korábban egy emeletes lakóház volt, amelynek szállodává alakítására a tulajdonos 1925 februárjában kapott a várostól engedélyt.⁷¹

Pécs mindig is híres volt nagyszámú vendéglátóhelyéről. Az említett szállodákon, fogadókon kívül több tucat vendéglő, kiskocsmá, pálinkamérés, söröző volt még, amelyek kínálatára hosszú időn át mindig volt kereslet.⁷² Jól mutatja ezt az is, hogy az 1928-as címtárban Pécsen 115 vendéglőst és 14 kocsmárost találunk.⁷³ A kocszmák és egyéb szórakozóhelyek nagy része a belvárosban helyezkedett el, de a város külvárosi területein is egyre több ilyen helyet találhatunk. Voltak nagyban látogatott helyek (pl. Gambrinus, Nick-söröző, Kőbányai sörcsarnok), de apró kis kocszmák is. Külön ki kell emelnünk a kávéházak és a cukrászdák jelentőségét, amelyekből a szerb megszállás után is jónéhány megmaradt és működött tovább.⁷⁴ Nem kell arra gondolnunk, hogy a korabeli kocszmák vagy kávéházak mindig a kulturált fogyasztásról szóltak. Az újságok az 1920-as években sok olyan hírt közöltek, amelyek az italozás utáni erőszakos cselekményekről szóltak.⁷⁵ A vendéglátó szakma a női foglalkoztatás szempontjából is fontos volt: 1920-ban pl. a kávé iparágban keresők csaknem fele nő volt; a kifizőzők esetében pedig csak nők szerepeltek a kimutatásban.⁷⁶ Mutatja ugyanakkor fellendülést, hogy Pécsen 1930-ra a szállodákkal, vendéglőkkel, kávéházakkal, kifizőzőkkel stb. foglalkozó keresők száma az 1920. évi 347 főről 554 főre emelkedett.⁷⁷

A fellendülés vége: a pécsi kereskedelem a válság hajnalán

Láthattuk az előzőkben, hogy a pécsi kereskedelem különböző ágai az 1920-as évek közepétől viszonylag gyorsan fejlődtek, amit a forgalom és a foglalkoztatás adatai is világosan tükröznek. Ám az 1929 vége felé jelentkező világgazdasági válság és annak hazai hatásai elől nem lehetett kitérni. Pécsen az évtized vége felé egyre több feszültségforrás jelentkezett. Az egyik ilyen az állástalanok szaporodása volt: 1927 végén a városháza munkaközvetítője még csak 78, de 1930. január elején már 1549 munkanélkülit regisztrált.⁷⁸ A munkanélküliség növekedése főleg az ipar, s azon belül az építőipar elbocsátásaival függött össze.⁷⁹ A mezőgazdaságból való megélhetés lehetősége is csökkent: az agrárárak felére, harmadára estek vissza. Több nagy gyár sodródott a csőd szélére. A válság érzékenyen érintette a kisiparosokat is: szinte mindegyik szakmacsoportban érzékelhetjük a tevékenység szüneteltetését, a segédek és a tanoncok számának csökkenését stb.⁸⁰

A jövedelmek kényszerszerű felélése néhány kereskedelmi ág számára katasztrofális forgalmi helyzetet teremtett. A borértékesítés már korábban is nehézkes volt, a válság alatt még rosszabb helyzetbe kerültek. 1930-ban már azt írták a helyi lapban, hogy „...*A borkereskedések számának lényeges apadása azonban már megfelel a borkereskedelem végpusztulásának...a borkereskedelmet, mely Villányt is szépen táplálta, semmifele más kereskedelmi ág nem pótolta azóta sem...*”⁸¹ Jól mutatja a helyzetet, hogy az évtized végén a helyi sajtó, amely minden vásárról beszámolt, szinte kivétel nélkül a gyenge vásári forgalomról írt. Visszaesett a postai és vasúti forgalom is. Az állatvásárokon a kereslet hiánya miatt egyre tágult a rés a felhajtott és eladott állatok száma között. Hasonlóan más dél-dunántúli városokhoz, Pécsen is régi és reprezentatív boltok zártak be. Az egyik legnagyobb veszteség az 1869 óta a városközpontban működő Alt és Böhm norinbergi- és díszműbolt bezárása volt: „*Ez nem egy cég, nem két kereskedő tragédiája, hanem az egész magyar kereskedelem nagy tragédiájának egyik megrázó jelene*te” – írták róla a Pécsi Naplóban. Egy évvel korábban a kereskedő cégnek még 26 alkalmazottja volt.⁸² Bezárt az 1883 óta működő, az Irgalmasok u. 16. sz. alatt lévő Spitzer Sámuel-féle rövidáru, rőfös és cipőüzlete is.⁸³ Egyre több kereskedőnek okozott gondot, hogy az 1927-ben, még jobb gazdasági viszonyok között kötött hosszú távú boltbér-megállapodás után fizetendő összeget a lecsökkent forgalom után nem képes fizetni, ezért a Kamara ezek felülvizsgálatát javasolta.⁸⁴ Az ilyen, vagy ehhez hasonló eseteket még sokáig sorolhatnánk, de ezekből a példákból is kitűnik, hogy a válság éveit a városi kereskedelem nagy nehézségekkel küszködött. A pécsi kereskedelem megújulása majd csak 1934 után érzékelhető.

JEGYZETEK/NOTES

- 1 Az áttekintéshez lásd: Kaposi Zoltán (2022): 103-192; illetve Kaposi Zoltán (2006): 31-144.
- 2 HU-MNL-BaML. Pécs város „C” ügyosztályának iratai. C 16482/1921.
- 3 A rablásokhoz és a károkhoz lásd: Laky Dezső (1923): 422-462. adatait.
- 4 Lásd: Kaposi Zoltán – Szlanyinka Éva – Vonyó József (2022): 432.
- 5 Népszámlálás (1920/2): 136-137 alapján.
- 6 Népszámlálás (1920/2): Általános jelentés: I: 5.*
- 7 Majdán János (2005): 78-81.
- 8 Népszámlálás (1920/3): 95.
- 9 A népesség gazdasági ágak szerinti megítéléséhez lásd: Hoóz István (1995): 110-111.
- 10 Népszámlálás (1930/3): 104.
- 11 Uo.
- 12 Lásd: Magyarország a XX. században (1996): II. Belkereskedelem
- 13 Népszámlálás (1920/3): 22.
- 14 Népszámlálás (1920/3): 94-95.; lásd még Dankó Imre (1965).
- 15 P-BC (1928): 50.
- 16 *Pécsi Lapok*, 1922. november 18., 1.
- 17 Lásd pl. *Compass* (1923-24/2): 450-466.
- 18 Lásd pl. Kaposi Zoltán (2006): 166-172.
- 19 A megbüntetett árdrágítókra lásd pl. *Dunántúl*, 1922. szeptember 10., 8.
- 20 Lásd pl. *Dunántúl*, 1922. május 30., 4.
- 21 Lásd pl. *Dunántúl*, 1923. január 30., 3.
- 22 *Dunántúl*, 1923. január 30., 3.
- 23 *Dunántúl*, 1924. augusztus 4., 4.
- 24 Lásd: *Pécsi Lapok*, 1925. március 4., 3.
- 25 *Dunántúl*, 1925. december 24., 5.
- 26 Lásd: *Dunántúl*, 1927. október 9., 5.
- 27 Szőnyi Ottó (1927): 18.
- 28 Gjurov Alexander (1995): 393.
- 29 Lásd: Bezerédy Győző (1996) tanulmányát.
- 30 *Dunántúl*, 1923. július 21. 2.
- 31 *Dunántúl*, 1923. augusztus 22., 1.
- 32 Lásd: Csoma Zsigmond (1996): 86.; Fülöp Éva (1996): 28-30.
- 33 A kiállításához lásd: *Pécsi Lapok*, 1923. szeptember 13., 1.; *Dunántúl*, 1923. szeptember 11., 3.
- 34 Népszámlálás (1920/3): 22. alapján számolva.
- 35 P-BC (1928): 263.
- 36 *Pécsi Lapok*, 1924. augusztus 2., 2.
- 37 Trebbin Ágost (2003): 32-33.

- 38 Arató Jenő (é.n.): 189. Arató 1923-tól a Pécsi Kir. Törvényszék bírója volt. PL (2010) I: 53.
- 39 A vásári forgalom élénküléséhez lásd: *Dunántúl*, 1925. február 6., 2.; *Pécsi Lapok*, 1925. március 1., 2.; *Dunántúl*, 1925. március 13., 5.; *Dunántúl*, 1925. április 7., 3.; *Dunántúl*, 1925. június 3., 5.
- 40 *Pécsi Napló*, 1925. november 3., 4.
- 41 *Dunántúl*, 1927. október 9., 5.
- 42 Az erről készült szakszerű elemzést dr. Horváth Kázmér készítette. Lásd: *Dunántúl*, 1927. október 9., 5.
- 43 MSÉ (1928): 102. Táblázat adatai alapján.
- 44 *Magyarország*, 1929. szeptember 15., 12.
- 45 *Az Est* (1928): 398.
- 46 *Dunántúl*, 1927. május 21., 3.
- 47 Az exporthoz: *Dunántúl*, 1928. április 8., 12.
- 48 *Pécsi Napló*, 1930. április 6., 1.
- 49 *Pécsi Lapok*, 1924. június 22., 4. Lásd még: https://regipecs.blog.hu/2016/10/12/a_pecsi_nagycsemege
- 50 Géro Imre (2011): 68.
- 51 *Hangya* (1923): 64.
- 52 *Dunántúl*, 1922. június 9., 3.
- 53 Az adatokhoz lásd: *Hangya* (1923): 63-65.
- 54 *Dunántúl* 1923. november 20., 1.
- 55 Lásd pl. *Dunántúl*, 1924. április 3., 4.
- 56 A beszámoló: *Dunántúl*, 1924. június 3., 1.; lásd még: *Pécsi Tőzsde*, 1924. április 28., 3.
- 57 *Dunántúl*, 1925. június 16., 2.
- 58 Lásd: *Dunántúl*, 1927. október 1., 8.; 1929. március 31., 23.
- 59 *Dunántúl*, 1925. július 31. 3.
- 60 *Dunántúl*, 1927. január 6., 5.
- 61 Csizmadia László (1979): 1085., Bártfai Endre (2009): 289-360.
- 62 *Pécsi Napló*, 1929. június 29., 2.
- 63 *Dunántúl*, 1929. július 11., 3.; *Dunántúl*, 1929. szeptember 8., 2.; szeptember 10., 2-4.
- 64 Lásd pl. *Pécsi Napló*, 1927. augusztus 4., 1.; 1929. május 24., 1. stb.
- 65 *Pécsi Napló*, 1929. július 27., 1.
- 66 Szőnyi Ottó (1927): könyv végi számozatlan oldalon reklám; ugyanúgy: Kiss József (1926).
- 67 Lásd: Gonda Tibor – Kaposi Zoltán (2022).
- 68 *Pécsi Napló*, 1927. február 1., 2.; *Dunántúl*, 1927. február 1., 3.
- 69 Szőnyi Ottó (1927): 31.
- 70 PL (2010) I: 476.; *Dunántúl*, 1927. május 28., 3.
- 71 *Pécsi Napló*, 1928. február 25., 5.

- 72 Lásd: Kovács Lajos (2000) művének adatait.
 73 P-BC (1928): 247.; 271-272.
 74 Kiss József (1926): 11.
 75 Az ilyen esetekre lásd: Vámos Eszter (2018) leírásait.
 76 Népszámlálás (1920/3): 94.
 77 Népszámlálás (1930/3): 26.
 78 Vargha Dezső (1988): 315.; 318.
 79 T. Mérey Klára (1985): 182.
 80 Egyre többen adták vissza az iparigazolványt. Lásd: *Dunántúl*, 1931. január 17., 5.
 81 *Pécsi Napló*, 1930. április 6., 1.
 82 *Dunántúl*, 1929. március 31., 4.; *Pécsi Napló*, 1931. november 15., 1.
 83 *Pécsi Napló*, 1932. április 17., 5.
 84 Lásd: *Dunántúl*, 1932. április 29., 3.; a kamarához lásd: Kopasz Gábor (1970) tanulmányát.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

Címtárak, lexikonok, visszaemlékezések

- Arató Jenő (é.n.): Életem II. (1916–1938). Vitéz Arató Jenő naplója. In: <http://www.csongor6.fw.hu/Neus12/pdf/1/4naplo1916-1938.pdf>
 Compass (1924): Magyar Pénzügyi Compass az 1923–1924. évre. II. Vidék. Szerk. Kormos Gyula. Budapest
 P-BC (1928): Pécs-Baranyai Címtár 1928. Szerk. Kalotai László. Pécs
 PL (2010): Pécs Lexikon I–II. Főszerk. Romváry Ferenc. Pécs

Levéltári források

- HU-MNL-BaML IV. 1402. Pécs város Törvényhatósági Bizottságának iratai
 HU-MNL-BaML IV. 1406. Pécs szerb megszállásának iratai (1918–1921)
 HU-MNL-BaML IV. 1406. Pécs város „C” ügyosztályának iratai
 HU-MNL-BaML IV. 1418. Pécs város szabályrendeleteinek levéltári gyűjteménye

Statisztikai források

- MSÉ (1928): Magyar Statisztikai Évkönyv 1928. Új folyam, XXXVI. Budapest. 1929.
 MSÉ (1929): Magyar Statisztikai Évkönyv 1929. Új folyam, XXXVII. Budapest. 1930.
 Népszámlálás (1920/2): Az 1920. évi népszámlálás. II. Rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari és kereskedelmi vállalatok községenként. Budapest. 1925.
 Népszámlálás (1920/3): Az 1920. évi népszámlálás. III. Rész. A népesség foglalkozása részletesen és a vállalati statisztika. Budapest. 1926.

Népszámlálás (1930/3): Az 1930. évi népszámlálás. III. Rész. A népesség foglalkozása részletesen és a vállalati statisztika. Budapest. 1935.

Sajtóforrások

Dunántúl 1920–1931, Magyarország, 1929, Pécsi Lapok 1922–1923. Pécsi Napló 1920–1931, Pécsi Tőzsde 1923–1924.

Felhasznált irodalom

Az Est (1928): Az Est Hármaskönyve. Szerk. Az Est Lapkiadó Rt. Budapest. 387–409.

Bártfai Endre (2009): A magyar szállodaipar története 1848–1945. In: A magyar vendéglátás és turizmus újkori története. Szerk. Csizmadia László. Budapest. 289–360.

Berend T. Iván – Szuhay Miklós (1975): A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848–1944. Budapest

Bezerédy Győző (1996): A pécsi vásárok 1846–1937. In: B. Horváth Csilla – Bezerédy Győző: A pécsi vásárok 150 éves története. Pécs. 17–52.

Csizmadia László (1979): A magyarországi idegenforgalmi igazgatás kezdetei. Állam és Igazgatás 29. (1979) 12. 1083–1092.

Csoma Zsigmond (1996): Kertészeti és szőlészeti-borászati vásárok és kiállítások Magyarországon (XIX–XX. század). In: Az országos mezőgazdasági kiállítások és vásárok története 1881–1990. Szerk. Kecskés Sándor. Budapest. 73–94.

Dankó Imre (1965): Adalékok a pécsi piacok és vásárok néprajzához. In: A Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1964. Pécs. 169–185.

Fülöp Éva Mária (1996): A magyar mezőgazdaság és bemutatói 1881–1945. In: Az országos mezőgazdasági kiállítások és vásárok története 1881–1990. Szerk. Kecskés Sándor. Budapest. 19–35.

Géró Imre (2009): A fogyasztási szövetkezetek új versenykörnyezetben. A fogyasztási szövetkezeti kereskedelem fejlődése Magyarországon. Pécs. PhD-Disszertáció. PTE KTK

Gjurov Alexander (1995): Bolgár betelepülők Baranya megyében az évszázados hagyományok tükrében (1870–1944). In: Baranyai Helytörténetírás 1992–1995. Szerk. Szita László. Pécs. 349–420.

Gonda, Tibor – Kaposi, Zoltán (2022): Innovative tourism development in a Hungarian regional centre in the 1930s. Journal of Tourism History 2022. Vol. 14. No.2. 202–214.

Hangya (1923): A Hangya termelő, értékesítő és fogyasztási szövetkezet, a Magyar Gazdaszövetség első szövetkezeti központja első 25 éve. Budapest

- Hoóz István (1995):** Pécs népességének alakulása a két világháború közötti időszakban. In: Pécs népessége 1543–1900. Szerk. Vonyó József. Pécs. 95–115.
- Kaposi Zoltán (2006):** Pécs gazdasági fejlődése 1867–2000. Pécs
- Kaposi Zoltán (2022):** Pécs gazdasági fejlődése (1867–1914). In: Pécs története VI. Iparosodás – polgárosodás. Pécs a dualizmus korában (1867–1918). Szerk. Kaposi Zoltán – Vonyó József. Pécs. 103-192.
- Kaposi Zoltán et al. (2022):** Pécs élete az első világháború idején. In: Pécs története VI. Iparosodás – polgárosodás. Pécs a dualizmus korában (1867–1918). Szerk. Kaposi Zoltán et al. Pécs. 429-462.
- Kiss József (1926):** Pécs és a Mecsek részletes helyi kalauza. Budapest
- Kopasz Gábor (1970):** A Pécsi Kereskedelmi és Iparkamara (1880–1948). In: Somogy megye múltjából 1970. Levéltári Évkönyv 1. Szerk. Kanyar József. Kaposvár. 159–195.
- Kovács Lajos (2000):** Kanyargós utcák, görbe esték. Pécs
- Laky Dezső (1923):** Csonka-Magyarország megszállásának közgazdasági kárai. Budapest
- Magyarország a XX. században (1996): Magyarország a XX. században. II. kötet. Főszerk. Kollega Tarsoly István. Szekszárd. <https://mek.oszk.hu/02100/02185/html/96.html>
- Majdán János (2005):** Pécs, mint közlekedési központ (1846–1946). In: Mozaikok Pécs és Baranya gazdaságtörténetéből. Szerk. Szirtes Gábor – Vargha Dezső. Pécs. 55–86.
- Szőnyi Ottó (1927):** Útmutató a városban és a környékén. Pécs
- T. Mérey Klára (1985):** Dél-Dunántúl iparának története a kapitalizmus idején. Budapest
- Trebbin Ágost (2003):** A pécsi Pannónia Grand Hotel. Pécsi Szemle (6) 2. (nyár) 30-41.
- Vámos Eszter (2018):** Kinek a kávéház, kinek a kocsmá – a középosztály és az alsóbb osztályok szórakozása Pécsen az 1920-as években. In: Újkor.hu. A velünk élő történelem. Pécs, 2018.06.15.<https://ujkor.hu/content/kinek-ka-vehaz-kinek-kocsmak-kozeosztaly-es-az-alsobb-osztalyok-szorakozasa-pe-csett-az-1920-evekben> Letöltés: 2022. 09. 29.
- Vargha Dezső (1988):** A pécsi munkaerőhelyzet és a városi ínségmunkarendszer 1929–1940. In: Baranyai helytörténetírás 1987–1988. Szerk. Szita László. Pécs. 315–339.

DOMONKOS Endre
tudományos főmunkatárs
Budapesti Gazdasági Egyetem, Alkalmazott Tudományok
Egyeteme, Külkereskedelmi Kar, Budapest
email: Domonkos.Endre@uni-bge.hu

senior research fellow
Budapest Business School University of Applied Sciences
Faculty of International Management and Business
Budapest, Hungary

**A KÜLKERESKEDELEM SZEREPE AZ OSZT-
RÁK-MAGYAR MONARCHIA UTÓDÁLLAMAIBAN
(AUSZTRIA, CSEHSZLOVÁKIA ÉS MAGYARORSZÁG)**

*THE ROLE OF FOREIGN TRADE IN THE SUCCESSOR
STATES OF THE AUSTRO–HUNGARIAN MONARCHY
(AUSTRIA, CZECHOSLOVAKIA AND HUNGARY)*

ABSTRACT

Prior 1914, external trade played an exceptionally important role in the national economies of the Central and Eastern European countries. Austria–Hungary, which operated as a self-sufficient economic unit was based on internal customs union and a common currency and banking system. The large common market promoted the development of nascent industries, while at the same time it provided efficient safeguard against overseas competition.

At the end of October 1918, the Austro–Hungarian Monarchy was dismembered and split into seven different entities, which had harmful impacts on foreign trade of the region as a whole. As a result of the collapse of Austria–Hungary, the former economic and commercial relations were broken. Due to the territorial annexations, many successor states lost its traditional markets. Foreign trade was further complicated by the emergence of new customs frontiers, coupled with protectionist policies. The latter was meant an obstacle in deepening of economic relations among the Central and Eastern European countries.

Trade discussions between the Little Entente and Hungary further exacerbated the postwar difficulties.

The aim of the paper is to analyse the role of foreign trade in three successor states of the Dual Monarchy (Austria, Czechoslovakia and Hungary). Emphasis will be placed on evaluating the structure of both exports and imports of the concerned countries, by highlighting the changes, which occurred during the interwar period in their foreign trade relations. Because of length constraints, I will not focus on the creation of the German “Grossraumwirtschaft” in the region at the end of the 1930s.

Kulcsszavak: gazdaságtörténet, külkereskedelem, Közép- és Kelet-Európa, Ausztria, Csehszlovákia és Magyarország

Keynotes: economic history, foreign trade, Central and Eastern Europe, Austria, Czechoslovakia and Hungary

1. Bevezetés

A külkereskedelem már az első világháborút megelőző időszakban is meghatározó fontosságú szerepet játszott a kelet-közép- és délkelet-európai országok nemzetgazdaságában. Az egykori Osztrák–Magyar Monarchia, mint önálló gazdasági egység áruforgalma vámok és deviza nélkül, közös pénz és árrendszer alapján belkereskedelmi jelleggel zajlott. A dualista Monarchia egységes vámterülete védett piacot biztosított a fejlődő iparágak és az agrártermékeket exportáló országok számára. Míg Magyarország mezőgazdasági termékeinek (elsősorban gabonafélék) 80 százalékát a cseh és cislajtán területeken értékesítette, addig az iparosodott cseh és morva régió iparcikkeinek felvevőpiaca ugyancsak a dualista Monarchia volt.¹ A térség országainak többsége – Cislajtánia és az iparosodott cseh és morva területek kivételével – agrárjellegű volt, és a mezőgazdasági termelés területén önellátásra rendezkedett be. Ugyanakkor a Monarchia élelmiszer-szükségletének nagy részét Magyarország biztosította, mely gabona-termelésének közel 40 százalékát exportálta.² 1913-ban például Magyarország gabonafeleslege 800 ezer tonnát tett ki, amelyet a Monarchia piacán értékesítettek. Az Ausztria–Magyarország keretein belül folytatott kereskedelmet a térség országainak földrajzi közelsége jellemezte.³

1918. október végén a közel 50 milliós piaccal rendelkező „közös piac”, az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása rendkívül kedvezőtlenül érintette a régió valamennyi országát.⁴ A dualista Monarchia megszűnésével ugyanis a térség államai között korábban kiépített, hagyományos gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok szakadtak meg.

Az első világháborút lezáró versailles-i békeszerződés által teremtett nemzetközi rendszer merően új helyzetet eredményezett a közép- és kelet-európai országok külkereskedelmében. A Párizs környéki békeszerződések által megállapított határok egész országokat vágtak el korábbi piacaiktól. A helyzetet tovább súlyosbította, hogy az első világháború előtti agrárexportőr országok túlnyomó része 1919 és 1923 között mintegy 3,1 millió mázsa élelmiszer-behozatalra szorult. A kereskedelmi kapcsolatok újjászervezését nagymértékben hátráltatták a régió országai által bevezetett önellátásra törekvő, protekcionista gazdaságpolitikai intézkedések és az egyes kelet-európai államok (lásd kisantant és Magyarország között fennálló érdekellentét⁵) közötti gazdasági és politikai téren kialakult érdekkülönbségek.

Tanulmányom célja az Osztrák–Magyar Monarchia utódállamai közül Ausztria, Csehszlovákia és Magyarország külkereskedelmének bemutatása a két világháború közötti időszakban. Lényeges szempontot jelent a külkereskedelem áruszerkezetének elemzése mellett a kereskedelmi kapcsolatrendszer átalakulását befolyásoló tényezők vizsgálata. Ugyanakkor területi korlátok miatt nem kívánok foglalkozni a nagynémet gazdasági térség kiépítésének következményeivel.

2. Ausztria és külkereskedelmi kapcsolatrendszere

A térség országai közül az 1918. november 12-én megalakult Ausztria külkereskedelmét döntő mértékben meghatározta a belső önellátásra törekvő nagygazdasági térség, az Osztrák–Magyar Monarchia megszűnése. Amíg a Monarchiában a külkereskedelem elmaradt az osztrák–magyar térség belkereskedelme mögött, Ausztria, mint majdnem minden kis állam, viszonylag erősebb mértékben függött a külkereskedelemtől. 1918-ban azonban komoly nehézségekkel kellett megküzdeni. A Saint-Germain-i békeszerződésnek a legnagyobb kedvezmény elvére vonatkozó kikötései, valamint az utódállamok gazdasági nacionalizmus jegyében meghirdetett elzárkózást folytató politikája szintén nem kedvezett a nemzetközi kereskedelemnek.⁶

Ausztria helyzetét nemcsak az első világháborút követő általános gazdasági kimerülés és felgyorsuló infláció súlyosbította, hanem az a tény is, hogy külkereskedelme alapvetően komplementer jellegű volt, mivel kivitele túlnyomórészt iparcikkekből, behozatala pedig főleg nyersanyagokból és élelmiszerekből állt. 1920 és 1929 között az osztrák külkereskedelmi mérleg 1,1 milliárd schilling importtöbbletet mutatott. A külgazdasági egyensúlytalanság oka, hogy Ausztria a jelzett periódusban 62 százalékkal többet importált, mint exportált.⁷

1. táblázat. Ausztria külkereskedelme 1920 és 1937 között

Table 1. Foreign trade of Austria between 1920 and 1937

Év	Behozatal (millió schilling)	Kivitel (millió schilling)	Behozatal és kivitel fedezeti aránya (százalékban kifejezve)
1920/22	2478	1413	57,0
1923/29	3066	1949	63,6
1930/33	1848	1170	63,3
1934/37	1266	980	77,4

Forrás: Bachinger, Karl (1987): Österreich von 1918 bis zur Gegenwart. In: Wolfram, F., Jan A. V. H., Hermann K., Ilja M., Friedrich V.: Handbuch der Europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Band 6. Klett-Cotta. Stuttgart. 546 old.

Ausztria az első világháborút követő időszakban élelmiszer- és nyersanyag-behozatalra szorult. A mintegy 1 milliárd schilling értékű állat- és élelmiszer-behozatalnak, valamint az 1,9 milliárd schillinget kitevő szénbehozatalnak nem volt ellentétele. Félgyártmányokban és késztermékekben ugyan exporttöbblet jelentkezett, de az import ezek esetében is elérte az export 80 százalékát. Vagyis ez utóbbi termékek esetében sem keletkezett olyan többlet, amely ellensúlyozhatta volna az élelmiszer-behozatal külkereskedelmi mérlegre gyakorolt negatív hatásait. Az importcikk egyharmadát tették ki az élelmiszerek, 15–17 százalékát pedig a nyersanyagok, 50 százalékát pedig az iparcikkek. A kivitelben viszont 85–90 százalékban ipari gyártmányokból és félkésztermékekből állt. A nyersanyagkivitelben a fa (10 százalék) volt a legfontosabb tétel.⁸

Az osztrák külkereskedelem szerkezetében a világgazdaság válság lényeges változást eredményezett. A gazdasági válság mélypontján (1933) a közép-európai ország kivitele és behozatala az 1929. évi szint 35 százalékára esett vissza. Ugyanakkor 1933 és 1937 között az export 57,4 százalékkal, az import pedig 26,5 százalékkal növekedett. A külkereskedelmi mérleg lassú javulásában szerepet játszott a fogyasztás visszaesése mellett a védővamos gazdaságpolitika, valamint a kötött devizagazdálkodás bevezetése, továbbá 1934-ben a schilling leértékelése. Az 1930-as évek második felétől az osztrák export fellendülése az egyre jobban fokozódó európai fegyverkezéssel volt magyarázható.⁹

Az osztrák külkereskedelem mérleghiány csökkenéséhez természetesen a külkereskedelmi cserearányok terén bekövetkezett javulás is hozzájárult. Míg a gazdasági világválság során az élelmiszerek és a nyersanyagok világpiaci árai meredeken zuhantak, addig az osztrák export nagy részét képező késztermékek árszínvonala viszonylag stabil maradt. Ez a tendencia a válság éveiben tovább folytatódott. Így az alpesi ország már 1933-ban 27 százalékkal több árucikket exportált, és 1937-ben 21 százalékkal több terméket importált az 1924. évi szinthez képest.¹⁰

**2. táblázat. Az osztrák külkereskedelem területi megoszlása
1924 és 1937 között (%)**

Table 2. Territorial distribution of the foreign trade of Austria between
1924 and 1937

Ország	1924		1929		1933		1937	
	Import	Export	Import	Export	Import	Export	Import	Export
Kelet-közép-európai utódállamok összesen ¹¹	48,7	46,7	44,3	38,7	45,5	35,1	38,6	31,8
Csehszlovákia	22,6	11,0	18,1	13,5	13,6	7,8	11,0	7,1
Magyarország	11,7	8,8	9,9	7,5	11,3	10,0	9,0	9,1
Németország	15,0	13,1	21,0	15,9	18,7	15,1	16,1	14,8
Olaszország	7,2	10,2	3,6	9,0	4,4	11,2	5,5	14,2
Nyugat-európai országok ¹²	12,5	15,8	12,1	15,7	10,6	20,0	14,3	18,0
Egyesült Államok	5,6	2,1	6,0	3,4	5,4	2,5	6,0	2,5
Egyéb	11,0	12,1	13,0	17,3	15,4	16,1	19,5	18,7

Forrás: Bachinger, Karl (1987): Österreich von 1918 bis zur Gegenwart. In: Wolfram, F., Jan A. V. H., Hermann K., Ilja M., Friedrich V.: Handbuch der Europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Band 6. Klett-Cotta. Stuttgart. 548. old.

A két világháború közötti időszakban az osztrák külkereskedelem területi megoszlása is jelentős mértékben átalakult. 1924 és 1937 között a közép és kelet-európai országok részesedése az importban 48,7 százalékról 38,6 százalékra esett vissza, az exportban pedig 46,7 százalékról 31,8 százalékra. Az 1920-as években Ausztria fontos külkereskedelmi partnere volt Németország (Weimari Köztársaság). 1924 és 1929 között Németország részesedése az importban 15,0 százalékról 21 százalékra, az exportban pedig 13,1 százalékról 15,9 százalékra növekedett. Ugyanakkor 1933 és 1937 közötti periódusban csökkent Németország részesedése az osztrák exportban és importban. Az 1930-as években az osztrák külkereskedelem számára egyre nagyobb jelentőségre tett szert Olaszország és Magyarország. Ez utóbbi két országgal Ausztria 1934 márciusában írta alá a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatok bővítéséről szóló ún. római jegyzőkönyvet.¹³ Olaszország és Magyarország mellett Ausztria külkereskedelmi partnerei közé tartoztak a nyugat-európai államok (Belgium, Franciaország, Nagy-Britannia, Hollandia és Svájc). 1933-ban ez utóbbi országokba irányult az osztrák kivitel 20%-a.

Egészében véve elmondható, hogy az Osztrák Köztársaság külkereskedelmének szerkezete az iparosodottabb országokhoz hasonlított. A gazdasági válság okozta visszaesést követően, az 1930-as évek közepétől az osztrák kivitel volumene nőtt, amely összefüggött a Német Birodalomban 1934-től meghirdetett újrafegyverkezési programmal.

3. Csehszlovákia: a térség iparilag legfejlettebb állama

Csehszlovákia nemzetgazdaságában a külkereskedelem nemcsak a nyersanyagok hiánya miatt játszott meghatározó fontosságú szerepet, hanem azért is, mert az ország teljes termelésének mintegy harmadát, ipari termelésének pedig felét külső piacokon értékesítette. Az export volumene 1920 és 1929 között két és félszeresére, az import több mint kétszeresére növekedett.¹⁴ A nyugat-európai országokhoz képest a csehszlovák exportszektor gyors ütemben növekedett. Míg 1913 és 1928 közötti időszakban az európai exportszektor növekedési üteme piaci árakon számítva 41,4 százalék körül alakult, addig ennek mértéke Csehszlovákiában elérte a 45,8 százalékot. Ugyanakkor Csehszlovákia világkereskedelemben való súlya elhanyagolható volt, mivel a közép-európai állam a világ összes exportjából mindössze 1,93 százalékkal részesedett. Csehszlovákia különleges helyzete a közép- és délkelet-európai térségben azzal magyarázható, hogy ki tudta elégíteni a Duna völgyi régió agrárállamainak iparcikk szükségletét. 1921 végén a csehszlovák export közel fele az egykori Osztrák–Magyar Monarchia helyén létrejött utódállamok területére irányult. Szintén lényeges különbséget jelentett Ausztriával és Magyarországgal összehasonlítva, hogy Csehszlovákia külkereskedelmi mérlege a két világháború közötti időszakban – 1932 és 1933 kivételével – összesen 11,3 milliárd korona exporttöbbletet mutatott.¹⁵

Az 1920-as években a csehszlovák állam a fogyasztási cikkek exportját tudta lényegesen növelni, így az export növelése nagymértékben hozzájárult az ipari termelés fellendüléséhez. Az export nemzetgazdaságban játszott szerepét mutatta, hogy értéke a nemzeti termék 30 százalékát tette ki. Hangsúlyozni kell azonban, hogy Nyugat-Európa iparilag fejlett országaival szemben Csehszlovákia iparcikk kivitelét nem ellentételezte a délkelet-európai államokból származó agrárimporttal, hanem éppen ellenkezőleg fokozatosan csökkentette a Duna völgyi régióból érkező mezőgazdasági termékek behozatalát. A csehszlovák mezőgazdaság ugyanis nemcsak a lakosság növekvő élelmiszer-szükségleteit tudta biztosítani, hanem főbb agrártermékeinek (gabona, maláta, komló és cukor) nagy részét is exportálta.¹⁶

Az 1929-ben kibontakozott világgazdasági válság a külpiacok beszűkülése (az export 1933-ban csupán 40 százaléka volt az 1929. évinek) miatt rendkívül kedvezőtlenül érintette az exporttevékenységre szakosodott nemzetgazdaságot. Az értékesítési lehetőségek összeomlásával bekövetkezett nehézségeket tovább súlyosbította a kormány deflációs politikája. 1934-ben a nemzeti valutát, a koronát 16,6 százalékkal értékelték le, amely a külkereskedelem mérsékelt fellendüléséhez vezetett. Az 1936-os újabb leértékelés után az export az 1933-as mélyponthoz képest közel kétszeresére nőtt, de még így sem közelítette meg az 1929. évi szintet.¹⁷

A gazdaság és külkereskedelem területén tapasztalható nehézségek ellenére Csehszlovákiában az export volumene – amely az 1920-as években 1 milliárd dol-

lárt tett ki (1934-es dollárértékkel számítva) – lényegesen magasabb volt, mint Magyarországon: háromszorosan haladta meg a magyar export értékét.¹⁸

3. táblázat. Az egyes iparágak részaránya Csehszlovákia összes kivitelében 1929 és 1937 (%)

Table 3. Percentage share of various industries in total Czechoslovak exports, 1929 and 1937

Iparágak	1929	1937
Fogyasztási javakat előállító iparágak részesedése az összes kivitelből	50,7	43,2
Textil és ruházati ipar	34,5	8,8
Üveg- és kerámiaipar	9,2	5,3
Bőripar	6,9	7,6
Cukor, maláta zabtermelés	10,1	
Beruházási javakat előállító iparágak részesedése az összes kivitelből	15,4	25,2
Vas, acél- és színesfémipar,	11,6	18,9
Gépipar, szerszámgyártás, valamint járműgyártás	3,8	6,3
További iparágak	23,9	31,6
Összesen	100	100

Forrás: Teichova, Alice (1988): The Czechoslovak Economy 1918-1980. Routledge. London and New York. 58. old.

Csehszlovákia exportszerkezete az iparilag fejlett országokhoz hasonlított. A kivitel kétharmada ipari késztermékekből állt, míg a behozatal felét a nyersanyagok mellett gépek és berendezések, járművek és vegyipari cikkek tették ki, amelyeket nyugat-európai országokból importáltak. A világgazdasági válság hatására azonban jelentős szerkezeti változás ment végbe a csehszlovák export összetételében. Míg a fogyasztási javakat előállító iparágak (textil, üveg és kerámia, valamint élelmiszeripar) exportrészesedése az 1929. évi 50,7 százalékról 1937-re 43,2 százalékra csökkent, addig az 1929 és 1937 közötti időszakban a vas, acél- és színesfémipar részaránya a kivitelben 15,4 százalékról 25,2 százalékra növekedett.¹⁹

A csehszlovák külkereskedelem területi megoszlása terén az első világháború előtti időszakhoz képest lényeges változások mentek végbe.

4. táblázat. Csehszlovákia külkereskedelmének területi megoszlása kontinensenként, 1924–1937 (%)

Table 4. Territorial distribution of Czechoslovak foreign trade by continents, 1924–1937 (%)

Térség	1924		1929		1937	
	Import	Export	Import	Export	Import	Export
Európa	91,9	90,5	85,0	84,2	69,1	74,1
Németország	35,2	19,5	25,0	19,4	15,5	13,7
Ausztria, Magyarország, Jugoszlávia és Lengyelország	23,7	40,3	23,2	35,1	16,7	29,9
Nagy-Britannia és Franciaország	6,2	11,0	7,9	8,5	11,6	12,5
Ázsia	1,4	2,9	4,0	3,9	9,1	7,0
Afrika	0,3	1,0	1,9	1,8	4,9	3,9
Amerika	6,4	5,5	8,5	9,9	15,3	14,3
Egyesült Államok	5,6	4,2	5,5	7,2	8,7	9,3
Ausztrália és Óceánia	0,0	0,1	0,6	2,2	1,6	0,7

Forrás: Teichova, Alice (1987): Die Tschechoslowakei 1918–1980. In: Wolfram, F., Jan A. V. H., Hermann K., Ilja M., Friedrich V.: Handbuch der Europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Band 6. Klett-Cotta. Stuttgart. 617. old.

Csehszlovákia és a Duna menti térség államai közötti kereskedelmi kapcsolatok elmélyítését gátolták az 1920-as években bevezetett, hazai piac védelmét szolgáló vámintézkedések. 1925-ben mozgó vámot vezettek be a gabonafélékre, valamint a disznósírra, amelyet 1926-ban újabb vámtarifa-emelés követett. Végül soron ezek az intézkedések az agrárlobbi érdekeinek győzelmét jelentették az ipari érdekekkel szemben, mivel Csehszlovákiában az 1920-as évek közepére a hazai agrártermékek védelmét szolgáló vámrendszer épült ki. A délkelet-európai országokba irányuló csehszlovák kivitel visszaesése a régió államai által a gazdasági nacionalizmus jegyében meghirdetett, belső önellátásra törekvő importhelyettesítő iparosítással magyarázható.²⁰

Míg 1929-ben a csehszlovák exportnak közel 20 százaléka irányult a Duna-medence térségének államaiba, addig 1937-ben már csak 15 százaléka. Megjegyzendő, hogy a térség országai közül Bulgária, Románia és Jugoszlávia Csehszlovákiába irányuló kivitele 1929-ben 23, 18, és 38 százalékkal maradt el az 1924. évi szinthez képest. Ugyanebben az időszakban Magyarország exportja Csehszlovákiába mindössze 5 százalékkal növekedett.²¹ A csehszlovák exportőrök 1928-at követően, hogy ellensúlyozzák a délkelet-európai országokkal folytatott külkereskedelmi kapcsolatok visszaeséséből adódó veszteségeket Afrikában, Ázsiában és Amerikában szereztek újabb piacokat termékeiknek.

1924 és 1937 között Csehszlovákia hagyományosan jó kereskedelmi kapcsolatokat ápolt Nagy-Britanniával és Franciaországgal. 1937-ben a két nyugat-európai országba irányult a csehszlovák kivitel 12,5 százaléka. A tengerentúli országok közül az Amerikai Egyesült Államokba irányuló export az 1924. évi 4,2 százalékról 1937-re 9,3 százalékra növekedett. Egészében véve elmondható, hogy Csehszlovákia külkereskedelme diverzifikáltabb exportszerkezetével és a nyugat-európai, valamint tengerentúli országokkal folytatott kereskedelmi kapcsolataival az ipariilag fejlett államokhoz hasonlított.

4. Magyarország külkereskedelmi kapcsolatrendszere

Magyarország nemzetgazdaságában az egyoldalú gazdaságszerkezet és az értékesítési piacok jelentősége miatt meghatározó fontosságú szerepet játszott a külkereskedelem. Hazánk külkereskedelme – a többi közép- és kelet-európai országhoz hasonlóan – nem működött megfelelő hatékonysággal, mert nem tudott a nemzetgazdaság szerkezeti átalakításához szükséges devizabevételt kitermelni.²² Magyarország kivitele éves szinten – az 1920-as évek elejének mélypontjához képest – 1924 és 1929 között 9,1 százalékkal, behozatala pedig 5,3 százalékkal növekedett. Ugyanakkor a külkereskedelem növekedésének üteme mindvégig elmaradt a világháború előtti szinttől. Hazánk külkereskedelmi mérleghiánya rendkívül magas volt; 1920 és 1923 között elérte az éves exportbevételek 75 százalékát. A külkereskedelmi mérleg hiánya 1923-ban 72 millió dollárról 29 millió dollárra csökkent, a mérlegdeficit azonban a lassú javulást követően ismét növekedett.²³

Az 1920-as években a mezőgazdasági termények és az élelmiszer-ipari cikkek az összes export 50-57 százalékát, az élőállatok pedig 12-15 százalékát, együttesen tehát több mint 60 százalékát tették ki. Az importban az ipari készárúk aránya ugyancsak 50 százalék körül mozgott. A behozatal nagy részét gépek és fémipari berendezések, valamint textiliák tették ki. Legfontosabb külkereskedelmi partnerrünk – igaz egyre csökkenő arányban – Ausztria volt. A közép-európai ország a korszak elején a magyar export több mint 40 százalékát, 1929-ben pedig 30 százalékát vette fel. Ausztria után Csehszlovákia következett mintegy 18 százalékos részaránnyal. Ez a két ország, valamint a másik két szomszéd állam, Románia és Jugoszlávia 1923-ban a magyar export 71 százalékát, 1929-ben 57 százalékát, s 1931-ben 43 százalékát fogadta.²⁴

A magyar külkereskedelem szempontjából felértékelődött Olaszország jelentősége. Már az 1920-as évek elején is voltak kereskedelmi kapcsolatok Magyarország és Olaszország között, de ezek volumene elhanyagolható volt: 1923-ban a magyar kivitel 5 százaléka irányult Itáliába, míg a behozatal mindössze 3 százalék körül alakult. Az igazi változást Bethlen István miniszterelnök 1927-es római útja jelentette. A későbbiekben Olaszország egyre fontosabb szerepet játszott a magyar külkereskedelmi áruforgalomban, de igazán jelentős pozíciót sem a behozatalban,

sem a kivitelben nem tudott elérni. Hasonlóan marginális szerep jutott a tengerentúli területeknek. Jóllehet számos termékfajta (nyers juta, kaucsuk, kakaóbab, olajos növények) tengerentúli térségekből érkezett hazánkba, ugyanakkor ezek a termékek értékben és mennyiségben is elmaradtak a közép-európai külkereskedelemtől.²⁵

A világgazdasági válságot követő évtizedben a külkereskedelem volumene rendkívül visszaesett, folyó áron számolva az 1929. évi szint egyharmadára zsugorodott. A globális recesszió azonban lényeges változásokat eredményezett hazánk külkereskedelmének szerkezetében. A behozatalban 1913 és 1937 között jelentősen csökkent az ipari késztermékek (62-ről 27 százalékra) aránya, miközben a nyersanyagok és félkészgyártmányok aránya (38-ról 73 százalékra) ugrásszerűen megnőtt. Ugyanakkor a kivitel belső arányai alig módosultak, mivel a legnagyobb tételt továbbra is az élelmiszerek és nyersanyagok képezték (59 százalék).²⁶

5. táblázat. Magyarország külkereskedelmi szerkezete (%)

Table 5. Composition of Hungary's foreign trade (%)

Megnevezés	Behozatal				Kivitel			
	1913	1929	1933	1937	1913	1929	1933	1937
Nyersanyag	25,0	37,5	42,1	42,5	52,0	59,9	64,7	58,6
Félgyártmány	13,3	22,5	28,3	30,6	10,0	6,9	7,3	10,6
Ipari készáru	61,7	40,0	29,6	26,9	38,3	33,2	28,0	30,6

Forrás: Berend T. Iván – Ránki György (1976): Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19-20. században. Átdolgozott és bővített 2. kiadás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 502. old.

A behozatal terén bekövetkezett legfontosabb változás a főbb energiahordozók (tűzifa, lignit és szén) részesedésének csökkenése (50 százalékról 25 százalékra) mellett a fogyasztási cikkek arányának 48,9 százalékról 26 százalékra történt visszaesése volt.²⁷

Az 1930-as években a magyar külkereskedelem területi megoszlása is radikálisan átalakult. Csehszlovákiával 1930-ban vámháború tört ki, mivel a közép-európai ország felmondta a Magyarországgal 1927-ben kötött kereskedelmi egyezményt, és 1931-ben bizottságot állított fel a búza és a lisztimport korlátozására, majd 1933 nyarán elfogadott rendelettel megháromszorozta a mezőgazdasági termékek, elsősorban a búza vámtételeit. Emiatt és a kiegészítésképpen bevezetett kontingensek következtében a magyar gabona és liszt gyakorlatilag nem jutott be a csehszlovák piacra. Ugyanakkor északi szomszédunknak Magyarországra irányuló kivitele majdnem a negyedére esett vissza. A Csehszlovákiába irányuló összes magyar agrárkivitel 1931-ben az 1929. évinek 8,9 százalékát, 1932-ben 10,1 százalékát, de még 1933-ban is csak 16,9 százalékát tette ki.²⁸

Magyarország számára egyre inkább felértékelődött az olasz kivitel. Az 1931-ben kötött olasz-osztrák-magyar kereskedelmi megállapodás jelentős gabonakivitelt tett lehetővé Magyarország számára. Olaszország évi 100 ezer tonna búza behozatalára vállalt kötelezettséget (mázsánként 19 pengő támogatással). Ausztria is vállalta évi 150 ezer tonna búza és 50 ezer tonna liszt átvételét. Mindkét ország jelentős állatkiviteli kontingenst is biztosított Magyarország számára. A megvalósulás azonban nem volt egyforma. Olaszország átvette a kontingenseket, Ausztria azonban csak részben (érvényesült a hagyományos agrártámogatás).²⁹ A kereskedelmi megállapodásnak köszönhetően Olaszország részesedése a magyar behozatalban az 1930. évi 5 százalékról 1934-re 12 százalékra növekedett. Ugyanakkor a magyar kivitelben 1930–33 között Olaszország súlya 12,8 százalékról 8,6 százalékra csökkent.³⁰

A német-magyar kereskedelmi kapcsolatokban fontos változást hozott a két ország között 1931 augusztusában megkötött kereskedelmi egyezmény. A megállapodás szerint Németország a világpiaci ár 11 százalékát fizette preferenciaként a magyar búzáért. A megszorító intézkedések (lásd többszöri vámemelések és állami monopóliumok megerősödése) miatt a magyar gabonaexport mégsem növekedett. Ráadásul a német gazdaságpolitika a magyar exporttermékek németországi elhelyezését egyre inkább a német javak magyarországi elhelyezéséhez kötötte. Hiába csökkentette 1932-ban Magyarország számos német ipari késztermék vámját, a német-magyar áruforgalom volumene a válság éveiben jelentős mértékben csökkent. Igazi változást az 1934 februárjában megkötött német-magyar kereskedelmi egyezmény hozott.³¹ Ez utóbbit márciusban új fizetési egyezménnyel egészítették ki. A megállapodás értelmében a német importőrök a magyar árucikkek ellenértékét birodalmi márkában a Magyar Nemzeti Bank javára a Reichsbankhoz fizették be. A Birodalmi Bank a kiszállított magyar áruajték szerint külön kezelte a hozzá beérkezett összegeket. Ezen összegekből folyósította a Magyar Nemzeti Bank a német exportőröknek a szállítás értékét.³² Megállapítható, hogy a két világháború közötti időszakban az exportbevételek fokozásának a külkereskedelem nem tudta alapját képezni.³³

5. Konklúzió

A két világháború közötti időszakban Ausztria, Csehszlovákia és Magyarország külkereskedelmét negatívan befolyásolták az egykori Osztrák–Magyar Monarchia, mint nagygazdasági térség és közös piac felbomlásából eredő hátrányok. A versailles-i békeszerződés által megállapított határok miatt az értékesítési piacok nagy része is az utódállamokhoz (lásd a dualista Monarchiához tartozó egykori iparilag és gazdaságilag fejlett cseh-morva területek Csehszlovákiához csatolását) került. Az első világháborút követő években a térség összes állama élelmiszer-behozatalra szorult. A világkereskedelem két világháború közötti években tapasztalt lassú növekedése, az 1920-as évek közepétől a nyerstermékek kedvezőtlen világpiaci

áralakulása olyan tényezők voltak, amelyek döntő mértékben meghatározták a gazdaságilag elmaradott közép- és kelet-európai országok külkereskedelmét. A régió országai közül Ausztria és Csehszlovákia jelentettek kivételt. Ez utóbbi két ország ugyanis diverzifikáltabb exportszerkezettel (a kivitelben az ipar- és fogyasztási cikkek túlsúlya érvényesült, míg a behozatalban a nyersanyagoké) rendelkezett. Magyarország a trianoni békediktátumot követően az egykori Osztrák–Magyar Monarchia 50 milliós védett piacáról kikerült a világpiacra, ahol világpiaci áron, devizafizetésekkel és vámakadályok mellett bonyolódott a külkereskedelmi forgalom. A gazdasági nehézségeket tovább súlyosbította, hogy hazánkkal szomszédos országok belső önellátásra törekvő, védővámokkal biztosított gazdaság- és kereskedelempolitikát folytattak a két világháború közötti időszakban. 1920-at követően a külkereskedelem szerepe hangsúlyossá vált hazánk nemzetgazdaságában, mert a mezőgazdasági kivitelnek kellett megteremtenie az alapot a külkereskedelem egyensúlyához. Az agrárexport biztosította az ipar fejlesztéséhez szükséges nyersanyagok és félkésztermékek devizabázisát.³⁴

Összegezve megállapítható, hogy a külkereskedelem, bár fontos szerepet játszott a dualista Monarchia három utódállamának nemzetgazdaságában, növekedésének üteme messze elmaradt az első világháborút megelőző korszaktól.

JEGYZETEK/NOTES

- 1 Aldcroft, Derek Howard – Morewood, Steven (1995): *Economic Change in Eastern Europe since 1918. Indebtedness and instability in the later 1920s.* Edward Elgar Publishing Limited. Aldershot, Hants. 50. old.
- 2 Gulyás László (2009): *Regionális folyamatok a 19. században.* 93-95. old. Gulyás László (szerk.): *A modern magyar gazdaság története. Széchenyitől a Széchenyi-tervig.* JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó. 93-95. old.
- 3 Drabek, Zdenek (1986): *Foreign Trade and Policy.* In: Kaser, M. C. – Radice, E. A. (Ed.): *The Economic History of Eastern Europe 1919-1975. Vol. I.* Clarendon Press. Oxford. 383–384. old.
- 4 Gulyás László (2018): *Az Osztrák-Magyar Monarchia, mint közös piac szétesése. A versaillesi békerendszer gazdasági következményei Közép-Európában.* In: Domonkos Endre szerk.: *Kelet-Közép-Európa politikai és gazdasági fordulatai a rövid XX. században.* BGE-VERITAS. 22-52. old.
- 5 Gulyás László (2011): *A kisantant története 1920-1938.* Rubicon 2011/2. szám 68-77. old.
- 6 Zöllner, Erich (1998): *Ausztria története.* Osiris Kiadó. Budapest. 422. old.
- 7 Bachinger, Karl (1987): *Österreich von 1918 bis zur Gegenwart.* In: Wolfram, F., Jan A. V. H., Hermann K., Ilja M., Friedrich V.: *Handbuch der Europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Band 6.* Klett-Cotta. Stuttgart. 546. old.

- 8 Berend T. Iván – Ránki György (1976): Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19-20. században. Átdolgozott és bővített 2. kiadás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 498. old.
- 9 Bachinger (1987): Uo. 547. old.
- 10 Bachinger (1987): Uo. 547. old.
- 11 Csehszlovákia, Jugoszlávia, Lengyelország, Magyarország és Románia.
- 12 Belgium, Franciaország, Hollandia, Nagy-Britannia és Svájc.
- 13 A római jegyzőkönyveket 1934. március 17-én írta alá Olaszország, Magyarország és Ausztria. A jegyzőkönyv három részből állt: az első politikai-konzultatív paktum volt, s tartalmazta Ausztria szuverenitásának biztosítását, a magyar revizionizmus támogatását, valamint Olaszország befolyásának dunai térségben való megerősítését Jugoszláviával szemben. A második és harmadik jegyzőkönyv többoldalú gazdasági és kereskedelmi szerződés volt. Míg Olaszország és Ausztria közötti gazdasági megállapodás nyílt preferenciákat írt elő, addig a Róma és Budapest közötti megállapodások nem tartalmaztak nyílt vagy rejtett preferenciákat. Bővebben lásd Gulyás László (2015): A Horthy-korszak külpolitikája 3. A Károlyi- és a Gömbös-kormány külpolitikája 1931-1936. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- 14 Palotás Emil (2003): Kelet-Európa története a XX. század első felében. Osiris Kiadó. Budapest. 268. old.
- 15 Teichova, Alice (1988): The Czechoslovak Economy 1918-1980. Routledge. London and New York. 55–56. old.
- 16 Teichova, Alice (1987): Die Tschechoslowakei 1918-1980. In. Wolfram, F., Jan A. V. H., Hermann K., Ilja M., Friedrich V.: Handbuch der Europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Band 6. Klett-Cotta. Stuttgart. 616. old.
- 17 Palotás (2003): Uo. 268. old.
- 18 Berend – Ránki (1976): 495. old.
- 19 Teichova (1988): The Czechoslovak Economy 1918-1980. 57–58. old; Gulyás László (2003): A csehszlovák állam első felbomlásának (1938-1939) regionális vonatkozásai. Tér és társadalom. 2003/3 szám 129-145. old.
- 20 Teichova (1987): Die Tschechoslowakei 1918-1980. 616. old.
- 21 Drabek (1985): 418. old.
- 22 Kaposi Zoltán (2004): A 20. század gazdaságtörténete. Dialóg–Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 106. old.
- 23 Drabek (1985): 389. old.
- 24 Romsics Ignác (1999): Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó. Budapest. 163. old.
- 25 Kaposi Zoltán (2002): Magyarország gazdaságtörténete 1700-2000. Dialóg–Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 295. old.
- 26 Berend – Ránki (1976): 502. old.
- 27 Drabek (1985): 462. old.

- 28 Draskóczy István – Buza János – Kaposi Zoltán – Kövér György – Honvári János (1998): Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig. Harmadik részben átdolgozott kiadás. Aula Kiadó. Budapest. 371. old.
- 29 Gunst Péter (2006): Magyarország gazdaságtörténete (1914–1989). Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 60. old.
- 30 Kaposi (2004): 111. old.
- 31 Kaposi (2002): 299. old.
- 32 Szávai Ferenc: A Horthy-korszak gazdasági élete 1920–1945. In: Gulyás László szerk. (2009): A modern magyar gazdaság története Széchenyitől a Széchenyi tervig. JATE Press Kiadó. Szeged. 123. old.
- 33 Kaposi (2002): 299. old.
- 34 Gulyás László: Az első világháború és Trianon következményei a magyar gazdaságra. In: Gulyás László szerk. (2009): A modern magyar gazdaság története Széchenyitől a Széchenyi tervig. JATE Press Kiadó. Szeged. 111. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

- Aldcroft, Derek Howard – Morewood, Steven (1995):** Economic Change in Eastern Europe since 1918. Indebtedness and instability in the later 1920s. Edward Elgar Publishing Limited. Aldershot, Hants. 42–58. old.
- Bachinger, Karl (1987):** Österreich von 1918 bis zur Gegenwart. In: Wolfram, F., Jan A. V. H., Hermann K., Ilja M., Friedrich V.: Handbuch der Europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Band 6. Klett-Cotta. Stuttgart. 521–562. old.
- Berend T. Iván – Ránki György (1976):** Közép-Kelet-Európa gazdasági fejlődése a 19-20. században. Átdolgozott és bővített 2. kiadás. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 483–527. old.
- Drabek, Zdenek (1986):** Foreign Trade and Policy. In: Kaser, M. C. – Radice, E. A. (Ed.): The Economic History of Eastern Europe 1919-1975. Vol. I. Clarendon Press. Oxford. 379–467. old.
- Honvári János et. al. (1998):** Magyarország gazdaságtörténete a honfoglalástól a 20. század közepéig. Harmadik részben átdolgozott kiadás. Aula Kiadó. Budapest. 371–373 old.
- Gulyás László (2003):** A csehszlovák állam első felbomlásának (1938-1939) regionális vonatkozásai. Tér és társadalom. 2003/3 szám 129–145. old.
- Gulyás László (2009/b):** Regionális folyamatok a 19. században. 93-95. old. Gulyás László szerk. (2009/a): A modern magyar gazdaság története. Széchenyitől a Széchenyi-tervig. JATE Press-Szegedi Egyetemi Kiadó. 93–95. old.

- Gulyás László (2009/c):** Az első világháború és Trianon következményei a magyar gazdaságra. In: Gulyás László szerk. (2009/a): A modern magyar gazdaság története Széchenyitől a Széchenyi tervig. JATE Press Kiadó. Szeged. 101–111. old.
- Gulyás László (2011):** A kisantant története 1920–1938. Rubicon 2011/2. szám 68–77. old.
- Gulyás László (2015):** A Horthy-korszak külpolitikája 3. A Károlyi- és a Gömbös-kormány külpolitikája 1931–1936. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Gulyás László (2018):** Az Osztrák-Magyar Monarchia, mint közös piac szétesése. A versaillesi békerendszer gazdasági következményei Közép-Európában. In: Domonkos Endre szerk.: Kelet-Közép-Európa politikai és gazdasági fordulatai a rövid XX. században. BGE-VERITAS. 22–52. old.
- Gunst Péter (2006):** Magyarország gazdaságtörténete (1914–1989). Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 49–62. old.
- Kaposi Zoltán (2004):** A 20. század gazdaságtörténete. Dialóg–Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 106–111. old.
- Kaposi Zoltán (2002):** Magyarország gazdaságtörténete 1700–2000. Dialóg–Campus Kiadó. Budapest–Pécs. 295–300. old.
- Palotás Emil (2003):** Kelet-Európa története a XX. század első felében. Osiris Kiadó. Budapest. 238–260. old.
- Romsics Ignác (1999):** Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó. Budapest. 153–172. old.
- Szávai Ferenc (2009):** A Horthy-korszak gazdasági élete 1920–1945. In: Gulyás László szerk. (2009): A modern magyar gazdaság története Széchenyitől a Széchenyi tervig. JATE Press Kiadó. Szeged. 113–125. old.
- Teichova, Alice (1987):** Die Tschechoslowakei 1918–1980. In: Wolfram, F., Jan A. V. H., Hermann K., Ilja M., Friedrich V.: Handbuch der Europäischen Wirtschafts- und Sozialgeschichte. Band 6. Klett-Cotta. Stuttgart. 601–622. old.
- Teichova, Alice (1988):** The Czechoslovak Economy 1918–1980. Routledge. London and New York. 55–62. old.
- Zöllner, Erich (1998):** Ausztria története. Osiris Kiadó. Budapest. 416–424. old.

PAVLETITS Péter
doktorjelölt
Pécsi Tudományegyetem Regionális Politika és Gazdaságtan
Doktori Iskola,
Pécs
peter.pavletits@gmail.com

PhD-candidat
University of Pécs Faculty Regional Politics and Economic
Doctoral School
Pécs, Hungary

HELVÉCIA KÉT ÉLETE. FEJEZETEK A HELVÉCIAI GAZDASÁGI VASÚT TÖRTÉNETÉBŐL

*HELVÉCIA'S TWO LIVES. CHAPTERS FROM THE
HISTORY OF NARROW GAUGE RAILWAY OF HELVÉCIA*

ABSTRACT

The village of Helvécia owes its birth to destruction - named after the phylloxera, in Hungarian the grape root louse. Phylloxera was discovered in America in 1856, and was brought to Europe at the turn of the 1850s and 1860s on vines. The dreaded disease spread with alarming speed. The Hungarian Ministry of Agriculture drew attention to the disease in 1874, for the first time a strong infection was detected in 66 acres of grapes in Pancsova, Torontál County, but the terrifying dimensions of its destructive effect only unfolded in 1885. In a decade, half of Hungary's 625,000 cadastral hectares of vineyard land was covered by phylloxera in the traditional wine-producing mountains and hills. It was not without reason that it was first called a disaster, as it destroyed the most valuable and noble grapes of our historic wine regions. They tried to stop the epidemic in several ways - carbon sulphurization, flooding with water - but in the end, only planting vines in sand proved to be effective. The sand of Kiskunság, which is rich in quartz, provided excellent soil for the cultivation of grapes in the quicksand, and at the same time, the planting of grapes proved to be effective in binding the sand. The agricultural government supported the planting of grapes on sand, in 1883 a law provided for

new planters to receive a six-year tax exemption. Two entrepreneurs made Helvécia great, Ede Wéber, a teacher from Switzerland, and Zoltán Grüssner, a Hungarian landowner. Grüssner was connected the estate to the Hungarin state railway with a 17 kilometer long narrow-gauge economic railway to make the business more successful. After WW2 the Hungarin state continued the fruit growing also with a great success.

Kulcsszavak: Helvécia, filoxéra, szőlőművelés, kisvasút, gazdasági vasút

Keynotes: Helvécia, phylloxera, viticulture, narrow-gauge railway, economic railway

1. Bevezetés

Helvécia község születését a pusztításnak – név szerint a filoxéra vastatrixnak, magyarul a szőlőgyökértetűnek köszönheti. A filoxérát Amerikában 1856-ban fedezték fel, Európába 1850-60-as évek fordulóján, szőlővesszőkön hurcolták be. Az irtóztató kór vészes gyorsasággal terjedt. A magyar Földművelésügyi Minisztérium 1874-ben hívta fel a figyelmet a kórra, elsőként a Torontál megyei Pancsován 66 hold szőlőben észleltek erős fertőzést, pusztító hatásának félelmetes méretei azonban csak 1885-től bontakoztak ki. Egy évtized alatt a magyarországi 625 000 katasztrális holdnyi szőlőterületből a hagyományos bortermelő hegy- és dombvidék felét tarolta le a filoxéra. Nem ok nélkül nevezték először vésznek, hiszen történelmi borvidégeink legértékesebb, legnemesebb szőlőit pusztította el a mecseki borvidéktől az Északi-középhegységig.¹ A járványt többféle módon próbálták megállítani (szénkénegezés, vízzel való árasztás stb.), de végül egyedül a homoki szőlőtelepítés bizonyult hatásosnak. A kvarcban gazdag kiskunsági futóhomok kitűnő talajt biztosított a homoki szőlőtermesztésnek, ugyanakkor a szőlőtelepítés a futóhomok megkötésére is hatásosnak bizonyult. A földművelésügyi kormányzat támogatta a homokon való szőlőültetést, 1883-ban törvény intézkedett arról, hogy az új telepítők hatévi adómentességet kapjanak. De nemcsak állami kezdeményezésre kezdődött meg a korábban nem sokra becsült futóhomok szőlővel való beültetése a múlt század végén. A telepítők elsősorban parasztok közül kerültek ki, ám szép számmal találunk köztük polgárokat, iparosokat és kisebb-nagyobb földterületekkel rendelkező birtokosokat is.² A legjelentősebb közülük a Wéber Ede szervezte társaság volt, mely a XIX. század végén Kecskemét határában 2000 holdas birtokon kezdett bele szőlőtelepítésbe.

2. Helvécia a Wéber-korszakban

Wéber Ede, a svájci származású tanár-vállalkozó ekkor már ismert borász volt – kerepesi birtokán termelt borai számos borverseny díjazottjai között sze-

repeltek – mellesleg komoly politikai kapcsolatokkal rendelkezett, külföldi tőke segítségével részvénytársaságot alapított. Az általa 1891-ben gründolt Kecskeméti Szőlőtelepítő Vállalat a köncsögi határban, a Fehér tótól az izsáki útig terjedő ballószögi részen vásárolt földterületen, bérszerződés útján kereken száz Balaton-felvidéki, a filoxéra járvány miatt ellehetetlenült szőlősgazdával szerződött. 1892. február végén a Kecskeméti Lapok a rövid hírek között közölte, hogy „A Wéber-féle társaság Balaton vidéki magyar ajkú telepítvényesei március 1-jén érkeznek városunkba”.³ Az újonnan érkezett telepesek – akik az alapító utáni tiszteletük jeléül Helvécianak nevezték el új lakóhelyüket – a bérszerződés értelmében harminc év hűséges szolgálat után válhattak a nyolc hold föld tulajdonosává. Az akció nemcsak az elpusztult szőlőskertek újbóli hasznosítását valósította meg, hanem az országban lévő szakképzett munkaerő kivándorlását is elodázta.⁴ Az adásvételre 1893. október 12-én került Lestár Péter kecskeméti polgármester és Wéber Ede, mint az újonnan alakult Helvécia nevű közbirtokosság képviselőjének aláírása.

Wéber a fajtisza szőlővesszőket Tapolcán vásárolta, a vesszők túlnyomó többsége a tömegbort adó fajtákból kerültek ki, rizlinget, ezerjót, kadarkát telepítettek. A kezdeti nehézségek után (1894-ben különböző okok miatt a telepítés 80%-a elpusztult) a kilencvenes évek végére komoly fejlődésnek indult a telep: 1895-ben megnyílt a Kecskemét-Fülöpszállás helyi érdekű vasútvonal (HÉV), Helvécia vasútállomást kapott, ami Budapest felé közvetlen nagyvasúti kapcsolatot jelentett. Bár Wéber inkább a Kecskemét – Lajosmizse – Budapest vasútvonal kiépítését szorgalmazta, a kecskeméti városvezetés érdekeinek inkább a Kecskemét-Fülöpszállás felet meg. A HÉV vasúttársaság alapítói kecskeméti szőlőtársaságok vezetői voltak, hiszen a vasút kiépülésével a szállítási költségeik jelentősen lecsökkentek. Wéber 1905-ben a vasútállomás közvetlen szomszédságában, a Strázsahegyen, Székely Ödön tervei alapján, a trieszti Miramare kastély mintájára historizáló stílusban lakóházat építtetett. A Bagolyvár néven elhíresült kastély alatt hatalmas, porosz süveg boltozatos pince épült. Wéber Franciaországból nagyteljesítményű szőlőpréseket hozatott, a tárolásra tizennégy fa- és betonhordót építtetett be (kivitelező: Rostock und Hoffeler, Klosterneuburg).

A látványos fejlesztések mellett sajnos a bukás árnyéka is végig a vállalkozás felett lebegett – 1898-tól többször is eladásra került több száz hold földterület. Wéber 1910-re tönkrement, földbirtokait báró dr. Kohner Adolf saját bankja, a Földhitelbank Rt. közreműködésével alapított Helvécia Szőlőtermelő és Értékesítő Rt. vásárolta meg. A birtok területe ekkor 1674 katasztrális hold területű szőlő- és gyümölcsbirtok, ahol 28 ezer gyümölcsfa, főleg kajszibarack, és 3,5 millió tőke szőlő volt.⁵ Wéber csak 100 hold szőlőt hagyott Aladár nevű fiának,⁶ majd visszaköltözött Kerepesre, ahol a helvéciai minta alapján megvalósította a „Kispolgárok Otthona Helvécia Telep” tervét, melyet ma Szilasliget néven ismerünk. 1935-ben, 92 évesen hunyt el.

A Helvécia Szőlőtermelő és Értékesítő Rt. legnagyobb felvásárlója az Első Kecskeméti Conserv-gyár Rt. lett, ahol Kohner először igazgatósági tag, részvényes, 1913-tól alelnök, 1915-től elnök.

3. Helvécia a Grüssner-korszakban

A részvényeit 1916-ban a Gyöngyösi Forgalmi Bank Rt. szerezte meg, melynek 1907-es alapításában a gyöngyösi, zsidó származású Polgár és Grüssner családok vettek részt. A Grüssner testvérek (Jenő, Zoltán, Mór, Dezső) ekkora már Közép-Európa egyik legnagyobb, több ezer holdas szőlőbirtokosai voltak, telepeik voltak Helvécia mellett Markazon, Visonta - Csókáson, Hevesen, Detken és Csányban.⁷ Grüssner Zoltán az Rt. vezérigazgatója, Grüssner Jenő igazgatója lett.⁸ Az új tulajdonosok hozzákezdték a gazdaság átszervezéséhez, rendszeres trágyázást és permetezést vezettek be, kibővítették a pincét, új présgépeket állítottak be. A háború alatt elszegényedő birtokosoktól és kisbirtokosoktól felvásárolták a szőlőket, gyümölcsösöket.⁹

Az első világháború időszaka a konzervgyárak termelésében konjunktúrát hozott, a termékeket nagyrészt a hadsereg vette meg. A korábban eladósodott kecskeméti gyár újra profittal üzemelt, ami természetesen a beszállítói oldal sikerét is magával hozta. A konzervgyár 1920-ra az ország legjelentősebb konzervüzeme lett. A részvénytársaság újabb szőlők megvételével növelte a helvéciai birtok területét. Grüssner irányításával számos korszerűsítést hajtottak végre a szőlőtermesztésben és a borfeldolgozásban, és egy virágzó tőkés szőlőtermelő mintagazdasággá szervezték.

A XX. század elején egy magára valamit is adó uradalom vagy gazdaság nem létezhetett az országos nagyvasúti hálózatba bekötött keskeny nyomközű gazdasági vasút nélkül. Így volt ez a helvéciai gazdaságában is: az újonnan építendő gazdasági vasút közigazgatási bejárást 1917. december 17-én tartották. A bizottság vezetője a kereskedelemügyi magyar királyi minisztérium részéről Török László minisztériumi osztály főtanácsos volt, ez engedélyt kérő Helvécia Szőlőtermelő és Értékesítő Részvénytársaságot dr. Székely Szilárd gazdasági igazgató képviselte. A Magyar Királyi Kereskedelemügyi Miniszter 1918. február 15-én a 82/III.a. számú rendeletével hagyta jóvá a Helvécia Szőlőtermelő és Értékesítő Részvénytársaságnak a Kecskemét - fülöpszállási HÉV Helvécia állomásáról kiinduló, a társaság szőlőtelepére vezető 0,76 méter nyombőségű ló- és motorüzemű gazdasági vasút üzembe helyezését. Az engedély 1967. december 14-ig szólt, szinte napra pontosan megjósolva a vasút üzemének idejét.¹⁰

Készülve a lóüzem motorüzemmé való áttérésre Grüssner 1920. május 20-án három darab Deutz gyártmányú, B tengelyelrendezésű, 600 mm nyomtávolságú, benzinmotoros mozdonyt hozott be Magyarországra. A mozdonyok az I. világháború alatt épültek 1917-18-ban a Császári és Királyi Hadsereg Tábort Vasútja (Kaiserliche und Königliche Heeresfeldbahn) részére katonai szállításokra. A

három mozdonyból kettő hamarosan új tulajdonoshoz került, a 2568/1917 gyári számú herceg Odescalchi-féle Rétközi kendergyárba, a 3298/1918 gyári számú a Magyar Királyi Kincstári Kőbánya Üzembe, Dunabogdányba. A harmadik mozdony 2838/1917 gyári számmal 1921-ben a Langen & Wolf Budapest műhelyében, a IX. Mester utca 31-ben épült át motorcserével 760 mm nyomközűre. Talán innen a kapcsolat, mert Grüssner 1921-ben újabb négy mozdonyt vásárolt, egy darab Langen & Wolf típusút (gysz.: 1838/1921) és négy darab 1921-es gyártású Austro-Daimler (gysz.: 10655, 10657, 2146, 2147) mozdonyt. A ló üzemet öt év után a 86.039/922 K.M. számú engedély alapján motorüzemmé alakították, melynek ügyében 1922. augusztus 22-én tartott egyesített közigazgatási és műtanrendőri bejárást Fináczy Béla miniszteri tanácsos vezetésével a Magyar Királyi Államvasutak. Az engedélyes részéről dr. Grüssner Endre és Nagy Gyula voltak jelen. Ekkor tartják az újonnan beszerzett motoros vontatójárművek műtanrendőri vizsgálatát is. A bejárasi jegyzőkönyv I. vonalvezetés fejezete kitér egy korábban engedély nélkül épített szárnyvonalra, illetve a csatolt motortervben felsorolt 6 darab motor használatba vételére az engedélyt akkor adja meg, ha a 1035. jelű 10657 gyári számú motornál 200 kg ellensúlyt építenek be, a motorra jelzőharangot, és valamennyi motorra jelzőlámpát szerelnek fel.¹¹ A vontatójárművek műtanrendőri próbája mellett két motorvezető is levizsgázott. A felelős üzemvezetőnek Dudás András gépészt nevezték ki. Az engedély nélkül épített szárnyvonalat hosszú huzavona után csak az 1938. augusztus 5-én tartott műtanrendőri bejáráskor engedélyezte a 33184/1938 sz. rendeletében a Magyar Királyi Kereskedelem- és Közlekedési Miniszter.¹²

Ezekben az években a borpiac igen ingadozó volt, a bor ára kétségbeejtően alacsony (pl. 1936-ban 1 liter 40 fillér) volt. Az állam rendeletek tömegével igyekezett a szőlő és borértékesítés gondjait megoldani, javítani a bortermelők helyzetén. Megtiltották a bőven termő, de silány minőségű direkt termők telepítését, meghatározták a telepíthető fajtákat, engedélyezték a termelői kiméréseket. Az intézkedések nyomán 1938 után új fejlődési szakasz indulhatott volna meg, ez azonban már egybeesett a háborús készülődéssel. A fokozatosan kibontakozó politikai fejlemények megpecsételték a Grüssner telep sorsát is. Az egyre felerősödő zsidóüldözés megnyilvánulásaként az 1939. IV. tc. megtiltotta ingatlanszerzésüket, mezőgazdasági ingatlanaik átruházására kötelezte őket. A Grüssner család birtokai ekkor a legnagyobbak közé tartoztak. Az 1942. XV. tc. rendelkezései alapján megszületett véghatározat értelmében ingatlanaikat, összes alkotórészeikkel és tartozékaikkal együtt kötelesek voltak átengedni az állam tulajdonába, így az Országos Földhitelintézet javára kebelezték be Grüssnerék birtokait is. Ezzel lezárult a szőlőtelep történetének dicső korszaka.¹³

A második világháború Helvécián is komoly károkat okozott. A pálya szinte a teljes hosszában megrongálódott, a járművek java részét elhurcolták. A frontvonalak elsöpörték a feudalizmus utolsó maradványát is, a korábbi tulajdonosok

elmenekültek, a szőlőskert tulajdonosaik nélkül maradt. Ez a birtokot kiszolgáló kisvasút az egykori cselédség, környékbeli lakosság által bele-bele lopva, begazosodva indult pusztulásnak. A lakosság nem kötődött a kisvasúthoz, hiszen az korábban sem szolgálta, nem szolgálhatta az érdekeit.

4. A szőlőbirtok az államosítás után

Az 1945. évi VI. tc.-vel törvényerőre emelt 600/1945. M.E.sz. rendelet végrehajtása során az Országos Földhivatal 375.398/1948.II/2. sz. véghatározata szerint a Helvécia Rt. szőlőterületét (2600 kh-t) a földosztás során szétparcellázták. Ekkor a Gazdasági Vasutak Igazgatóságának javaslatára az „igénybe vett”, egykor a Helvécia Rt. tulajdonát képező ingatlanon lévő 10.600 vfm hosszúságú gazdasági vasút anyagából 6.160 vfm hosszúságú 9 kg-os sínekből készült rész a hozzátartozó beépített talpfákkal és váltókkal a Gölle, Inám és Somogyszil községek földműves szövetkezeteiből alakult Gölle – Inám – Somogyszili Vasútszövetkezet részére került átadásra gazdasági vasút építése céljából. Ugyanekkor a maradék 4.490 vfm, 7 kg-os sínekből épült vasutat az összes gördülőállománnyal együtt a Helvéciai Földművesszövetkezet részére adta át.

1949. október 14-én a közlekedés és postaügyi miniszter a 7898/IV/27 -1/1949. számú rendeletével a Helvécia – Szőlőtelep 82. nyilvántartási számú gazdasági vasútvonalat az Államkincstár tulajdonába vette, egyidejűleg a Szolnoki Gazdasági Vasutak Nemzeti Vállalat üzemeltetésébe adta. A hálózathoz ekkor már csak a vasútállomást és a prэшázat körülvevő, 7 kg felépítménnyel épült 1.800 vfm vonal, illetve az eredeti vonal végén, a Körösi útnál lévő 2.000 vfm vonalszakasz, szintén 7 kg felépítményi rendszerrel volt meg. A rendeletben Kadocsa Lajos MÁV műszaki tanácsos utasította Helvécia Földművesszövetkezet, hogy az 1800 vfm vonalat az átvétel kori állapotában köteles megőrizni, valamint a Helvécia MÁV megállóhelyen elfoglalt MÁV terület ügyében, valamint a forgalom lebonyolításának tekintetében kössön szerződést a MÁV Budapesti Igazgatóságával, illetve a közös használatra az Alföldi Borforgalmi Nemzeti Vállalattal, valamint utasítást adott a Körösi úti vonalszakasz felbontására is. A rendelet arról is intézkedett, hogy az illetéktelenek által korábban elhurcolt felépítményi és gördülőanyag hollétét derítse fel és szükség esetén az államrendőrség segítségével gyűjtse össze. A felvett leltárban ekkor csak roncs állapotban lévő gördülőanyagok voltak, 3 db vasváz, kéttengelyes billenő csille, 5 db kéttengelyes fékes lóré alváz, 3 db kéttengelyes, féknélküli lóré alváz, 2 db faváz, féknélküli lóré alváz, 1 db féknélküli, kéttengelyes pályakocsi és egy motorroncs.¹⁴

1950-ben, a szőlősgazdák földterületeik „önként” felajánlása után létrejött az egykoron Grüssner irányította mintabirtok romjain a Helvéciai Állami Gazdaság. A gazdaság további szőlőtelepek vásárlásával, illetve a gyümölcsösök lóvontatá-

sú vasúttal való behálózása miatt a vasútvonal továbbépítésére és kiegészítésére 1951. július 9-én kér engedélyt öt elágazó vonal megépítésére. A vágányok ócska, de még használható 7 kg/fm sínekből, homok ágyazatra épültek,

A Helvéciai Állami Gazdaság 1956. augusztus 22-én bizottság útján kéri a MÁV Szegedi Igazgatóságot a MÁV Kecskeméti Gazdasági Vasút Törökfái – Kis-körös vonal 22-23 szelvényében lévő kisvasúti keresztezésnél lévő aluljáró ide-iglenes szintbeli megemelését belvízkár miatt. Az igazgatóság részéről Kacsoda Gyula augusztus 29-én megad azzal a feltétellel, hogy az aluljárót figyelmeztető táblával látják el, amelyen fel kell tüntetni a kocsik megrakható magasságát, a személyzetet ki kell oktatni, illetve, a kocsikat csak annyira lehet megrakni, hogy az aluljáró és a rakodási szelvény között legalább 30 cm maradjon.¹⁵

Az év elején a MÁV Északi Járműjavító Üzemi Vállalatnál megépül az állami gazdaság két C50 jellegű, egyedi gyártmányú, Csepel motoros, külső tengely csapágyazású dízelmozdonya is, melyek az Új Világ lap 1956. július 12-i számának képriportja szerint már részt vesznek a szüretben.¹⁶

Érdekes történelmi esemény, hogy 1956. október végén Wéber Ede unokája visszatér Helvéciára és követeli vissza az egykori Wéber földeket.¹⁷

1957. február 6-án Petőfi Sándor kormánybiztos a Helvécia Állami Gazdaság vezetője az átszervezések miatt megnövekedett forgalom okán a Helvécia MÁV vasútállomás rakterületén lévő gazdasági vasúti sín pár 100 méterrel történő meghosszabbítását kéri Kecskemét Pályafenntartási Főnökségtől. A hosszabbítást a gazdaság saját műszaki embereivel kívánja elvégezni.¹⁸

A Pest Megyei Hírlap 1958. augusztus 31-én számol be a helvéciai szüretről, miszerint az igazi szüret csak szeptember közepén kezdődik, de az eladásra kerülő csemegeszőlőt már szedik, amit az almával együtt csillékben, kisvasúton szállítanak a présekhez. Az állami gazdaság területét ekkor már 16 km kisvasút hálózza be.¹⁹ A régi lóvontatás helyén betonra épített, dízelesített kisvasút halad.²⁰ Ekkor az állami gazdaság 7400 hold földön gazdálkodott, melyből 1400 hold volt a szőlőbirtok. Tíz százalék volt a csemegeszőlő, a többi ezerjő, olaszrizling, kövidinka, szlanka, muskotály, kadarka, hárslevelű és furmint.²¹

A Petőfi Népe 1964. május 20-án számol be arról, hogy a tervek szerint 16 km-es hosszban gazdasági vasút épül a Helvéciai Állami gazdaságban, mely az őszibarackost köti majd össze a fővasútvonallal.²²

A Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium (KPM) I. Vasúti Főosztálya 1966. augusztus 12-én tartott közigazgatási bejárást az Állami Gazdaság (ÁG) telepelyére bevezetendő nagyvasúti iparvágány építése ügyében. A bizottságot Bornes Nándor mérnök főtanácsos vezette, az ÁG részéről Huszta János főkertész volt jelen. Az iparvágányt széntüzelésű mozdonyokkal kívánták kiszolgálni. A tervezett vágány a Kecskemét-fülöpszállási vonal 104+87 szelvényénél ágazott ki bal-kitérővel, majd 200 méter sugarú körívvel csatlakozott a bortároló rampájához, majd hasonló ívekkel egy jobbkitérővel futott vissza a MÁV vonalhoz a 110+96.5

szelvéynél. A tervezett iparvágány építése miatt a MÁV állomáshoz csatlakozó és a gyűjtő ciszternához vezető kisvasúti szakaszt fel kellett bontani.²³

A Vasúti Főosztály nevében Czégér Endre és Kertész Ottó mérnökök főintézők vezetésével 1966. december 13-án tartottak egyesített közigazgatási-, és műszakrendőri bejárást a Helvéciai Állami Gazdaság gazdasági vasúthálózatának építési és üzemengedélye ügyében a közlekedés- és postaügyi miniszter 127742/1966 sz. rendelete alapján. Az állami gazdaságot Milovai Mátyás főkönyvelő és Schulpe Vilmos beruházási előadó képviselte. A bejárásnak kettős oka volt: egyrészt a már működő, a Központi Majorból induló, un. Magyarsori gazdasági vasúti hálózat építési és üzemengedélye – az eredeti engedélyek a háborúban elkallódtak –, illetve ezen hálózat korszerűsítése, átépítése, másrészt a Ballószög határában létesített Köncsögi Szőlészeti Gazdaság vasúti hálózattal a Központi Majorba való bekötése 12 km hosszúságú kisvasúttal. A jegyzőkönyv kitér a magyarsori vágány 21+26 szelvényében lévő kisvasúti aluljáró talajvíz miatti problémájára is. A vasúti forgalmat ekkor 2 darab Csepel D 350 motorral felszerelt, kéttengelyű, 4,2 és 4,7 tonna tengelynyomású mozdonyal, és 70 darab, 2,0 m³ úrtartalmú csillével látták el. Egy-egy szerelvény egy mozdonyból és 10 darab csilléből állt. A szállított áru a Központi Főmajorból szerves- és műtrágya, növényvédőszer, göngyöleg, tám berendezés, a telephelyekről gyümölcs és szőlő.²⁴ Az építést a Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium I. Vasúti Főosztálya 130484/1966. sz. rendeletében 1966. december 27-én hagyta jóvá. A Helvécia MÁV állomáson lévő kisvasúti átrakó állomás átépítésére az Agroterv, a meglévő kisvasút felújítására és az újonnan létesülő vonal megépítésére a Mélyépítő Tervező Vállalat 211. Út-vasút osztálya (Mélyépterv) kapott megbízást, tervező Szoukup István. A Mélyépterv költségbeclése 9 millió forint volt.

A Helvécia Állami Gazdaság 1968. november 26-án hirdetett eladásra nagyobb mennyiségű használt kisvasúti sint és betontalpfát, 33 db billenős kisvasúti csillét, 9 db kisvasúti platós csillét, 2 db kisvasúti vonatot és 1 db lokomobilt.²⁵ Azt, hogy a kereken fél évszázadig élt helvéciai iparvasutat az 1968-as közlekedéspolitikai koncepció szele sodorta el, vagy egyszerűen az olcsóbb közúti fuvarozás, nem tudjuk. Páli József, az állami gazdaság egykori üzemeltető mérnöke 1974. augusztus 19-én, a Petőfi Népe hasábjain már múlt időben beszél a kisvasútról: „Működött nálunk egy ipari kisvasút, itt a Helvéciai Állami Gazdaságban. Azzal lehetett szállítani a szőlőt, de sokba került. Így aztán faládákban hordták be a termést.”²⁶

JEGYZETEK/NOTES

- 1 Merinu Éva (2009): Helvécia településtörténete 1891-1912, Báth János (szerk.): Cumania 24. A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezetének Évkönyve, Kecskemét, 286. old.; Kaposi Zoltán (2016): Válság és alkalmazkodás, Kövér György – Pogány Ágnes – Weisz Boglárka: Válság és kereskedelem. Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2016. MTA BTK – Hajnal István Alapítvány. 208. old.; Kaposi Zoltán (2022): Pécs gazdasági fejlődése 1867-1918, Kaposi Zoltán – Vonyó József (szerk.): Pécs története VI. Iparosodás - polgárosodás. Pécs a dualizmus korában (1867-1918). Pécs, Pécs Története Alapítvány - Kronosz Kiadó. 103-192. old.
- 2 Pintér János (1985): A kecskeméti Helvécia telep megalakulása és első évtizede, Für Lajos (szerk.): A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1984-1985, Budapest, 151-174. old.
- 3 Kecskeméti Lapok, XXV. évf, 9. szám, 1892. II. 26.
- 4 Majdán János (1988): Egy svájci polgár munkájáról (Hujel Endre – Ö. Kovács József: Wéber Ede és Helvécia), Forrás, 12. szám, 87. old.
- 5 Hlbocsányi Norbert (2014): A Kecskeméti konzervgyár és a gazdasági elit kapcsolata az 1911-1947 közötti időszakban, Bács-Kiskun megye múltjából 26. Kecskemét
- 6 Vasárnapi Új Szó, 1969. november 16. 46. szám: Helvécia
- 7 Gy. Gömöri Ilona (2001): „Polgár-telep”, „Bankpince”. Szőlőuradalom a hevesi homokon, Agria – Az Egri Múzeum Évkönyve
- 8 Budapest Főváros Levéltára. VII.171.a. A jogszolgáltatás területi szervei. Herdy Aladár közjegyző iratai
- 9 Szendrei József (1961): Koldusok paradicsoma, Kossuth könyvkiadó, Budapest, 49. old.
- 10 MÁV Archivum, 1604/1938. sz. ügyirat: Helvécia keskenyvágányú vasút szerződést küld.
- 11 MÁV Archivum, 10521/1937 sz. ügyirat: Helvécia Szőlőtermelő és Értékesítő Rt. gazdasági vasút közigazgatási jegyzőkönyve.
- 12 MÁV Archivum, 8754/1938 sz. ügyirat: Helvécia Szőlőtermelő és Értékesítő Rt. gazdasági vasút bővítésének műtanrendőri bejárása.
- 13 Gy. Gömöri Ilona (2001): „Polgár-telep”, „Bankpince”. Szőlőuradalom a hevesi homokon, Agria – Az Egri Múzeum Évkönyve, 349. old.
- 14 MÁV Archivum, 29343/1949 sz. ügyirat: KPM IX. Budapest Helvécia - Szőlőtelep gazdasági vasút átvétele, illetve átadása a Szolnoki Gazdasági Vasutak Nemzeti Vállalatnak
- 15 MÁV Archivum, 1969/1956 Helvéciai Állami Gazdaság kérelme
- 16 Új Világ, 1956. július 12: Szüret Helvéciában
- 17 Vasárnapi Új Szó, II. évf. 46. sz., 1969. november 16. Magyarországi útinapló, Helvécia

- 18 MÁV Archívum, 2359/1957 Helvécia Állami Gazdaság keskeny nyomközű vasút meghosszabbítása.
- 19 Pest Megyei Hírlap, II. évf. 205. sz., 1958. augusztus 31. Látogatás Helvéciában
- 20 Délmagyarország, XIV. évf. 207. sz. 1958. szeptember 3. Szüretre készülnek az ország legnagyobb kiterjedésű szőlősgazdaságában
- 21 Pest Megyei Hírlap, II. évf. 205. sz., 1958. augusztus 31. Látogatás Helvéciában
- 22 Petőfi Népe, XIX. évf. 116. sz., 1964. május 20.
- 23 MÁV Archívum, 11/1966/13072 sz. ügypir: Helvécia állomásból az ÁG. telepére vezető iparvágány engedélyezése
- 24 MÁV Archívum, 2109/1967 sz. ügypir: Helvéciai Állami Gazdaság vasúthálózatának építési és üzemengedélye
- 25 Petőfi Népe, XXIII. évf. 277. sz., 1968. november 26.
- 26 Petőfi Népe, XXIX. évf. 194. sz. 1974. augusztus 19. Hárman Helvéciáról

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- Gy. Gömöri Ilona (2001):** „Polgár-telep”, „Bankpince”. Szőlőuradalom a hevesi homokon, Agria – Az Egri Múzeum Évkönyve.
- Herdy Aladár:** A jogszolgáltatás területi szervei. Budapest Főváros Levéltára. VI-I.171.a.
- Hlbocsányi Norbert (2014):** A Kecskeméti konzervgyár és a gazdasági elit kapcsolata az 1911 – 1947 közötti időszakban, Bács-Kiskun megye múltjából 26. Kecskemét.
- Kaposi Zoltán (2016):** Válság és alkalmazkodás, Kövér György – Pogány Ágnes – Weisz Boglárka: Válság és kereskedelem. Magyar Gazdaságtörténeti Évkönyv 2016. MTA BTK – Hajnal István Alapítvány. 195-216. old.
- Kaposi Zoltán (2022):** Pécs gazdasági fejlődése 1867-1918. In. Kaposi Zoltán – Vonyó József (szerk.): Pécs története VI. Iparosodás - polgárosodás. Pécs a dualizmus korában (1867-1918). Pécs, Pécs Története Alapítvány – Kronosz Kiadó. 103-192. old.
- Majdán János (1988): Egy svájci polgár munkájáról.** Hujel Endre – Ö. Kovács József: Wéber Ede és Helvécia. (Ismertetés) Forrás 20. (1988) 12. 87-88. old.
- Merinu Éva (2009): Helvécia településtörténete 1891-1912.** Báth János (szerk.): Cumania 24. A Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Múzeumi Szervezetének Évkönyve. Kecskemét.
- Pintér János (1985):** A kecskeméti Helvécia telep megalakulása és első évtizede. In. Für Lajos szerk. (1985) A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei 1984-1985, Budapest, 151-174. old.
- Szendrei József (1961):** Koldusok paradicsoma. Kossuth könyvkiadó. Budapest.

GULYÁS László
egyetemi tanár, habil.
VIRTUÁLIS INTÉZET KÖZÉP-EURÓPA KUTATÁSÁRA,
Szeged

professor
VIRTUAL INSTITUTE FOR CENTRAL EUROPE RESEARCH
Szeged, Hungary

HISTORIOGRÁFIA A SZINTÉZISÍRÁSHOZ 1:
AZ ÖSSZEOMLÁS KORA,
1918. október 31.–1920. március 1.

HISTORIOGRAPHY FOR SYNTHESIS 1.
THE AGE OF COLLAPSE,
31. OCTOBER 1918 – 1 MARCH 1920.

ABSTRACT

The important task of national-conservative-bourgeois historiography nowadays is to create of synthesis of the history of the „short Hungarian 20th century. The presen study is one of the first steps in this work. It reviews Hungarian language literature dealing with the age of the collapse (31 October 1918–1920 March 1919).

Bevezetés

1990-ig a magyar történelemtudomány – ahogy a tudomány összes területét – az Aczél-féle Támogatott-Türt-Tiltott stratégia határozta meg. Így a nemzeti-polgári-konzervatív történetírás takaréklángon valahol a Türt és a Tiltott határán dolgozhatott. 1990 után a nemzeti-polgári-konzervatív irányzat lassan teret nyert, és az elmúlt 30 évben egyre erősebbé vált. Az irányzatot képviselő történészek kiváló könyveket és tanulmányokat írtak, konferenciákat tartottak. Ezen folyamatok egyik zászlóshajója volt a Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására (VIKEK, lásd a www.vikek.eu honlapot), és annak folyóirata a Közép-Európai Közlemények (KEK). A VIKEK és a KEK körül kialakult és megszilárdult szakmai (és

baráti) kulcsszerepet játszott abban, hogy a nemzeti-polgári-konzervatív történetírás felzárkózott a magát mainstreamnek kinevező poszmarxista-liberális-globális-LMBTQ történetírás mellé.

Úgy gondoljuk, hogy az eddig elvégzett szakmai munka mennyisége és minősége alapján kijelenthetjük, hogy megérett az idő arra, hogy megírjuk a „rövid magyar 20. század” nemzeti-polgári-konzervatív szintézisét, illetve ez alapján hozzájárassunk a kánonképzéshez.

Jelen tanulmány az első lépések egyike: az *„összeomlás korával, 1918–1920”* foglalkozó legutóbbi 5–10 év szakirodalom historiográfiáját összegzi. Ezt oly módon teszi meg, hogy a korszakkal foglalkozó, 2018 és 2023 között megjelent műveket dolgozza fel. Ehhez az alábbi 15 elemből álló csoportosítást alakítottuk ki:

- 1. Emlékiratok és naplók**
- 2. Forrásközlések**
- 3. Monográfiák**
- 4. Több szerzős művek**
- 5. Egyetemi tankönyvek**
- 6. Életrajzok**
- 7. Konferenciakötetek**
- 8. Tanulmánykötetek**
- 9. Kiskaté**
- 10. Reprint kiadványok**
- 11. Lokális kérdésekkel foglalkozó művek**
- 12. Helytörténeti kiadványok**
- 13. Múzeumi kiadványok**
- 14. Térképek**
- 15. Kronológiák és további kézikönyvek**

1. Emlékiratok és naplók

Trianon 100 éves évfordulója kiváló lehetőséget adott arra, hogy a magyar fő- és mellékszereplők, továbbá külföldi szereplők emlékiratai megjelenjenek. Ezen kötetek döntő része már korábban megjelent, csak nagyon kis hányaduk volt az, amely először került a széles olvasóközönség elé. A szerzők ABC-sorrendjében vegyük sorra ezeket.

1.1. A magyar főszereplők emlékiratai

Az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregének utolsó vezérkari főnökének, Arz Artúr, emlékiratait – *„Harc és összeomlás”* címmel – Ligeti Dávid szakmai vezetésével adták ki. Ezen emlékirat kiadása azért volt fontos, mert egy olyan tábornok

szemével mutatja be a Nagy Háború hadtörténetét, aki a Monarchia 1200 főre rúgó tábornoki karából a legsikeresebb volt. Legfontosabb hadisikerei az alábbiak voltak: limanovai csata, a gorlicei csata, valamint a caporettoi áttörés. Itt jegyezzük meg, hogy Ligeti Dávid az emlékiratok kiadásához kapcsolódva „*Előre Arz*” címmel monográfiát is írt a tábornok teljes életútjáról. Ez a mű klasszikus életrajz, hősének születésétől annak haláláig mutatja teljes életútját.

Batthyány Tivadar, a Károlyi-kormány belügyminisztere a „*Beszámolóm*” címet adta emlékiratának. Ezen művében gyakorlatilag teljes politikai pályafutásáról számot ad. A trianoni békediktátum létrejöttének szempontjából az emlékirat legérdekesebb része az, ahol alig hathetes belügyminiszterségéről (1918. október 31.–1918. dec. 12.) adott számot, hiszen ő belülről látta a Károlyi-kormány működését (sőt a döntések meghozatalában is részt vett). Annak a kormánynak volt tagja, amelynek súlyos hibái (pl. belgrádi katonai konvenció aláírása) és naiv hozzáállása a külpolitikához (hit a wilsonizmusban) jelentős mértékben járult hozzá ahhoz, 1919 januárjára az ország nagy része idegen katonai megszállás alá került. A könyvben Batthyány folyamatosan magyarázkodik a Károlyi-kormány által elkövetett hibák miatt. 1918 után Batthyány az egyik legfontosabb legitimista politikus, így emlékiratai fontos adalékokat nyújtanak a királypárti mozgalom történetéről is.

Míg a 100 éves évfordulóra kiadott könyvek nagy része a két világháború közötti időszakban már egyszer megjelentek, addig Egan Lajos emlékirata, amelynek címe „*Egan Lajos naplója. Impériumváltás Fiumében a kormányzóhelyettes szemével 1918–1920*” egészen napjainkig nem jelent meg, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos levéltárában pihent. Itt találta meg és rendezte sajtó alá a kötet szerkesztője Ordasi Ágnes. Egan Lajos valóban naplót írt, azaz bejegyzései kronológiai rendben követik egymást, sokszor napi rendszerességgel. A napló súlypontja értelemszerűen – hiszen Egan Fiumében tevékenykedett kormányzóhelyettesként – a városban történtek (a település vezetésének mindennapi problémái, például a fegyveres alakulatok és a lakosság viszonya), leírása. De emellett részletesen tárgyalja a városért folyó jugoszláv–olasz diplomáciai vetélkedést is. Külön érdekessége a naplónak, hogy időnként a Fiumében párhuzamos budapesti eseményekre is kitér. A kiadvány ismerete megkerülhetetlen azok számára, akik Fiume történetét tanulmányozzák.

Ifj. gróf. Andrássy Gyula, Az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó külügyminisztere „*A világháború problémái*” címmel írt egy fontos könyvet. Ebben széleskörű áttekintést ad azon folyamatokról, amelyek a világháború alatt az Osztrák–Magyar Monarchia bukása irányába mutattak. A könyv eredetileg 1916-ban jelent meg, de úgy véljük, helye van ezen ismertetőben, mert az akkor leírt gondolatai közül 1918 után számos beigazolódott. Sajnos másik fontos könyve, a „*Diplomácia és világháború*”, mely 1921-ben jelent meg, elkerülte a könyvkiadók figyelmét, pedig abban a Magyar Királyság szétzúzásának okait és folyamatát éles szemmel mutatja be.

Kozma Miklós 1918–1920-ban még nem volt az események főszereplője (csak 1935-ben lesz miniszter) de a békediktátum megszületésének időszakában nemzeti elkötelezettségű fiatal katonatisztként ott volt azokon a helyeken, ahol fontos dolgok történtek. Jól mutatja ezt, hogy 1919-ben Szegeden a Nemzeti Hadsereg propaganda- és védelmi osztályának vezetője, majd Horthy Miklós kabinetirodájának katonapolitikai referense volt. Így *„Az összeomlás 1918-1919-ben”* című könyve jól használható, ha a szemtanú szemével akarjuk megismerni a korszak történeteit. Különösen javasolható a kötet azoknak, akik Horthy Miklós felemelkedésének folyamatát szeretnék megismerni, hiszen a későbbi kormányzóval szegedi hónapjai alatt Kozma napi kapcsolatban állt.

Lukachich Géza tábornokként szolgált a világháborúban, 1918. október 26-tól ő volt Budapest katonai parancsnoka. Emlékiratait *„Magyarország megcsonkításának okai”* címmel írta meg. Könyvéből két állítást fontos kiemelni. Egyrészt azt fejtegeti, hogy 1918 októberének utolsó hetében a teljes Nemzeti Tanácsot le kellett volna tartóztatni és tagjait azonnal rögtönítélő bíróság elé kellett volna állítani. Ezzel meg lehetett volna állítani az „öszirózsás forradalomnak” nevezett lázadást, és így Károlyi nem került volna kormányra. Lukachich kijelentette, hogy hajlandó lett volna a letartóztatást véghez vinni, csak hogy erre nem kapott felhatalmazást. (Zárójelben jegyezzük meg, hogy a letartóztatás fordítva történt meg: a Nemzeti Tanács tartóztatta le a tábornokot október végén). Az emlékirat másik fontos részlete, amely szerint soha nem bocsátható meg Károlynak, hogy aláírta a belgrádi katonai konvenciót, leszerelte a hadsereget és ennek következtében kardcsapás nélkül kiszolgáltatta az országot az idegen katonai megszállásnak.

1.2. A magyar mellékszereplők emlékiratai és naplói

1.2.1. A Kárpátia Stúdió által kiadott emlékiratok

A centenáriumhoz kapcsolódóan a Kárpátia Stúdió – az egyik legjelentősebb vállaltan nemzeti-polgári-konzervatív értékeket képviselő kiadó – emlékiratok egész sorát adta ki. Ezek közös jellemzője, hogy szerzőik nem magas rangú, fontos beosztásokat betöltő elsővonalbeli politikusok, hanem másod- harmadvonalbeli vonalbeli szereplők, illetve egyszerű hétköznapi emberek (tanítók, papok, etc.), akik a saját „szűk” világukban éltek meg a békediktátum létrejöttének folyamatát. A könyvek szinte egytől egyik tiltólistára kerültek a kommunisták 1945 évi uralomra Vegyük ezeket sorra a szerzők ABC-sorrendjében:

Barabás Béla emlékiratai eredetileg 1929-ben, a románok megszállta Aradon jelentek meg, de ez nem jelenti azt, hogy szerzője kompromisszumot is kötött volna a leírtak tekintetében. A volt országgyűlési képviselő (1892-től egy év megszakítással összesen huszonöt éven át), főispán (1917–1918), az aradi kormány minisztere (1919 májusa), romániai magyar szenátor kötetének fejezetei lazán kapcsolódnak egymáshoz, az időrendi sorrendet is csak részben tartotta be. A me-

moárból megismerhetjük gyermekkorát, a régi Aradot, hogyan tette meg első lépéseit a politika felé egyetemistaként, különböző politikusi szerepeit a dualizmus idején. Trianon szempontjából A legrelevánsabb az „Arad az én hazám” és az azt követő „Az aradi magyar minisztérium 1919 május havában” című fejezetek. Különösen érdekes az „Arad az én hazám” fejezet vége, ahol leírja, hogy mivel Károlyi Mihály hívének számított, román segítséggel hogyan távolították el a főispáni székből. Míg „Az aradi magyar minisztérium...” fejezetből részletes képet kapunk az aradi kormány működéséről.

Bernhard Zsigmond (SJ) és Lányi Endre SJ jezsuita szerzetesek átérték a proletárdiktatúra 133 napját, megtapasztalták azokat a veszteségeket – emberi, anyagi, szellemi és lelki –, melyeket Kun Béla és elvtársai okoztak a magyar népnek. A könyv egy harmadik visszaemlékezést is tartalmaz Bernhard Zsigmond szintén jezsuita szerzetes tollából – címe *„Vértanúink a proletárdiktatúra alatt”* –, ebben beszámolt arról, hogy hogyan üldözték a kommunisták a papokat, illetve rögzítette, hogy 19 pap (ezek közül 8 fő a börtönben halt meg, illetve 11 főt konkrétan meggyilkoltak) életét vették el a kommunisták.

Özv. Cebrián Istvánné Vécsey Magdolna *„Örvényben. Napló a csehszlovák megszállástól a kommün bukásáig”* címmel adta ki naplóját. Vécsey Magdolna a 19. század egyik legjelentősebb konzervatív politikusának, Dessewffy Emilnek (1814–1866) volt az unokája. A budapesti Sacré-Coeur (Szent Szív) zárda növendéke volt. Később Cebrian István gróffal kötött házasságot, aki azonban már 1895-ben elhalálozott. Az első világháború alatt – a Csillagkeresztes Rend tagjaként – jelentős karitatív tevékenységet fejtett ki. Az 1919-es összeomlás és a kommunista terror a felvidéki birtokán, Füleken érte, ahol szemtanúja és átélnője a cseh és a vörös katonák barbár cselekedeteinek. Ezeket az eseményeket mutatta be emlékirataiban.

Esterházy Miklós, gróf, illetve Podmaniczky György, báró visszaemlékezéseit *„Amikor a káosz ünnepe. Napló jegyzetek a királypuccstól a vörös diktatúráig”* címmel adta ki a kiadó. A kötet két visszaemlékezést tartalmaz. Gróf Esterházy Miklós saját birtokán a Fejér vármegyei Csákváron (az Esterházy uradalom központjában élte át az összeomlás és a 133 napos kommunista diktatúra időszakát. Ezen időszak tapasztalatait már 1921-ben megírta. A kötet nagy értéke abban fogható meg, hogy kifejezetten Csákvárra és környékre koncentrál, így arról kapunk képet, hogy a vidéki Magyarországon mit jelentett a proletárdiktatúra.

A másik visszaemlékezést Podmaniczky György báró tollából származik. A báró 1918 őszén a budapesti honvédhuszár-kaszárnyában teljesített szolgálatot. Így katonatisztként szemtanúja volt, hogy a katonaság, milyen szerepet játszott az „öszirózsásnak nevezett forradalomban”, é azt követő hónapokban.

Gávai Gaal Jenő *„Katakizma 1918–1919–1920”* című visszaemlékezései” igazi értéke abban rejlik, hogy egy nagy fejezete a békediktátum aláírást közvetlenül követő két évre vonatkozóan tartalmaz rendkívül érdekes részleteket. A közgazdász végzettségű és az 1918 előtti politikai életben aktívan résztvevő Gávai

Gaal (pl. 1878 –1892 között országgyűlési képviselő) 1920 után részt vett azon diplomáciai eseményekben, melynek eredményképpen az elszakításra ítélt Elek, Lőkösháza és Geszt mégis Magyarország keretei között maradt és nem került román impérium alá.

Révay Mór Jánosné emlékirata „*A bolsevizmus napjai. Naplójegyzetek 1918–1919*” címet kapta. A kötet szerzőnője a magyar kultúra egyik fontos szereplője Révai Mór felesége, akivel 1890-ben kötött házasságot. Az összeomlás időszakában aktív tevékenységet fejtett ki: tagja volt a Károlyi Mihályné által vezetett Magyar Nők Klubjának, majd 1918 őszén csatlakozott a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségéhez. Az ezen időszak alatt átélt élményeit írta meg naplójában.

Róna Lajos emlékiratai „*Ország a pácban. Egy újságíró az 1918–1919-es összeomlásban*” címmel jelentek meg. Róna Lajos 1900-as ével elején kezdte el újságírói pályafutását. Dolgozott Aradon, Nagyváradon és Szegeden. Nagyváradon a „Szabadság” című lap felelős szerkesztője, ebben az időszakban Kun Béla is a lapnál dolgozott. Róna három évtizedes újságírói pályafutásának történeteit 1930-ban írta meg „*Harminc év az újságírói pályán*” címmel.

A Kárpátia Stúdió kiadványa ezen kötet azon fejezeteit tartalmazza, amelyek, az 1918–1920-as évekkel foglalkoznak. Ezek közül különösen érdekesek azok az oldalak, melyeken az Antikommunista Comité Bécsben tevékenykedő tagjairól szemtanúként írt.

Szent-Gály-Faur Aurél emlékirata „*Máramarosszigeti napló.*” címmel jelent meg. A szerző a világháború éve alatt és azt követő hónapokban Máramarossziget főjegyzője volt, akit a város megszálló román csapatok 1919. május 5-én elmozdítottak hivatalából. Az emlékiratai a román megszállás történetét mutatják be.

1.2.2. Különféle kiadók által kiadott emlékiratok

A Trianon Múzeum „*Trianon Kiskönyvtár*” címmel egy 25 kötetes sorozat kiadását indította útjára. Általában egy-egy kötetben két kisebb emlékirat, illetve egy-egy beszéd (például Apponyi híres beszéde, melyet a békekonferencián mondott el Párizsban) került kiadásra. Sajnos azonban jelent kézirat lezárásáig (1923 ősze) a sorozatból csak 4 kötet – ezek pontos adatait lásd a tanulmány végén lévő bibliográfiába – jelent meg. Az eddig megjelent négy kötet alapján kijelenthetjük, hogy a sorozat szerkesztőjének, Szabó Pál Csabának, nincs szakmai koncepciója. Nem értjük például, hogy számos helyen megjelent Apponyi beszédet miért kellett újra kiadnia. Ráadásul kérdéses a hátralévő 21 kötet megjelenésének időpontja, és tartalma. Úgy nézz ki, hogy a projekt gazdája – Szabó Pál Csaba – sajnálatos módon és indokolatlanul félbehagyta a sorozatot. Úgy véljük, hogy ennek legfőbb oka szakmai hozzáértés hiánya.

1.2.3. Naplók

L. Balogh Béni két szerzőtárssal – Kunt Gergely és Schmidt Anikó – egy további forrásközlést is publikált, ennek címe: „*Trianon arcai. Naplók, visszaemlékezések, Levelek*” A kötetet címének megfelelően korabeli levelekből és naplók-ból, illetve később megírt visszaemlékezésekből állították össze a szerkesztők. A Magyar Királyság állampolgárait a trianoni határok meghúzását sokféleképpen érintette. Voltak olyanok, akik a győztesek táborába kerültek, míg mások (főképpen a kisebbségi sorsra ítélt magyarok) a vesztesekébe. A kötet nagy érdeme, hogy mindkét tábor tagjai által írt dokumentumok közül válogatott. Elolvashatjuk Marko Protić szerb ortodox esperes naplórészletét, amely a győztes szerb nemzet szempontjából mutatja be az 1918. novemberi, szabadkai impériumváltást, vagyis a szerb haderő bevonulását. Ezt követően Páldi Vilmos, felvidéki tanító feljegyzéseiből megtudhatjuk, hogy a szerző miképp élte meg – a csehszlovák légio bevonulása után szinte azonnal meginduló – atrocitásokat. A válogatás nagy érdeme, hogy arcot ad – ezért találó a kötet címe – korabeli hétköznapi embereknek, és a békediktátum megszületésének folyamatát (például a Magyar Királyság nagy részének megszállását) nem a politikusok, hanem az egyszerű emberek szemszögéből mutatja be.

1.3. Külföldi szereplők emlékiratai

A magyar fő- és mellékszereplők emlékiratai, naplói mellett különösen érdekes olvasmányok azon külföldi katonák, politikusok visszaemlékezései, akik Budapesten testközelből látták, hogy a magyar politikai elit hogyan cselekedett (vagy nem cselekedett) a Magyar Királyság érdekében ezekben (1918–1921) az években. Szakirodalmi ismereteink szerint két ilyen mű jelent meg a centenáriumra.

Az egyik külföldi katona, aki emlékiratokat készített, Harry Bandholtz tábornok volt, aki az antant Budapestre küldött ún. Szövetségekőzi Tábornoki Bizottságában az USA-t képviselte. Emlékiratainak – mely az alábbi címen jelent meg: „*A Bandholtz-napló*”, a nagyközönség számára legismertebb része, amikor elbeszéli, miként akarták kifosztani román katonai alakulatok 1919. október 5-én a Magyar Nemzeti Múzeumot. Bandholtz a hír hallatán azonnal a helyszínre sietett, s mivel kísérete nem volt, magával vitte lovaglópalcáját. Mire megérkezett, a múzeum bejáratánál már ott álltak a műkincsek elszállítására alkalmas teherautók, bent pedig a románok már pakolázták a múzeum kincseit. Az amerikai tábornok felsietett a múzeum lépcsőin, majd a szövetséges misszió nevében megparancsolta, hogy a románok azonnal hagyják el az épületet, s lovaglópalcájával a kijárat felé mutatott. Ezután a tábornok a Szövetségekőzi Tábornoki Bizottságban nevében lepecsételte a Magyar Nemzeti Múzeum főbejáratát. Így megakadályozta a Nemzeti Múzeum románok általi kifosztását. Ezen cselekedetért 1936-ban Budapesten szobrot ka-

pott, amely Ligeti Miklós alkotása és jelenleg a Szabadság téren áll. A fenti közismert epizód mellett a napló számos további részletet mutat be a román megszállás időszakáról.

A másik katona, aki emlékiratot készített Guido Romanelli olasz ezredes volt, mely az alábbi címet kapta: *„Küldetésem Magyarországon a Tanácsköztársaság és a román megszállás idején”*. A cím magyarázata egyszerű: az olasz alezredes a Kun Béla-féle bolsevik diktatúra időszakában – egészen pontosan 1919 májusában – érkezett meg Budapestre, hogy az olasz katonai misszió vezetőjeként képviselje Olaszország érdekeit. Így emlékirata a 133 napig tartó bolsevik diktatúra történetének tanulmányozásához nyújt fontos információkat. Romanellit 1919 novemberében rendelték haza Olaszországba, így emlékirataiban Budapest román megszállásáról is részletesen írt. Emlékiratainak legérdekesebb része, amelyben Kun Bélával történő személyes megbeszéléseiről számolt be. Ezekben nem túl pozitív képet festett a diktátorról, például megjelenését (öltözködés, ápoltság, kisugárzás) kimondottan ellenszenvesnek ábrázolta, német nyelvtudását is erős kritikával illette. Az emlékiratainak egy nagyon feszült része, amikor az alezredes elmondja, miképp tudta megmenteni az 1919. június 24-én kitört – a magyar proletárdiktatúra ellen szervezett, gyorsan elfojtott – felkelés résztvevőinek, köztük a Ludovika Akadémia növendékeinek életét. Szintén fontos és érdekes részleteket ismerhetünk meg Romanelli tollából arról, hogy a diktatúra bukásakor Kun Béla és népbiztos társai hogyan menekültek Bécsbe. Az alezredes ezen időszak összes fontos szereplőjével (beleértve Horthy Miklóst is) találkozott, sőt nagyon sokszor tárgyalt is. Mind a partnerekről mind a tárgyalásokról nagy részletességgel írt. Könyve kiváló segítség ahhoz, hogy rekonstruáljuk a korszakot.

2. Forrásközlések

2.1. Különféle kiadók által kiadott forrásközlések

A békediktátum teljes szövegét több kiadó (Szépmíves Könyvek, Erdélyi Szalon) is kiadta. Dicsérendő módon L. Balogh Béni – már említett naplók kiadása mellett –, önálló forrásközléssel is jelentkezett. Kötetében, mely az *„Erdélyből jelentjük”* címet kapta, a Károlyi-kormány nemzetiségi minisztériumának anyagából válogatott. Ezzel jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy betekintést nyerjünk Jászi Oszkár súlyos kudarccal zárult nemzetiségi politikájának alakulásába.

Kövér István forrásközlő kötete 22 dokumentumot (pl. a vármegyében működő Forradalmi Törvényszékek jegyzőkönyveit) tartalmaz, melyek alapján részletes képet nyerhetünk arról, hogy hogyan valósult meg a proletárdiktatúra Vas vármegyében.

Popély Árpád – Simon Attila forrásközlése – „Akaratunk ellenére...” – Dokumentumok a csehszlovákiai magyarság történetéből 1918 – 1922 –, fontos dokumentumokat mutat be arról az időszakról, amikor a Felvidékből Szlovénia lett.

Zeidler Miklós kötete (a 2010-ben megjelent kötet 2. kiadása) elsősorban dokumentumgyűjtemény, azaz egykorú forrásokat közöl, de tartalmaz szakirodalmi bibliográfiát (bár ez elég egyoldalúvá sikeredett), sőt több szemelvényt közöl. Ezek válogatása szintén egyoldalúvá sikeredett.

2.2. „A Trianon dokumentumok és tanulmányok” sorozatban megjelent forrásközlések

A forrásközlések feladatát az „MTA BTK Lendület Trianon 100 Kutatócsoportja” vállalta fel. Munkájuk eredményeképpen jelen kézirat lezárásáig (2023. március 1.) hat kötet látott napvilágot. Hornyák Árpád a szerb, Juhász Balázs az olasz, Glant Tibor az USA, L. Balogh Béni a román, Simon Attila a csehszlovák és Wintermantel Péter és japán szerzőtársa Umemmura Yuko a japán diplomáciai anyagokból állított össze forrásközlő kötetet.

Külön ki kell emelnünk és meg kell dicsérnünk Wintermantel Pétert, aki valóban olyan forrásanyagot válogatott össze, melyet a magyar történészek eddig nem ismertek. Kijelenthetjük, hogy kötete hiánypótló mű, sőt igazi unikum és így a sorozat legértékesebb darabja!

Sajnos a kötetek terjedelme – értsd ez alatt a közölt dokumentumok száma – viszonylag csekély. Különösen vékonyra sikeredett az olasz diplomáciai iratokat közlő kötet, amely 110 oldalon mindössze 114 dokumentumot közöl. Összehasonlításképpen érdemes megemlítenünk, hogy Réti Ervin az 1936 és az 1941 közötti olasz–magyar diplomáciai kapcsolatokról 2007-ben egy olyan forrásközlést (Olasz diplomácia dokumentumok Magyarországról), adott ki, amely 623 oldalon 873 dokumentumot közölt.

Ráadásul úgy véljük, hogy a sorozat jelen formájában nagyon csonka, véleményünk szerint az alábbi témakörök érdemelnének meg egy-egy önálló kötetet: horvát iratok, szlovén iratok, osztrák iratok (különös tekintettel Nyugat-Magyarország kérdésére), Kárpátalja sorsának alakulásával foglalkozó iratok, a brit béke-delegáció anyagai, a francia békeküldöttség anyagai.

3. Monográfiák

3.1. Monográfiák magyar történészek tollából

Rendkívül súlyos mondatlallal kell kezdnünk ezen alfejezetet. A békediktátum teljes történetéről a „magyar történész „céh” tagjai közül senki nem írt klasszikus művet! Klasszikus alatt az értendő, hogy az adott kötet részletesen bemutatja Trianon esemény- diplomácia- és hadtörténetét.

Ablonczy Balázs 2020-ban megjelent könyve – *„Ismeretlen Trianon. Az összeomlás és a békeszerződés története, 1918–1921”* – nem tekinthető klasszikus feldolgozásnak. Gyakorlatilag teljesen hiányzik belőle a klasszikus történeti

munkákra jellemző diplomácia-, had- és esemény történeti lánc. A történetek ismeretése erősen töredezett, nagyon hiányos, így nem áll össze egységes kronológiai szállá. Ezt maga a szerző már a kötet címében elismeri, amikor a Trianon „története” helyet a „történetei” kifejezést használja. Ez a szóhasználat csak látszólag apróság, valójában komoly súlya van, azt jelenti, hogy a könyv mozaikokra törik szét. A kötet ahelyett, hogy egy logikai lánc – mondjuk lehetne ilyen a kronológiai – mentén felvázolná a békediktátum történetét, egyfajta szubjektív történetmesélés. A hangsúly a „mesélésen” és a „szubjektív” jelzőn van, a szerző saját ízlésének szerint szabadon válogat a békediktátum történetének eseményei közül. Megismételve minősítésünket a kötet nem klasszikus történeti munka (kísérletnek érdekes (sőt több recenzen – például Romsics Ignác – értékesnek minősíti), inkább társadalomtörténeti műnek kell elkönyvelnünk

A békediktátum teljes történetének megírása helyett több történész arra vállalkozott, hogy megírja egy-egy részprobléma (pl. egy-egy határ) kialakulásának történetét. Vegyük sorra ezeket a szerzők ABC-sorrendjében.

Ablonczy Balázs 2022-ben megjelent könyvében – *Száz év múlva lejár? Újabb Trianon Legendák.* –, még jobban eltűnik az időrend, de nem alkalmazza a tematikus elvet se. A szerző gyakorlatilag a 2010-ben kiadott könyvének (Trianon legendák) technikáját alkalmazza. Ennek lényege: keress meg egy az 1920-1930-as években a sajtóban és/vagy közbeszédben terjedő történetet Trianonról. Nevezd el mítosznak/legendának. Ezután jelentsd ki, hogy ez a „legenda” napjainkban is élénken él, sőt vannak olyan történész, akik ebben hisznek. Tegyé úgy mintha ezek a legendák meghatároznák a nemzeti-polgári-konzervatív oldal történetírását. Mikor felépítetted ezen értelmezési keretet, saját megkérdőjelezhetetlen szakmaiságodra hivatkozva „ex cathedra” érvekkel cáfold meg. Ezt nevezd el mítoszrombolásnak, és máris kész az „új eredményeket” tartalmazó könyv.

Hatos Pálnak az őszirózsás forradalomról írt könyvében – *„Az eléltköztört társaság”* –, a szerző éles szemmel jól definiálja és veszi számba azokat a kihívásokat, amelyekkel a Károlyi-kormánynak szembe kellett néznie. Viszont arra a kérdésre, hogy vajon a miniszterelnök (később köztársasági elnök) és hívei helyes válaszokat adtak-e a megoldandó problémára, Hatos kifejezetten Károlyit felmentő következtetéseket fogalmaz meg. Például ezt teszi a belgrádi katonai konvenció és az abból következő lépés, a haderő leszerelésének kérdésében. Gyakorlatilag Károlyi alapvetően pozitív figuraként jelenik meg a kötetben, sőt nem egy helyen szinte hőrosszá nemesedik. Még nagyobb probléma a könyvvel kapcsolatban, hogy Hatos nem szakít az erősen marxista töltetű „polgári demokratikus forradalom” fogalommal, illetve erősen érződik írásán az osztályszemléletű marxista történetírás hatása. Erre nézzünk kettő apró, de jellemző példát: Lukachich Gézáról, mint „keménykezü” tábornokról írt, míg Linder Bélát „derék katonaként” jellemezte.

Hatos másik könyve a *„Rossz fiúk világforradalma - Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság története”* című könyve már címében is mutatja a szerző

azon törekvését, hogy relativizálja a proletárdiktatúra történéseit. A legtöbb embernek a „rossz fiúkról” Rejtő Jenő szélhámos, de mégis szerethető hősei jutnak eszébe. Véleményünk szerint Kun Béla, Szamuely Tibor és elvtársaik nem „rossz fiúk” voltak, hanem véres kezű gyilkosok. A könyv nemcsak címében, hanem egész tartalmában a relativizálást szolgálja. Sőt bujtatott formában az 1990 előtti marxista toposzokat csempészi vissza a magyar történetírásba.

Raffay Ernő 2023-ban megjelent könyve, melynek címe „*Mr. Trianon. Scotus Viator; a magyarok legnagyobb ellensége*” nagy csalódás. A cím alapján azt várjuk, hogy a szerző bemutatja Seton-Watson (alias Scotus Viator), azon tevékenységét, melyet a trianoni békediktátum megszületése érdekében folytatott. Ehelyett kapunk egy rövid áttekintést Seton-Watson 1914 előtti tevékenységéről, és ezen a ponton a könyv véget ér. Pedig a magyar állam szempontjából az igazi történet 1914 után vette kezdetét. Két dolgot kellett volna Raffaynak megírnia, annak érdekében, hogy könyve ne maradjon ilyen elképesztően csonka. Egyrészt be kellett volna mutatnia Seton-Watson első világháború alatti monarchia-ellenes tevékenységét, külön kitérve az általa alapított „New-Europe” című lap szerepére az Osztrák-Magyar Monarchia szétzúzásában. Másrészt szintén fel kellett volna vázolni, hogy Seton-Watson a párizsi békekonferencián hogyan járult hozzá az igazságtalan magyar határok megszületéséhez. Ezekről azonban egyetlen egy szót sem a szerző. Mindezek miatt a könyvet kifejezetten gyengének kell minősítenünk.

Révész Tamás könyvének címében – „*Nem akartak katonát látni? A magyar állam és hadserege 1918–1919-ben*” – egy nagyon fontos kérdést tett fel. Azt sugallta, hogy megvizsgálja, hogy a Károlyi-kormány miért szerelte le a magyar hadsereget 1918 őszén. Csakhogy a kérdéskör kiindulási pontját – meg kellett-e kötni a belgrádi katonai konvenciót, avagy Károlyi súlyos hibája volt annak aláírása – a szerző megkerüli, gyakorlatilag nem válaszolt a saját maga által feltett kérdésre.

Károlyi Mihály „ballépéseinek”, felelőségének kérdése, az ezzel kapcsolatos történeti állásfoglalás megkerülése, illetve annak marxista interpretációjának burkolt köntösben történő megjelenítése más szerzőkre is jellemző.

Romsics Ignác „*A trianoni békeszerződés*” című könyve a 2001-ben megjelent könyvének változatlan újra kiadása. Sajnálatos, hogy Romsics könyvének első kiadása eltelt 20 év új kutatási eredményeit nem dolgozta be könyvébe. Pedig nagyon vártuk tőle, hogy a magyar történetírás kiemelkedő tagjaként a 100 éves évfordulóra egy új szintézissel álljon elő. Nagyon sajnáljuk, hogy ez elmaradt.

Romsics Ignác 2022-ben megjelent könyve – *Erdély elvesztése 1918–1922* –, viszont valóban új szintézise a kérdéskörnek. A szerző széleskörű forrásbázisra, illetve korábban megjelent könyveinek több fejezetére támaszkodva írta meg a címben jelzett időhatárok kereti között Erdély kétszeri elcsatolásának (Trianon 1920, Párizs 1947) és egyszeri visszacsatolásának (második bécsi döntés) történetét.

Simon Attila könyve – „*Az átmenet bizonytalansága. Az 1918/1919-es impériumváltás Pozsonytól Kassáig*” –, a centenáriumra megjelent monográfiák kiemel-

kedően magas színvonalú könyve. A szerző jelentős forrásanyagot felhasználva, egy jól felépített logikai ív mentén beszéli el azt az eseményt sort, melynek eredményeképpen az 1918 előtti Felvidék lakói a Magyar Királyság állampolgáraiból csehszlovák állampolgárokká váltak. Különösen fontosnak tartjuk, hogy a szerző megírja az államfordulat helyi színen lezajlott eseményeit (például Kassa kétszeri megszállását) és ezen lokális történetek elbeszélésével hozzájárul ahhoz, hogy a „nagy történetet” jobban megértsük. A könyvet ezért tarjuk értékes munkának.

Vizi László Tamás könyve – *„A kényszernek engedve. A trianoni békediktátum aláírása és ratifikációja, 1920”* – a békeszerződés szövegének átvételétől (1920. január 15.), annak ratifikációjáig (1920. november 15.) mutatja be a történeteket. Az „Elutasítás, időhúzás vagy aláírás?” című nagy terjedelmű fejezetben részletesen bemutatja azokat a vitákat, melyeket a magyar kormány folytatott az aláírás kérdéskörében. Külön kitérve az aláírók személye körül kibontakozó éles vitákra. A következő fejezetben az két aláíró – Benárd Ágost és Drasche-Lázár Alfréd 1920-ig megtett életútját vázolja fel, illetve ismerteti, hogy hogyan zajlott le az aláírás folyamata. Külön kitérve olyan részletekre, mint „az ócska, rozsdás, puhaszárú szállodai toll” históriája.

Ezt követően ismét egy nagy terjedelmű fejezet következik „A trianoni békediktátum ratifikációja” címmel. Az alfejezet szigorú időrendben követik egymást: az olvasó egy-egy alfejezetben nyomon követheti, hogy hogyan alakult a ratifikációval kapcsolatos magyar álláspont 1920 nyarán, szeptemberében, októberében és végül eljutunk a november 15-ig amikor a Nemzetgyűlés harmadszori olvasatban, hozzászólás nélkül a Nemzetgyűlés elfogadta.

A könyv azonban nem fejeződik be ennél a pontnál. A szerző a két aláíró – Benárd Ágost és Drasche-Lázár Alfréd 1920 utáni pályafutását is felvázolja. Külön felhívja a figyelmet arra a közkeletű hibára, mely szerint a két aláíró jelentéktelen és súlytalan személyiség. Valójában – mondja Vizi –, mindketten fontos szereplői voltak a magyar politikai életnek. Külön érdekessége a könyvnek, hogy ismerteti Benárd Ágost 1948. évi Népbíróvási perét

3.2. Magyar nyelven megjelent monográfiák külföldi történészek tollából

Bryan Cartledge könyvében – *„Trianon egy angol szemével”* – egy külföldi történész szemével mutatja be a trianoni békediktátum születését. A könyv két szálból épül fel: egyrészt a szerző széles tablót rajzol a békekonferencián részt vett győztesek érdekezérelt döntéseinek okairól, s következményeiről. Másrészt a sorsfordító eseményeket két magyar politikus életútjába ágyazva ismerteti. Az egyikük a naiv („Wilsontól wilsoni békét!”), alkalmatlan vezetőt megtestesítő Károlyi Mihály, aki a magyar történelem legválságosabb napjaiban tehetetlenül tűrte, sőt a belgrádi katonai konvenció aláírásával elősegítette, hogy a születőfélben lévő szomszéd államok (a cseh, a délszláv és a román) megszállják a Magyar Királyság

területének nagy részét. A másik Bethlen István, aki a tragédia után levezényelte a megcsonkított ország talpra állását.

Roman Holec – szlovák történész – „*Diadal és katasztrófa - Trianon egy szlovák történész szemével.*” – című munkája, mint azt címében is ígéri a szlovák álláspontot mutatja. A magyar és a szlovák álláspont éles szembenállását már a szerző által választott cím is tükrözi: hiszen Holec szerint a békediktátum szlovák szemszögből diadal volt, míg magyar szempontból katasztrófa. Így a címadással egyetértünk. Sőt annak is örülünk, hogy Holec több helyen is megemlíti, hogy a magyarok részéről indokoltnak tartja a békediktátum szó használatát. Viszont nem tartjuk korrektnek, hogy az álláspontjához közelálló magyar történészek álláspontját helyesnek minősíti, és megdicséri őket, míg azokat a magyar történészeket, aki valójában a magyar álláspontot képviselik ledorongolja. Majd kijelenti, hogy Trianon már régen volt, nem kell róla írni, tekintsünk közösen a jövőbe. Örülünk, hogy Holec könyve magyarul megjelent, de álláspontjával vitatkoznunk kell.

3.3. Amatőrök monográfiái

Végezetül szólunk kell még azokról a szerzőkről, akik nem a történész cég tagjai (pl. egyikük főállásban egy utazási iroda tulajdonosa), de ennek ellenére arra vállalkoztak, hogy megírják Trianon teljes történetét. Ilyenek Drábik János (közíró), Dr. Dobó Attila (nyugdíjas orvos), Bánhegyi Ferenc (történelemtanár), Batár Zsolt Botond (amatőr történész), Földi Pál (katonatiszt). Ezen könyvek közös jellemzője, hogy a szerzők kijelentik, hogy az eddigi a Trianon kérdéskörben megjelent könyvek erősen elfogultak baloldali irányba (ez teljes mértékben igaz az 1990 előtt megjelent marxista művekre, illetve kisebb-nagyobb mértékben igaz az 1990 után megjelent könyvek egy jelentős részére). Ezt követően célként tűzik ki maguk elé, hogy megírják Trianon „oknyomozó”, illetve „igaz történetét”, és „vadonatúj konklúziókat” fognak levonni. Csakhogy ezen könyvek bibliográfiáját tanulmányozva az látjuk, hogy nagyrészen az általuk elítélt könyvekből állítják össze „új” szintézisüket”. Mindezt teszik úgy, hogy nem ismerik történész szakma módszertanát (például forráskritika) és a történetírás szabályait. Kár azért a papírért és nyomdafestékért, melyek használata révén ezek a „könyvek” megszülettek.

4. Többszerzős művek

Ezen kategóriában, mind a történész szakmában, mind a széles olvasóközönség körében „*A hétkötetes*” néven ismertté vált sorozat – a hivatalos és jóval hosszabb elnevezés így hangzik: „*A trianoni békediktátum története hét kötetben*” – a listavezető.

A Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására (alapítva 2006-ben) 2018-ban indította el azon könyvsorozatát, melynek célja azt volt, hogy megalkossa a trianoni

békediktátum történetének magas színvonalú szintézisét. Az azóta eltelt időben „A hétkötetesből” az alábbi négy kötet jelent meg:

- I. kötet: Trianon Nagy Háború alatti előzményei, az Osztrák–Magyar Monarchia bukása 1914–1918
- II.1. kötet: A katonai megszállástól a magyar béke delegáció elutazásáig 1918–1920. A Magyar Királyság összeomlása és megszállása.
- II/2. kötet: A katonai megszállástól a magyar béke delegáció elutazásáig 1918–1920
A párizsi békekonferencia és Magyarország
- III. kötet: Apponyi beszédétől a Határmegállapító Bizottságok munkájának befejezéséig
- IV. kötet: Térképek a trianoni békediktátum történetéhez
- V. kötet: Párhuzamos Trianonok, a Párizs környéki békék. Versailles, Saint-Germain, Neuilly, Sèvres, Lausanne és a versailles-i békerendszerhez kapcsolódó

A köteteket ismert és elismert történészekből álló csapatok alkották meg. Az I. kötet alkotógárdája 31, a II/2 köteté 23, a III. kötet 18, a IV. köteté 3, az V. köteté 19 történészből állt. Ők valamennyien Trianon történeke egy-egy részterületét kutatják elmélyülten. Mivel a kötetek szerzői gárdája a mű tematikájának függvényében sok helyen változik (de azért némi átfedés is van) eddig valamivel több mint fél száz történész járult hozzá a szintézis megalkotásához.

5. Egyetemi tankönyvek

Szakirodalmi ismereteink szerint mindössze egyetlen egyetemi tankönyv született meg a 100 éves évfordulóra. A Szegedi Tudományegyetemen hosszú időn keresztül nem volt önálló Trianon kurzus, a történelem tanár-jelöltek és a leendő történészek úgy kaptak diplomát, hogy tanulmányaik során jóformán semmit nem tanultak a békediktátumról. Ez a helyzet 2017 őszén változott meg, amikor szabadon választható kurzusként elindulhatott ezen a békediktátum történetének oktatása az egyetemen.

Az ezen kurzuson elhangzott előadások írott, szerkesztett, tudományos apparátussal felszerelt változata jelent meg *„Trianonról közérthetően. Tizenkét előadás a nemzeti, polgári, konzervatív történetírás jegyében”* címet viselő kötetben. Az előadásokból, és az abból megszülető könyvfejezetekből tízet Gulyás László és egyet-egy Szávai Ferenc és Vizi László jegyezték.

6. Életrajzok

Az 1918 októberének fontos szereplői közül egyről készült életrajz: az október 31-én meggyilkolt miniszterelnökről, Tisza Istvánról. Szidiropulosz Archimédesz „*Küzdelem utolsó vérig*” címmel írt életrajzot róla. A kötet nem hagyományos életrajz – azaz nem elégszik meg azzal, hogy kronológiai sorrendben bemutatja a hősének életútját –, hanem egy újszerű szempont mentén vizsgálja azt meg. A szerző a cselekvés mögötti okokra helyezi a hangsúlyt, arra keresi a választ, hogy Tisza hosszú politikai pályafutásának különböző állomásain (egyszerű képviselő, pártelnök, házelnök, miniszterelnök) melyek voltak tevékenységének, beszédeinek, döntéseinek mozgatórugói. Az ezekre adandó válaszok kifejezetten primér forrásokon (Tisza levelei, beszédei, etc.) alapulnak. Mindezek következtében a könyv jelentős mértékben meghaladja a marxista és liberális történetírók ideológiaiag erősen elfogult munkáit. Kijelenthetjük, hogy a kötet a nemzeti, polgári, konzervatív történetírás fontos darabja.

Szakirodalmi ismereteink szerint a korszak (az 1918. október 31-én hatalomra került Károlyi Mihálytól, a trónjától 1921 októberében trónjától megfosztott IV. Károly királyig) szereplői közül mindössze egy életrajz született: Nánay Mihály dolgozta fel Habsburg József főherceg életútját. A könyv különlegességét az adja, hogy jelentős mértékben József főherceg naplójára épül, melyet a család bocsátott a szerző rendelkezésére. A békediktátumhoz vezető folyamat szempontjából a könyv „*Kormányzóként az ország élén (1919. augusztus 6–24.)*” című fejezete a legfontosabb, mert részletesen bemutatja, hogy az antant miért és hogyan nem engedte, hogy József főherceg kulcsszerepet játsszon az ország talpra állításában.

Arra, hogy miért mindössze csak egyetlen életrajz született meg a korszak meghatározó szereplőiről nem tudunk magyarázatot adni. Csupán azt tudjuk rögzíteni, hogy a korszakkal foglalkozó történészek nem szeretnek életrajzot írni. Pedig a békediktátum történetével kapcsolatban bőven van adósság, fontos lenne megírni az alábbi személyek életrajzát nemzeti-polgári-konzervatív szemszögből: Károlyi Mihály, Jászi Oszkár, Kun Béla, Apponyi Albert, Friedrich István, Huszár Károly, Simonyi-Semadam Sándor, IV. Károly, és sor még hosszan folytatható.

7. Konferenciakötetek

Nagy valószínűséggel az ebbe a kategóriába tartozó kötetek képezik a centenáriumra megjelent könyvek legnépesebb táborát. Ennek magyarázata egyszerű: szinte minden olyan magyar egyetem, ahol történész- és történelem tanárképzés folyik megrendezte saját Trianon-konferenciáját. Ugyanez mondható el, kutatóintézetekről – VERITAS Intézet, Magyarországtudató Intézet, etc. – is. Az is valószínű, hogy a levéltárosok rendezték a legtöbb konferenciát, a Magyar Nemzeti Levéltár országos konferenciája mellett az egyes megyei (ma már vármegyei) levéltárak is

rendeztek konferenciákat, arról, hogy szűkebb pátriájukat, hogyan érintette Trianon.

Sőt a történelemtudomány mellé felzárkóztak más tudományok művelői is. Önálló konferenciát rendeztek például a statisztikusok (Központi Statisztikai Hivatal) és a geográfusok (MTA X. osztály). A magyar kultúra zászlóshajója, a Magyar Nemzeti Múzeum szintén nagyszabású konferenciával emlékezett meg a centenáriumról. Mindezek mellett számos település a nagyvárosoktól az egészen kicsi településekig, továbbá rengeteg civil egyesület szintén rendezett Trianon konferenciákat. Statisztika hiányában pontos számukat nem tudjuk, de becslések szerint legalább félezer ilyen konferencia került megrendezésre 2018 és 2020 között.

A legtöbb esetben az ezeken a konferenciákon elhangzott előadások írott, szerkesztett, tudományos apparátussal (lábjegyzetek és bibliográfia) változatait konferenciakötetben a szervezők kiadták. Ezek külsője (kemény versus puha borító, a papír minősége, a grafikai megoldások) és belbecse (voltak-e lektorálva az előadások) minőségi szempontból igen eltérő. Általános szabályként elmondható, minél nagyobb konferenciaszervező (egyetem, országos jelentőségű kutatóintézet) állt egy-egy konferencia és az abból kinövő konferenciakötet mögött a könyv mind szakmailag, mind formailag egyértelműen magasabb színvonalú.

A számos konferenciakötet közül, hármat – pontosabban három olyat, említünk meg, amelyek alapját egy-egy konferenciasorozat adta.

Elsőként említjük a legtöbb konferenciából – eddig hat ilyen esemény került megrendezésre – álló konferenciasorozatra épülő köteteket, melyek a „*Trianon és a magyar felsőoktatás I-V.*” címet viselik. A konferenciasorozat és a kötetek a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár által 2017-ben elindított „*Trianon hatása a magyar felsőoktatásra*” elnevezésű kutatási projekt – vezetője Ujváry Gábor – eredményeire épül. A tanulmányok – összesen 64 tanulmány – azt vizsgálják, hogy mennyiben változtatták meg a magyar felsőoktatást az 1918 és 1920 közötti területi elcsatolások, miként hatottak ezek a két világháború közötti felsőoktatás-politikára, az oktatói gárda és a hallgatóság összetételére, egyesületi életére, politikai aktivitására.

Másodikként említjük, az „*Tudományos konferenciák az Országházban*” elnevezésű hosszú múltra visszatekintő rendezvénysorozatnak a centenáriumhoz szorosán kapcsolódó 2019 és 2022 között megrendezett négy konferenciájára épülő köteteket. A négy konferencia elhangzott előadásokból jelen kézirat lezárásáig három kötet látott napvilágot (a negyedik kötet még szerkesztés alatt áll). Az eddigi kötetek az alábbi címmel jelentek meg: „*1918 – A Nagy Összeomlás*”, „*...minden édennek neve vad poklokat bővöl...*”, „*A Magyar Tanácsköztársaság*”, „*A Nagy Szétesés*”. A három kötet szerkesztői – Hermann Róbert, Ligeti Dávid, Vörös Boldizsár – összesen 40 tanulmányt gondoztak. A szerzők köre lefedi a kérdéskörrel különféleképpen gondolkodó történészek teljes skáláját.

Harmadikként említjük meg a Székesfehérvár Megyei Jogú Város Trianon Centenárium Emlékbizottsága – elnöke Vizi László Tamás – által rendezett konferenciasorozatot, mely négy konferenciát foglalt magába. Az ezen konferenciákon elhangzott előadások írott, szerkesztett, tudományos apparátussal ellátott változata jelent meg 2022 februárjában az „Összeomlás, *Terror, Trianon*” című kötetben, mely összesen 26 tanulmányt foglal magába. A kötet formai kivitelezése nagyon elegáns.

Terjedelmével kiemelkedik a konferencia kötetek a Barna Attila által szerkesztett kötet – Trianon 100. Tanulmányok a békeszerződés centenáriumára –, 39 tanulmányt közöl.

Számos további konferenciakötetet kellene megemlítenünk, de terjedelmi korlátjaink miatt példaként csak egyet tesszük ezt meg: A Károli Gáspár Református Egyetem 2020. november 20-án rendezett egy konferenciát „*Trianon utóhatások(k), következmények*” címmel. A konferencián 15 ismert és elismert történész (Anka László, Bene Krisztián, Ligeti Dávid, Popély Gyula, Szávai Ferenc, Ujváry Gábor, Vizi László Tamás, etc.) tartott egy-egy előadást. Ezek írott verziói jelentek meg konferenciakötetként.

8. Tanulmánykötetek

A tanulmánykötetek közül fontos megemlítenünk a nemzeti-polgári-konzervatív számos kiváló történészét felvonultató „*Trianoni Szemle Emlékkönyv 2020*” című kötetet, melyet Szidiropulosz Archimédész szerkesztett. A kötet mind formailag (keménykötés, jó minőségű papír, fényképek), mind tartalmilag színvonalas. A szerzői csapatot 50 fő alkotja, ezek között találunk a Trianon problematikáját magas szinten kutató történészeket (Gulyás László, Koszta István, Ujváry Gábor) a fiatal feltörekvő történész generáció tagjait (Kőő Artúr, Nyári Gábor) hadtörténészeket (Babucs Zoltán, Kovács Vilmos), történelmi témákban gyakran publikáló újságírókat (Domonkos László) néprajzosokat (Andrásfalvy Bertalan), költőket (Döbrentei Kornél) és számos művészt.

A tanulmánykötet kiválóan reprezentálja azt a nemzeti-konzervatív-polgári tudományos hálózatot, melyet a Trianoni Szemle folyóirat 2009-től felépített és jelenleg is működtet.

9. Kiskaté

Ez a műfaj kimondottan unikum a centenáriumra megjelent művek között. Kezdeményezője a Trianoni Szemle alapító főszerkesztője, Szidiropulosz Archimédész, aki úgy gondolta, hogy a 100 éves évfordulón ki kell adni egy olyan könyvet, amelyből honfitársaink könnyen megérhetik, megtanulhatják a békediktátum történetét. Ennek érdekében a kötet szerkesztője Gulyás László a tanítás legősbibb

technikájához a kérdés-felelet módszerhez – talán már az ősember is ezt használta a történelem hajnalán – nyúlt vissza. Ezt a módszert a keresztény egyház az ún. kiskaté formában emelte magas szintre, évszázadokon keresztül használva azt. Ezt követve kötet szerkesztője 101 kérdést tett fel a békediktátumról. Nézzünk néhány tipikus kérdést: Hogyan nézett ki az Osztrák–Magyar Monarchia területi struktúrája 1914-ben? Hogyan ígérte oda Romániának Erdélyt és Kelet-Magyarországot az antant? Hogyan született meg és mit tartalmazott a belgrádi katonai konvenció? Hogyan szállták meg a románok Erdélyt? Ki volt és milyen szerepet játszott a magyar határok kialakításában Clemenceau? Mi volt Apponyi beszédének gondolatmenete?

A szerkesztő a 101 kérdés megválaszolására a Trianonnal foglalkozó kutatók közül 20 ismert és elismert történészt kért fel. A kiváló történészekből álló szerzői gárda – Anka László, Babucs Zoltán, Bene Krisztián, Demkó Attila, Dévavári Zoltán, Domonkos Endre, Gulyás László, Hamerli Petra, Kókai Sándor, Köő Artúr, Ligeti Dávid, Miklós Péter, Nánay Mihály, Olasz Lajos, Raffay Ernő, Sokcsevits Dénes, Szávai Ferenc, Tóth Imre, Tóth Marcell, Ujváry Gábor, Vizi László Tamás – rövid, de magas színvonalú válaszokat adott a kérdésekre. Így született meg a „*Trianon kiskaté*”. Úgy véljük, hogy ezen kiváló történészek sorait olvasva mindenki megérti, hogyan és miképpen született meg a magyar nemzetre tragikus következményekkel járó trianoni békediktátum.

10. Reprint kiadványok

Nagy számban jelentek reprint könyvek, illetve azok újra tördelt, lábjegyzettel ellátott változatai. Ezek megjelentetését nagy mértékben elősegítette, hogy 2020-ra a két világháború közt megjelent ún. irredenta-revizionista könyvek esetében lejárt a 70 évig érvényes szerzői jogdíj. Így ezek a könyvek ingyen kerülhettek a kiadók célkeresztjébe.

A centenáriumra megjelent reprint kiadványok egyik érdekessége, hogy Székesfehérvár Megyei Jogú Város Trianon Centenárium Emlékbizottsága megjelentette Juhász Viktor (az 1920-as években a város főlevéltárosa) 1927-ben írt könyvét, melynek címe: „*A proletárdiktatúra Székesfehérvárott. Függelék: A román megszállás*”. Ez azt jelenti, hogy egy helytörténeti munka reprint kiadása történt meg.

Ezen a helyen kell megemlítenünk, hogy Budapesten szintén újra kiadták a *Kosztolányi Dezső* által szerkesztett, először 1921-ben megjelent „*Vérző Magyarország. Magyar írók Magyarország területéért*” kötetet. A kiadás érdekessége, hogy a kötet a Gyurgyák János által összeállított „Trianon 100” címet viselő 3+1 kötetből álló dobozkönyv egyik köteteként jelent meg. A dobozkönyv könyv másik két kötet az „*Emlékező Magyarország I-II.*” címet kapta, míg a +1 kötetbe a korabeli térképek reprintjei kerültek.

11. Lokális kérdésekkel foglalkozó művek

A centenáriumhoz kapcsoló kutatások során megjelent az ún. „lokális Trianon”, mint új kutatási terület. Miért és milyen célokkal született meg ez az új kutatási irány? A válasz: a trianoni békediktátum történetét globális nézőpontból (versailles-i békerendszer) és a nemzeti keretek (értsd a magyar állam) szempontjából a magyar történészek már alaposan megírták (bár még néhány fehér folt maradt). Könyvek születtek arról, hogy mi történt a versailles-i békekonferencián, vagy mi történt a magyar állammal nagypolitikai nézőpontból. A „lokális Trianon projekt” újdonsága abban rejlik, hogy egy alulról felfelé történő építkezés segítségével ugyanezen történetet a történészek lokális nézőpontból építik fel. Végül a folyamat végén a sok lokális történetből születik meg a nagy országos kép. Mit jelent ez pontosan? A témakörrel foglalkozó történészek megírnak olyan eseményeket, amelyek egy-egy vidéki városban, vagy egy-egy megyében történtek, de országos jelentőségűvé váltak. Tipikus példa a soproni népszavazás. Kiadnak az események megértéséhez szükséges – zömében helyi – forrásokat. Bemutatnak olyan vidéken történt eseményeket, amelyek kilógnak az országos folyamatokból. Például a székesfehérvári esetet: miközben az országban sorra alakultak a Károlyi kormányt támogató helyi Nemzeti Tanácsok, Székesfehérvár városa megvonta a bizalmat Károlyi Mihály kormányától. Bemutatják, hogy egy-egy város, egy-egy megye szempontjából rövid- közép- és hosszú távon mit jelentett Trianon. Például számba veszik a trianoni béke gazdasági hatását a városra/megyére (vonzáskörzet és/vagy piacvesztés, etc.).

A lokális Trianon kutatási iránnyal foglalkozó művek közül a kézirat lezárásáig (2023. március 1.) két tanulmány született meg, egyrészt *„Lokális Trianon 1. Csongrád, Csanád és Torontál vármegye az összeomlás éveiben 1918–1920.”* másrészt *„Lokális Trianon 2. Szeged az összeomlás éveiben 1918–1920”*. Mindkét tanulmánykötet szerkesztője a Gulyás László - Tóth Marcell – Zeman Ferenc szerkesztői triász. Itt jegyezzük meg, hogy a Lokális Trianon sorozat 3. kötete, mely Pécs városával foglalkozik hamarosan megjelenik.

12. Helytörténeti kiadványok

Napjainkban Magyarországon 2874 település – ezek közül 348 város – létezik. Ezek túlnyomó része megrendezte a saját Trianon ünnepségét, illetve megjelentetett valamiféle olyan kiadványt (emlékkönyv, almanach, etc.), mely arról szólt, hogy az adott települést gazdasági és kulturális életét, lakóit hogyan érintette a békediktátum. Ezen kiadványok megszámlálhatatlanok, ezért csupán egy példát mutatunk be: Csongrád-Csanád (vár)megyében önálló kötetten emlékeztek a békediktátum évfordulójára. Ide sorolható a megyei önkormányzat kiadványa, amelynek fejezeteit Róttár Krisztina szerkesztésében a helyi levéltár munkatársai készítették. A 120 oldalas mű általános bevezetőjét Zeman Ferenc (Csongrád-Csanád megye a történelem vi-

haraiban), a Szegedről és a Torontál vármegyéről szóló fejezeteket Tóth Marcell, a Csongrád vármegyei részt Farkas Csaba írta, Hódmezővásárhely Trianonját Varsányi Attila, Makóét a könyv szerkesztője dolgozta fel.

Szegeden a helyi kulturális és várostörténeti lap, a Szeged folyóirat tematikus számmal (2020/5–6. szám) emlékezett az évfordulóra. A felkért szerzők a település aktív helytörténészei közül kerültek ki, de az előbbi munkával ellentétben a tanulmányokat csak az évforduló köti össze. Többek között Nagy Miklós a békeszerződéssel kapcsolatos korabeli helyi illúziókról, Tóth Marcell „A Délvidéki Országzászló és a szegedi országzászlók” sorsáról, Miklós Péter Glattfelder Gyula püspökről írt e számban. Mindkét említett példában közös, hogy az írások az interneten is elérhetőek, így a helyi terjesztés miatti nehezebb elérhetőséget ellensúlyozza a világháló nyitottsága.

13. Levéltári és múzeumi kiadványok

A megyei (napjainkban már vármegyei) levéltárak, továbbá a kisebb nagyobb múzeumok a településekhez hasonlóan megrendezték saját konferenciáikat, kiállításait, illetve megjelentették saját kiadványaikat. Becslések szerint legalább több tucatnyi ilyen kiadvány született meg, ezért csupán egy példát levéltári kiadványokra: Bernátsky Ferenc – Kovács Ferenc szerzőpáros, „*Hódmezővásárhely Trianon Emlékalbuma*” címmel adott ki egy tipikus múzeumi kiadványt. A kötet közel száz fotóval – és az azokat kísérő rövid leírással – mutatja be a város közgyűjteményeiben, intézményeiben, valamint polgárainál fellelhető Trianon relikviákat, úgymint fényképek, képeslapok, szobrok, plakátokat, jelvényeket. Talán ezen tárgyak közül a legspeciálisabbak az ajtódíszek.

14. Térképek

Úgy véljük, hogy egy térkép sokszor többet elmond egy-egy állam megszületéséről vagy széthullásáról, mint egy több tízezer karakterből álló tanulmány. Ahhoz pedig, hogy a történész és művének olvasója megértse magát az adott esemény mi-kéntjét és hogyanját, ismernie kell azt a földrajzi teret és annak sajátosságait, amelyben az adott történelmi eseménysor megtörtént. Szakirodalmi ismereteink szerint a térképek kategóriában négy kötet jelent meg.

Az első kötet Fazekas Zoltán és szerzőtársai által szerkesztett „*Térkép(telen) Trianon*” című térképgyűjtemény. Sajnos a talányos címet sem a szerkesztő, sem az előszót író Romsics Ignác nem magyarázza meg. Amit viszont biztosan tudunk, hogy a kötet 86 színes térképet, nagy számú grafikont és diagrammot tartalmaz, melyek nagyon plasztikusan mutatják be, hogy a magyar határok hogyan jöttek létre, és miért pont ott húzta meg őket a békekonferencia, valamint mindennek milyen hosszú távú következményei (pl. vízrajzi, gazdasági, etnikai, kulturális, etc.) voltak. Mind-

ezeket a vizuális eszközöket jól kiegészíti a Száray Miklós által írt kísérő tanulmány, mely szinte mindegyik térképet, diagrammot értelmez.

A második megemlíthető kötet „A trianoni békediktátum története hét kötetben” elnevezésű sorozat IV. kötete, mely a „*Térképek a trianoni békediktátum történetéhez.*” címet viseli. A kötet a centenárium előtt tisztelegve 100 térképet és 100 szócikket tartalmaz. A kötet oly módon van szerkesztve, hogy egyik oldalon a térkép található, míg vele szemben a kb. 2000 karakter terjedelmű szócikk. A két eszköz együttes alkalmazása lehetővé teszi, hogy az olvasók világos képet kapjunk arról, hogy a versailles-i békerendszer eredményeként területileg hogyan rendeződött át Közép-Európa, és ezen belül mi történt az Osztrák–Magyar Monarchiával különös tekintettel a Magyar Királyságra. A nyolc fejezetből álló kötetből különösen két fejezetet tartunk fontosnak, egyrészt az első fejezetet, mely olyan térképeket közöl, amelyek bemutatják az Osztrák–Magyar Monarchia, és különösen a Magyar Királyság háború előtti legfontosabb jellemzőit. Ennek során térképek foglalkoznak a Kárpát-medence domborzatával, vízrajzával, a dualista állam közigazgatási beosztásával, gazdasági térszerkezetével, vasúthálózatával. Továbbá számos térkép – az 1910. évi népszámlálás adataira támaszkodva – az etnikai struktúrákat tárja fel, megyei és járási szinten. Másrészt fontosnak tartjuk a kötet hetedik fejezetét, amely bemutatja, hogy a területileg döbbenetes mértékben megcsönkített Magyar Királyság új határainak számos kifejezetten negatív következménye volt az élet szinte minden területére. Ez a fejezet a térképek és szócikkek segítségével ezeket a következményeket vázolja fel. A térképek az alábbi témákra térnek ki: a Magyar Királyság területi feldarabolása, az etnikai terek felbontása (megyei és járási szinten), a vasútvonalak futása és a trianoni határvonal, a térszerkezet felbontása, közigazgatási kérdések, a kisebbségi sorsba kényszerített magyarok területi elhelyezkedése.

A harmadik fontos kötetet a Központi Statisztikai Hivatal adta ki, „*A számon-tartott nemzet. A Trianon előtti és utáni évtizedek Magyarországa statisztikai térképeken*” címmel. 1867 és 1945 között a Központi Statisztikai Hivatal önálló térképészeti műhellyel rendelkezett, amely a hivatal által gyűjtött statisztikai adatokat térképre vitte. Ily módon több mint ezer térkép született meg ezen időszakban. Ezekből válogatott ki a szerkesztői csapat 250 térképet, melyekről úgy vélte, hogy kiváló módon mutatják be az 1918 előtti Magyar Királyság és trianoni békediktátum eredményeképpen megszülető Csonka-Magyarország – és természetesen a 3 millió magyar kisebbséget keretei közé került utódállamok – jellemzőit, társadalmi és gazdasági folyamatait. Mindegyik térkép megértését magas szakmai színvonalon megírt kísérő tanulmányok teszik lehetővé. Ennek következtében a kötet terjedelme több mint 400 oldal.

Kijelenthetjük, hogy az általunk ismert különféle kategóriákba sorolt centenáriumi művek közül ez a kötet a legszebb kivitelezésű!

A negyedik kötet Segvey Dániel munkája. Ennek történeti háttere az alábbi: Teleki Pál 1918 őszén felismerte, hogy a magyar félnek fel kell készülnie a békekonferen-

ciára. Kezdeményezésére a 1918 őszen a Magyar Földrajzi Társaság hozzákezdett olyan térképek és adatsorok elkészítéséhez, melyekkel a békekonferencián akarták bemutatni a magyar álláspontot. A kötet ezen munka legfontosabb eredményét – mely az alábbi címet viseli: „*Magyarország néprajzi térképe (1918)* – mutatja be.

15. Kronológiák és további kézikönyvek

Szakirodalmi ismereteink szerint ebben a kategóriában mindössze két mű jelent meg. Az egyik a Gyulai György és Demkó Attila szerzőpáros „*Napról napra Trianon*” című kötete. A kötet időhatárai szélesek: a kezdődátum 1918. január 1. Ezen a napon a központi hatalmak csapatai az összes fronton (Balkán, Oroszország) idegen földön álltak. A küzdelem az Osztrák–Magyar Monarchia határain kívül folytak. A hadi helyzet nem mutatott arra, hogy 11 hónappal később – 1918. novemberében – a Monarchia már nem létezik. A kötet záródátum pedig 1924. február 5. Ezen a napon történt meg Somoskő-Ujfalu és Somoskő hivatalos visszacsatolására Csonka-Magyarországhoz. A szerzőpáros a kezdő- és zárópont között több száz dátummal és a hozzátartozó rövidebb-hosszabb szócikkkel mutatja be a trianoni békediktátum megszületésének folyamatát, előzményeit és következményeit.

Alfejezetünk címébe azért került a további kézikönyvek elnevezés, mert ebbe a kategóriába kell besorolnunk Molnár László középiskolai tanár által írt segédkönyvet, mely a „*Trianon-kislexikon*” címet kapta. A kötet 900 szócikket tartalmaz. Az első szócikk az Antibolsevista Comité nevű ellenforradalmi szervezetet definiálja, míg az utolsó szócikkben a „*Zúzzátok szét Ausztria–Magyarországot!*” Edvard Benes által 1916-ban írt propagandakönyv tartalmát ismerteti röviden a szerző. A szerző úgy nyilatkozott, hogy szócikkek kiválasztásának alapja azt volt, hogy olyan fogalmak, földrajzi nevek és személyek szerepeljenek a kötetben, melyek az általános- és középiskolai történelem anyagában szerepelnek. De a kislexikon a történelem iránt érdeklődő szélesebb olvasóközönség is használhatja.

BIBLIOGRÁFIA

Jelen bibliográfiában azon köteteket tüntettük fel, melyeket fentebb bemutattunk, elemeztünk.

1. Emlékiratok és naplók

1.1. A magyar főszereplők emlékiratai

Arz Artúr (2021): *Harc és összeomlás. Az Osztrák-Magyar Monarchia emlékirata az első világháborúról.* A fordítást az eredetivel összevetette és átdolgozta Ligeti Dávid.

Batthyány Tivadar (2017): Beszámolom I–II. Szépmíves Kiadó. Budapest. Első megjelenés 1927, szerzői kiadásként.

Egan Lajos naplója (2019): Impériumváltás Fiumében a kormányzóhelyettes szemével 1918–1920. MTA Bölcsészettudományi Központ Történettudományi Intézet. Budapest. Első megjelenés: 2019 előtt nem jelent meg.

Ifj. gróf Andrássy Gyula (2018): A világháború problémái. Szépmíves Kiadó. Budapest. Első megjelenés 1921, a Légrády könyvkiadónál.

Kozma Miklós (2019): Az összeomlás 1918–1919-ben. Kárpátia Stúdió. Budapest. Első megjelenés 1933, az Athenaeum könyvkiadónál.

Lukachich Géza (2019): Magyarország megcsonkításának okai. Kárpátia Stúdió. Budapest. Első megjelenés 1932, a Nyugdíjas Katonatisztek Egyesülete kiadásában.

1.2. A magyar mellékszereplők emlékiratai

1.2.1. A Kárpátia Stúdió által kiadott emlékiratok

Barabás Béla (2022): Az aradi szabadságharcos. Küzdelmek a magyar Parmamentben és a román impérium alatt. Kárpátia Stúdió. Budapest.

Bernhard Zsigmond SJ – Lányi Endre SJ (2022): Jezsuiták s Tanácsköztársaságban 1919. Emlékképek a Tanácsköztársaságban. Kárpátia Stúdió. Budapest.

özv. Cebrian Istvénné és Vécsey Magdolna (2022): Örvényben. Napló a csehszlovák megszállástól a kommün bukásáig. Kárpátia Stúdió. Budapest.

Esterházy Miklós, gróf – Podmaniczky György, báró (2023): Amikor a káosz ünnepe. Napló jegyzetek a Károlyi-puccstól a vörös diktatúráig. Kárpátia Stúdió. Budapest.

Gávai Gaal Jenő (2022): Katakizma 1918–1919–1920. Kárpátia Stúdió. Budapest.

Révay Mór Jánosné (2020): A bolsevizmus napjai. Naplójegyzetek 1918–1919. Kárpátia Stúdió. Budapest.

Róna Lajos (2023): Ország a pácban. Egy újságíró az 1918–1919-es összeomlásban. Kárpátia Stúdió. Budapest.

Szent-Gály Aurél (2023): Máramaroszigeti napló. Kárpátia Stúdió. Budapest.

1.2.2. Különbféle kiadók által kiadott emlékiratok

A Trianon Kiskönyvtár 2022-ig megjelent kötetei

1. kötet Apponyi Albert: Vádbeszéd 1920. – Horváth Jenő: A trianoni béke megalkotása 1915 – 1920.

2. kötet Tonelli Sándor: A franciák Szegeden – Jakabffy Elemér: A magyar államhatalom utolsó hónapjai Krassó-Szörény vármegyében.

3. kötet Szviezsényi Zoltán: Hogyan veszett el a Felvidék?

4. kötet Bethlen István: Hogyan bánt el a trianoni szerződés a Duna-medence kisépeivel? Az erdélyi kérdés – Haiczl Kálmán: Húsz év előtt.

1.2.3. Naplók

L. Balogh Béni – Kunt Gergely – Schmidt Anikó (2018): Trianon arcai. Naplók, visszaemlékezések, Levelek. Libri Kiadó. Budapest.

1.3. Külföldi szereplők emlékiratai

Harry Bandholtz (2020): A Bandholtz-napló. Fekete Sas Kiadó. Budapest.

Guido Romanelli (2022): Küldetésem Magyarországon a Tanácsköztársaság és a román megszállás idején. Ludovika Egyetemi Kiadó. Budapest.

2. Forrásközlések

2.1. Különféle kiadók által kiadott forrásközlések

Penner Orsolya szerk. (2019): Trianon (a békeszerződés teljes szövege) Szépmíves Könyvek. Budapest.

Bank Barbara – Kovács Attila Zoltán: (2022): Trianon - A diktátum teljes szövege Erdélyi Szalon.

L. Balogh Béni (2020): Erdélyből jelentik. A Károlyi-kormány nemzetiségi minisztériumának válogatott anyagai 1918. november 3.–1919. január 29. Iskola Alapítvány Kiadó – Magyar Nemzeti Levéltár. Kolozsvár – Budapest.

Kövér István (2019): A Tanácsköztársaság Vas vármegyében. Magyar Nyugat Könyvkiadó. Szombathely.

Popély Árpád – Simon Attila szerk. (2020): Akaratunk ellenére...” – Dokumentumok a csehszlovákiai magyarság történetéből 1918 –1922. Fórum Kisebbségkutató Intézet. Somorja.

Zeidler Miklós szerk. (2020): Trianon - Nemzet és emlékezet. 2. kiadás. Osiris Kiadó. Budapest.

2.2. „A Trianon dokumentumok és tanulmányok” sorozatban megjelent forrásközlések

Hornyák Árpád (2021): Szerb iratok a trianoni békeszerződésről. MTA BTK Történettudományi Intézet. Budapest.

Juhász Balázs (2018): Trianon és az olasz diplomácia. Dokumentumok a békeszerződés előkészítéséről 1919-1920. MTA BTK Történettudományi Intézet. Budapest.

- Glant Tibor (2020):** Az Egyesült Államok útja Trianonhoz. Az Inquiry és Magyarország jövője, 1917-1918. Források. MTA BTK Történettudományi Intézet. Budapest.
- L. Balogh Béni (2020):** Románia és az erdélyi kérdés 1918–1920-ban. Dokumentumok. MTA BTK Történettudományi Intézet. Budapest.
- Simon Attila (2019):** Csehszlovák iratok a magyar-szlovák államhatár kijelöléséhez (1918–1920).
- Wintermantel Péter – Umemmura Yuko (2021):** Trianon és a japán diplomácia. Magyar vonatkozású japán diplomáciai dokumentumok 1914–1923.

3. Monográfiák

3.1. Monográfiák magyar történészek tollából

- Ablonczy Balázs (2020):** Ismeretlen Trianon. Az összeomlás és a békeszerződés történetei, 1918–1921. Jaffa Kiadó. Budapest.
- Ablonczy Balázs (2021):** Száz év múlva lejár? Újabb Trianon Legendák. Jaffa Kiadó. Budapest
- Balla Tibor (2019):** Szarajevó, Doberdó, Trianon - Magyarország az első világháborúban. Scolar Kiadó. Budapest.
- Domonkos László (2019):** In memoriam Kratochvil Károly. Nemzetstratégiai Kutatóintézet. Budapest.
- Hatos Pál (2018):** Az elátkozott köztársaság. Jaffa Kiadó. Budapest.
- Hatos Pál (2021):** Rossz fiúk világforradalma - Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság története. Jaffa Kiadó. Budapest.
- Kosztó Gyula (2023):** A Tanácsköztársaság Kárpátalján. Erőszakkutató Intézet. Budapest.
- Raffay Ernő (2023):** Mr. Trianon. Scotus Viator, a magyarok legnagyobb ellensége. Kárpátia Stúdió. Budapest.
- Révész Balázs (2022):** Nem akartak katonát látni? A magyar állam és hadserege 1918–1919-ben. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont. Budapest.
- Romsics Ignác (2020):** A trianoni békeszerződés. 2. kiadás. Helikon Kiadó. Budapest.
- Romsics Ignác (2022):** Erdély elvesztése 1918 –1922. Helikon Kiadó. Budapest.
- Simon Attila könyve (2021):** Az átmenet bizonytalansága. Az 1918/1919-es impériumváltás Pozsonytól Kassáig. Fórum Kisebbségkutató Intézet – Bölcsészettudományi Kutatóközpont. Spmorja – Budapest.
- Vizi László Tamás:** A kényszernek engedve. A trianoni békediktátum aláírása és ratifikációja, 1920. Ráció Kiadó. Budapest.

3.2. Magyar nyelven megjelent monográfiák külföldi történészek tollából

Cartledge, Bryan (2021): Trianon egy angol szemével” 2. kiadás. Rubicon Intézet. Budapest.

Holec, Roman (2020): Diadal és katasztrófa - Trianon egy szlovák történész szemével. Lábnyom Kiadó. Budapest.

3.2. Amatőrök monográfiái

Bánhegyi Ferenc (2019): A három Trianon. A magyar nép zivataros évszázada (1920–2020). Unicus Műhely. Budapest.

Batár Zsolt Botond (2020): Trianon trilógia. Teleki Sámuel Kulturális Egyesület. Budapest.

Drábik János (2018): Százéves Trianon. Döntsük meg? Törödjünk bele? Kik Trianon igazi felelősei? Gold Book Kiadó. Budapest.

Dr. Dobó Attila (2019): A trianoni békediktátum. Oknyomozás. Magyar Kulturális Emlékívek Kiadó. Budapest.

4. Több szerzős művek

Gulyás László (főszerk.): A trianoni békediktátum története hét kötetben” sorozat 2023 decemberéig megjelent kötetei:

Gulyás László (szerk.): I. kötet: Trianon Nagy Háború alatti előzményei, az Osztrák–Magyar Monarchia bukása 1914–1918

Gulyás László (szerk.): II.1. kötet: A katonai megszállástól a magyar békedelegáció elutazásáig 1918–1920. A Magyar Királyság összeomlása és megszállása.

Gulyás László (szerk.): II.2. kötet: A katonai megszállástól a magyar békedelegáció elutazásáig 1918–1920. A párizsi békekonferencia és Magyarország

Gulyás László (szerk.): III. kötet: Apponyi beszédétől a Határmegállapító Bizottságok munkájának befejezéséig

Gulyás László et al.: IV. kötet: Térképek a trianoni békediktátum történetéhez

Gulyás László (szerk.): V. kötet: Párhuzamos Trianonok, a Párizs környéki békék. Versailles, Saint-Germain, Neuilly, Sèvres, Lausanne és a versailles-i békerendszerhez kapcsolódó

5. Egyetemi tankönyv

Gulyás László szerk. (2019): Trianonról közérthetően. Tizenkét előadás a nemzeti, polgári, konzervatív történetírás jegyében. Szegedi Egyetemi Könyvkiadó–Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. Szeged.

6. Életrajzok

Sziridopulosz, Archimédesz (2021): Küzdelem utolsó vérig. Gróf Tisza István pályája beszédeiben leveleiben és

Ligeti Dávid (2019): Előre Arz! Kriterion Könyvkiadó. Kolozsvár.

Nánay Mihály (2018): Habsburg József a katona és a politikus 1914–1924. Unicum Műhely. Budapest.

7. Konferenciakötetek

Barna Attila szerk. (2020): Trianon 100. Tanulmányok a békeszerződés centenáriuma. Ludovika Egyetemi Kiadó. Budapest.

Bognár Zalán – Rigó Róbert (2023): Trianon utóhatások(k), következmények. Károli Könyvek. Károli Gáspár Refotmátus Egyetem – L' Harmattan Könyvkiadó. Budapest.

Hermann Róbert – Ligeti Dávid szerk. (2019): 1918 – A Nagy Összeomlás. Országház Kiadó. Sorsfordító évek. 1. Budapest.

Hermann Róbert – Ligeti Dávid szerk. (2020): 1918 – A Nagy Szétesés. Sorsfordító évek. 2. Országház Kiadó. Budapest.

Ligeti Dávid – Vörös Boldizsár szerk. (2019): „...minden édennek neve vad poklokat bővöl...”, A Magyar Tanácsköztársaság” Sorsfordító évek. 3. Országház Kiadó. Budapest.

Miklós Péter – Vizi László Tamás szerk. (2022): Összeomlás, Terror, Trianon. Ráció Kiadó. Budapest – Székesfehérvár.

Sziridopulosz, Archimédesz szerk. (2021): Trianoni Szemle Emlékkönyv 2020. L'Harmattan. Budapest.

Újváry Gábor szerk. (2019): Trianon és a magyar felsőoktatás I. kötet. Veritas Magyar Napló. Budapest.

Újváry Gábor szerk. (2019): Trianon és a magyar felsőoktatás II. kötet. Veritas Magyar Napló. Budapest.

Újváry Gábor szerk. (2021): Trianon és a magyar felsőoktatás III. kötet. Veritas Magyar Napló. Budapest.

Újváry Gábor szerk. (2022): Trianon és a magyar felsőoktatás IV. kötet. Veritas Magyar Napló. Budapest.

Újváry Gábor szerk. (2022): Trianon és a magyar felsőoktatás V. kötet. Veritas Magyar Napló. Budapest.

8. Tanulmánykötetek

Szidiropulosz Archimédesz (2020): Trianoni Szemle Emlékkönyv 2020. Budapest.

Müller Rolf – Takács Tibor – Tulipán Éva (2019): Terror 1918–1919. Forradalmárok, ellenforradalmárok, megszállók. Jaffa Kiadó. Budapest.

9. Kiskaté

Gulyás László-Sziridopulosz, Archimédesz szerk. (2021): Trianon kiskaté. L'Harmattan Kiadó. Budapest.

10. Reprint kiadványok

Juhász Viktor (2020): A proletárdiktatúra Székesfehérvárott. Függelék: A román megszállás. **Első kiadás:** 1927, Székesfehérvár.

Gurgyák János szerk. (2020): Trianon 100. Dobozkönyv 3+1 kötetten. Osiris Kiadó. Budapest.

Szerkesztő nélkül: Trianon 100 - Trianon Almanach - 7 könyv egyben. Magyar Menedék Kiadó. Budapest.

11. Lokális kérdésekkel foglalkozó művek (csak Csongrád vármegye)

Gulyás László – Tóth Marcell – Zeman Ferenc szerk. (2021/a): Lokális Trianon 1. Csongrád, Csanád és Torontál vármegye az összeomlás éveiben 1918–1920. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged.

Gulyás László – Tóth Marcell – Zeman Ferenc szerk. (2021/b): Lokális Trianon 2. Szeged az összeomlás éveiben 1918–1920. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged.

12. Helytörténeti kiadványok (csak Csongrád vármegye)

Rotár Krisztina szerk. (é.n.): Csongrád–Csanád megye a történelem viharáiban. Szeged, Csongrád-Csanád Megyei Önkormányzat. Szeged.

13. Levéltári és múzeumi kiadványok (csak Csongrád vármegye)

Bernátsky Ferenc – Kovács Ferenc (2020): Hódmezővásárhely Trianon Emlékalbuma 1920-2020. Tornyai János Múzeum és Közművelődési Központ és a Hősi Emlékművek Ápolásáért Alapítvány közös kiadása. Hódmezővásárhely.

14. Térképek

Gulyás László főszerkesztő (2020): A trianoni békediktátum története hét kötetben. IV. kötet: Csüllög-Gábor-Gulyás László- Suba János (2020): Térképek a trianoni békediktátum történetéhez. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged.

Fazekas Zoltán et al. (2020): Térképtelen (?) Trianon. Cartográfia Tankönyvkiadó. Budapest.

Rózsa Kálmán – Kovács Barna (2020): A számontartott nemzet. A Trianon előtti és utáni évtizedek Magyarországa statisztikai térképeken. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest.

Segyevy Dániel (2022): Térképművek Trianon árnyékában - Magyarország néprajzi térképe (1918). Iskola Alapítvány. Budapest.

15. Kronológiák és további kézikönyvek

Gyulai György – Demkó Attila (2020): Napról napra Trianon 1918–1924. Reakció Kiadó. Budapest.

Molnár László (2020): Trianon-kislexikon A-tól Z-ig. Inter-IKU-MNYTKNT. Budapest.

GULYÁS László
egyetemi tanár, habil.
VIRTUÁLIS INTÉZET KÖZÉP-EURÓPA KUTATÁSÁRA,
Szeged

professor
VIRTUAL INSTITUTE FOR CENTRAL EUROPE RESEARCH
Szeged, Hungary

GONDOLATOK A MAGYAR
„RÖVID 20. SZÁZAD” TÖRTÉNETÉNEK
NEMZETI-POLGÁRI-KONZERVATÍV
SZINTÉZISÉRŐL.

THOUGHTS ON THE NATIONAL-CIVIL-CONSERVATIVE
SYNTHESIS OF HUNGARIAN „BRIEF 20TH CENTURY
HISTORY”

ABSTRACT

Our study, we outline the logical along which national-bourgeois-conservative historians should write the synthesis of Hungarian „short history 20th century”. We make a proposal on where to develop the focal points of their own synthesis.

1. Az elmúlt 40+30 év kánonképzésének jellemzői

1.1. Pillanatkép a 2020-as évek elejének XX. századdal foglalkozó
történetírásának jellemzőiről

„Akár ki is az első a hadszíntéren, és várja az ellenség megérkezését,
az friss lesz a harcra; ha valaki második a hadszíntéren, és
sietnie kell a csatában, az kimerülten fog megérkezni”
Szun Ce

Napjainkban (2023) – 30 évvel a rendszerváltás után – a 20. századi magyar történelemmel foglalkozó magát „mainstreamnek” kinevező történetírást egyértel-

műen a baloldali kánon uralja. Véleményünk szerint ez az alábbi két folyamatra vezethető vissza:

1. A baloldali (vulgármarxista-marxista) történetírás 40 évig (1945–1990) kánonalkotási monopóliummal rendelkezett.
2. Az 1990. évi rendszerváltás óta eltelt 30 évben (1990–2023) a nemzeti-polgári-konzervatív történetírás csak részlegesen tudta megtörni a baloldal kánonképzési monopóliumát, és nem alkotta meg saját kánonját.

Nézzük meg részletesen, hogy a fentebb említett két folyamat hogyan vezetett el a 2023. évi pillanatképhez. Miért és hogyan került a Szun-ce által „kimerültnek” nevezett állapotba a nemzeti-polgári-konzervatív történetírás, miért csak a későn érkezők vagyunk a csatatéren.

1.2. A kommunista diktatúra időszaka (1945–1990)

Tegyük fel a kérdést: milyen folyamatok zajlottak le 1945 és 1990 között? Ebben az időszakban a hatalmat birtokló kommunista párt (különbféle elnevezésekkel) MKP, MDP, MSZMP, MSZP) uralta az élet minden területét, így a történész szakmát is. Ennek következtében a történészek kánonképzése és annak kisebb nagyobb korrekciói a vulgármarxista-marxista ideológia egyeduralkodója alatt születtek meg. A marxi tételeket (osztályharc, pl. munkásosztály versus burzsoák) alkalmazták a magyar történelemre.

Ezt az időszakot három kisebb szakaszra oszthatjuk: az első szakasz 1945-től 1948-ig tartott, ebben az időszakban a Horthy-korszak többszötű kulturális-tudományos terét (ahol a keresztény-nemzeti irányzat mellett létezett baloldali irányzat is) brutális módon átalakították, a nemzeti-polgári-konzervatív oldalt felszámolták. Ezt nevezte historiográfiai áttekintő könyvében a „történetírás gleichschaltolásának” Romsics Ignác¹

A második szakasz 1948-tól az 1970-es évek elejéig tartott, és egyértelműen a vulgármarxista jelzővel írhatjuk le. Ebben a szakaszban kanonizálták a marxista alapokon álló műveket. Ezen folyamat meghatározó történészei: Andics Erzsébet, Mód Aladár, Nemes Dezső és a némileg fiatalabbak közül Hanák Péter és Hajdú Tibor. Őket nevezzük az első generációnak. A kánon megfogalmazása alapvetően két intézményben zajlott le. Egyrészt az 1949-ben felállított Magyar Történettudományi Intézetben (ez különböző neveken napjainkban is létezik). Első igazgatója a kőkemény sztálinista vonalat képviselő Andics Erzsébet volt, de utódai az intézet élén – Molnár Erik, Pach Zsigmond Pál, Ránki György, Glatz Ferenc – is a marxista vonalat vitték tovább. Ezt a mondatot annyiival pontosítanánk, hogy az Andics-Molnár – Pach vulgármarxista vonulathoz képest a Ránki-Glatz Ferenc

¹ Romsics Ignác (2011): *Clio bűvöletében. Magyar történetírás a 19-20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Osiris Kiadó. Budapest. A releváns alfejetet lásd 356–377. old.

baloldali irányvonal már nem volt vulgármarxista, jóval puhábban képviselte a marxi tételeket, de egyértelműen baloldali volt.

A második helyszín a Magyar Munkásmozgalmi Intézet (MMI) volt, amelyet kifejezetten azzal a céllal hívtak életre 1948-ban, hogy a 19-20. század munkáspártjainak (szociáldemokraták, kommunisták) történetét megírják.² Az MMI-t az 1950-es években átkeresztelték Párttörténeti Intézetnek, majd 1990 után ismét új nevet kapott, onnantól kezdve Politikátörténeti Intézet nevet kapott. Napjainkban is dolgozik, konferenciákat szervez, könyveket ad ki, részt vesz a marxista kánon fenntartásában

Az MTA TTI és a Párttörténeti Intézet keretei között a kommunista korszak vezetőtörténészei megalkották és egyeduralkodóvá tették (ezt oktatták az egyetemeken) a marxista kánont.³ A kánon alapját képező fontosabb szintézisek időrendben az alábbiak voltak:

- ✓ Heckenast Gusztáv et al. (1951): *A magyar nép története*.
- ✓ Mód Aladár (1943): *400 év. Küzdelem a magyar önállóságért*.⁴
- ✓ Az 1960-as években elindult egy öt kötetből álló egyetemi tankönyvsorozat „*Magyarország története*” címmel. A Hajdú Tibor-Siklós András által jegyzett V. kötet foglalkozott a 20. századi magyar történelemmel.

A harmadik szakasz az 1970-es évek elején kezdődött és a rendszerváltásig terjedt. Ekkor lépett fel az első generáció által kinevelt második generáció: Ránki György, Berend T. Iván, Ormos Mária, Romsics Ignác, L. Nagy Zsuzsanna. Ez egy valóban tehetséges generáció volt, és tagjai jelentős mértékben professzionizálódtak. Értéktételben abszolút követték a marxista kánont, de mindezt sokkal szakszerűbb csinálták. Kimondottan kiváló könyveket írtak: Galántai József 1980-ban megjelent világháború története⁵, Ormos Mária 1984-ben megjelent Trianon könyve⁶, továbbá Romsics Ignác könyvei⁷ kiállták az idő próbáját és még ma is használhatóak. Ez annak köszönhető, ezek a szerzők, hogy lecserélték a vulgármarxista szókinccset, megújították a nyelvezetet, és a metodikában is előreléptek.

2 Történetéről lásd B. Kádár Zsuzsa (2021): Állam – párt – történetírás. A Magyar Munkásmozgalmi Intézet – az MSZMP Párttörténeti Intézete (1948–1989). Gondolat Kiadó. Budapest.

3 Romsics Ignác (2011) 377–397. old.

4 A megjelenés éve nem elírás, a kötet először valóban 1943-ban jelent meg, a háborúban álló Magyarországon. A kötetért letartóztatták, bíróság elé állították, amely azonban felmentette. A kommunista hatalomátvétel után a kötet a marxista történetírás kánonjává vált, hét kiadást élt meg.

5 Galántai József (1980): Az első világháború. Gondolat Könyvkiadó. Budapest.

6 Bethlen Istvánról írt könyve megkerülhetetlen alpmű, lásd Romsics Ignác (1991): Bethlen István. Politikai életrajz. Magyarságkutató Intézet. Budapest.

7 Ormos Mária (1984): Padovától Trianonig. Kossuth Kiadó. Budapest.

Ehhez jelentős mértékben hozzájárult, hogy nyugati egyetemeken is taníthattak, kutathattak. Mindezek eredményeképpen jelentős mértékben korrigálták, sőt meghaladták az 1950-60 évek kánonját. Szándékosan használtuk a korrigálni szót, ugyanis az 1970-80-as évek kánonjában a súlypontok ugyanazok maradtak. Például ilyen súlypontok voltak a Horthy-korszak esetében: a fehérterror, a meg nem oldott földreform, antiszemitizmus, hiányos szociálpolitika, a külpolitikában egyoldalú németbarátság, etc.). Ezen harmadik szakasz kánonja alapvetően az alábbi két szintézisen nyugodott:

- ✓ Az 1970-es években elindult a „*10 kötetes Magyarország története*”. Ennek 1984-ben megjelent VI/1. és VI/2. kötete foglalkozott az 1918 és 1945 közötti időszakkal.
- ✓ Balogh Sándor et al. (1986): *Magyarország a XX. században*. Ebben a kötetben hat szerző – Balogh Sándor, Gergely Jenő, Izsák Lajos, Jakab Sándor, Pritz Pál és Romsics Ignác – írta meg a 20. századi magyar történelem szintézisét.

A fentebb megemlített két szintézis a marxista kánon sarokpontjai voltak, hatásukat jelentősen kiterjesztette, hogy az egyetemeken a kötelező olvasmányok listáján az első helyen szerepeltek, illetve doktori disszertációkban illett/kellett ezeket hivatkozni.

A rendszerváltás évében (1990) Glatz Ferenc és munkatársai megpróbálkoztak a teljes magyar történelem szintézisével (MTA Történettudományi Intézet), ez lett volna a „*Magyarok Európában I-IV kötet.*” Az I-III. kötet 1990-ben megjelent, de a IV. kötet – *A modern Magyarország 1867-től 1990-ig* – megírását nem vállalták fel.

2.2. A marxista vonulat tovább élése 1990-től napjainkig

A rendszerváltás után a baloldali kánon megőrizte vezető szerepét. Ebben fontos tényező volt a személyekben megnyilvánuló kontinuitás: Hanák Péter 1948 környékén sztálinista történészként kezdte pályafutását és 1997-ben a CEU tanácskezelőjeként fejezte azt be. De említhetjük, Hajdú Tibort, Ormos Máriát, Romsics Ignácot, akik a rendszerváltás utáni évtizedekben is folytatták munkájukat, illetve gondosan kinevelték a következő marxista generációt.

Rendszerváltás címén mindössze annyi történt, hogy a marxista történészek kinevezték magukat „független, objektív történésznek”. Ennek során bevitték a jó történész-rossz történész dichotómiát a szakmai közbeszédbe. Feltölték magukat a zsüri pozícióba, ők mondták meg, hogy ki a jó történész és ki a rossz történész. Természetesen a volt marxisták – kiegészülve a közben feltűnő liberálisokkal, és az LMBTQ zászlót vivőkkel (pl. Pető Andrea, CEU) –, saját magukat minősítették jónak. Míg mindazokat, akik nemzeti-polgári-konzervatív alapokon próbáltak meg egy új narratívát kialakítani, rossz történésznek minősítették. Sőt Gyáni Gábor

akadémikus azt is megengedte magának, hogy „zugtörténész”, „tudományos alvilág”, „szubkultúra” kifejezéseket használja ezekre a „rossz történészekre”.

Ebben az ellenséges közegben a nemzeti-polgári-konzervatív történetírás mégis megjelent és megpróbálta felvenni a versenyt a baloldallal. Amely egy sajátos stratégiát alkalmazott, úgy viselkedett, mintha a nemzeti-polgári-konzervatív oldal nem létezne. Ennek fő fegyvere az elhallgatás kultúrája volt, egyszerűen nem vettek tudomást a nemzeti narratíva szellemében született könyvekről. Nem bocsátkoztak vitába velük, nem írtak recenziót könyveikről, nem hivatkoztak rájuk, nem kerültek be az egyetemi kötelező irodalmakba.

Ez viszont ellustuláshoz vezetett a baloldalon, amit jól mutat az, hogy a rendszerváltástól eltelt 30 évben szakirodalmi ismereteink szerint alig született baloldali szerző és vagy szerzőgárda által írt szintézis a 20. század magyar történelméről! Annak ellenére, hogy Glatz és csapata még 1990 után hosszú időn át (Glatz 2010-ben vonult nyugdíjba) továbbra is a TTI-ben dolgoztak, nem írták meg a szintézist. Ugyanez elmondható az egyetemi tanszékek és a doktori iskolák oktatói csapatairól is. Egy-szerzős, a teljes 20. századot feldolgozó szintézisből is mindössze kettő született:

- ✓ Romsics Ignác (2001): *Magyarország története a 20. században*.
- ✓ Pritz Pál (2020): *100 év. A trianoni Magyarország képes története*.

Mindkét könyv továbbra is erős – bár bujtatott – baloldali szellemben íródott. Persze a szerzők hevesen tagadták, hogy ők az 1990 előtt marxisták utódai. Sőt sok esetben ugyanazon a személyek írták meg „újabb” könyveiket. Hajdú Tibor 1974-ben adta ki Károlyi Mihályról írt életrajzát, ennek rövidített verzióját 2014-ben a Politikaitörténet Intézet adta ki.

Kifinomult csúsztatások ezen „posztmarxista” könyveket. Nézzünk egy példát: Romsics azt írja Jászi Oszkárrol, hogy a kiemelkedő szociológusnak a kiépülő Horthy-rendszer elől emigrációba kellett vonulnia. Ez egy dupla csúsztatás, egyrészt Jászi nem volt kiemelkedő szociológus, másrészt nem azért kellett menekülnie, mert baloldali értelmiségi volt, hanem azért, amit baloldali politikusként tett 1918 decemberéig.

2.3. A nemzeti-polgári-konzervatív vonulat kiépülése 1990 után

A rendszerváltás lehetővé tette, hogy az 1945-ben majdnem teljesen megsemmisített nemzeti-polgári-konzervatív történetírás újjászülessen. Az utóbbi 30 évben nagyon komoly műhelyek fogtak munkához. A teljesség igénye nélkül (szigorúan ABC sorrendben): Nemzeti Emlékezet Bizottság, Magyarágkutató Intézet, Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatás, Veritas Intézet és Levéltár, XX. század Intézet.

Néhány egyetem Doktori Iskolájában (pl. Károli Gáspár Református Egyetem) sikerült konzervatív fordulatot elérni. Mindezek következtében egy-egy részterü-

letről, egy-egy kisebb korszakról kiváló könyvek és tanulmányok születtek.⁸ De ezekből a nemzeti-polgári-konzervatív szintézis és az ebből kinövő kánon még nem született meg! Tanulmányunk következő alfejezeteiben felvázoljuk, hogy hogyan lehetne/kellene megteremteni ezt.

3. A szintézisírás keretrendszere

Úgy véljük, hogy a szintézisírás első szakaszában ki kell alakítani egy keretrendszert, amely egy mederben tartja a folyamatot. Ez olyan, mint amikor egy házat akarunk felépíteni és hozzáfogunk az építkezéshez, ebben az esetben az első öt lépés az alábbi:

1. Körbe kerítjük az építési területet. Itt fogunk építkezni!
2. Elkészítjük a tervrajzot. Ilyet akarjuk építeni!
3. Összeszedjük az építéshez szükséges anyagot. Ebből fogunk építkezni!
4. Lerakjuk az alapokat.
5. Felépítjük a falakat és a tetőt!

Nézzük meg, hogy ezen lépések konkrétan hogyan zajlanak le, ha egy történetíró és/vagy egy történészműhely, meg akarja írni egy nagyobb történelmi időszak (például a 20. század magyar) történetének szintézisét.

3.1. Itt fogunk építkezni! A földrajzi tér és az időkorlátok lehatárolása

Nézzük a földrajzi tér kérdését: A 20. századi magyar történelem földrajzi terének lehatárolásakor rögtön egy problémába ütközünk: a trianoni békediktátum következtében 1920-ban a magyar állam és a magyar nemzet története szétvált. A magyar nemzet két nagy részre szakadt: anyaországbeliek és határontúliak. Ezen szétszakítatás mértékét jól mutatja, hogy az 1910 évi népességszámlálás adatai szerint 10 millió magyar élt a Magyar Királyságban ebből elcsatoltak 3,3, millió főt. Ez azt jelentette, hogy 1920-ban minden harmadik magyar kisebbségi sorba került.

Az a kérdés, hogy csak Magyarország 20. századi történetét írjuk-e meg, vagy a magyar nemzetét első látásra indokolatlanak tűnik. De Romsics Ignác, 1999-ben megjelent könyve – melyet az alábbi módon interpretálnak „*Romsics Ignác nagyívű szintézise a magyar történelem utolsó száz évét a történettudomány és a társ-tudományok eredményei alapján teszi mérlegre*” –, már címében „Magyarország

⁸ A teljesség igénye nélkül: Anka László, Babucs Zoltán, Bank Barbara, Békés Márton, Bene Krisztián, Bognár Zsolt, Borvendég Zsuzsanna, Botlik József, Domonkos Endre, Gali Máté, Gulyás László, Gulyás Martin, Hamerli Petra, Horváth Miklós, Joó András, Koszta István, Kása Csaba, Köő Artúr, Ligeti Dávid, Máthé Áron, Miklós Péter, Nánay Mihály, Nyári Gábor, Olasz Lajos, Orosz László, Popély Gyula, Schmidt Mária, Szakály Sándor, Szávai Ferenc, Szekér Dóra, Tóth Imre, Ujváry Gábor, Vincze Gábor, Veszprémy László Bernát, Vizi László Tamás.

története a XX. században”⁹) is jelzi, hogy nem tárgyalja a magyar kisebbségek történetét. Ez azért megdöbbentő választás, mert Trianontól kezdve a nemzet 1/3 része kisebbségi sorban élt. A Romsics-féle lehatárolás egyszerűen kihagyja a magyar kisebbséget a magyar történelem kánonjából. Azt gondoljuk, hogy ez súlyos hiba, alapvetően elhibázott koncepció.

Ezzel szemben a nemzeti-polgári-konzervatív történetírás álláspontja egyértelmű: a 20. századi magyar történelem földrajzi tere alatt nem a magyar állam (Csonka-Magyarország¹⁰) területét értjük, hanem a magyar nemzet „szállásterületét”¹¹ mindazon területeket, melyen a magyar nemzet lakott/lakik. Azaz a szintézisben szerepelnie kell a Délvidék, a Felvidék, Kárpátalja, Erdély és Burgenland, történetének is.

Nézzük az időhatárok kérdését (kezdő és végpont): a nemzetközi történetírás – és ezt követve a magyar történészek is – szeretik egy-egy korszak kezdő- illetve zárópontját szimbolikus eseményhez kötni. A világtörténelemben az Újkor kezdőpontja, 1492. október 12-e, amikor Kolumbusz elérte Amerikát, a magyar történelemben ilyen 1526. augusztus 29., mely a török kor kezdete.

Ezt a gyakorlatot, azaz a korszakhatárok szimbolikus eseményekkel történő lehatárolását a nemzeti-polgári-konzervatív történetírásnak alkalmaznia kell! Egy-egy szimbolikus esemény, és abban főszerepet játszó politikus fellépése markánsan jelzi, hogy itt valami véget ért és egy új kezdődik. Szinte plasztikusan megjelenik a kép: 1956. november 7-e este, begurul több szovjet tank a Kossuth térre, egyikből kikászálódik Kádár János és az őt kísérő közvetlen hívei („Kádár, Apró, Dögei” – ahogy a népi humor mondta) és szovjet géppisztolyos katonák kíséretében belép a Parlament kapuján és elfoglalja a miniszterelnöki dolgozószobát. Ebben a képen benne van a következő 30 év két legfontosabb eleme: Kádár vezeti az országot, uralmát a szovjeteknek köszönheti, akik végig ott állnak mögötte.

Tegyük fel a kérdést: mikor kezdődött és meddig tartott a magyar történelemben a 20. század. Különbőféle szakmai megfontolások miatt a „rövid 20. század” kifejezést javasoljuk, melyet az alábbi dátumok határolnak le:

✓ **A kezdőpont: 1914. július 28.**

Úgy véljük, hogy a hadüzenettel a magyar nemzet számára véget ért a „boldog békeidők”, és kezdetét vette „a vereségek évszázada”.

✓ **A végpont: 1989. október 23.**

Úgy véljük, hogy a Harmadik Magyar Köztársaság kikiáltásával Magyarország és a magyar nemzet számára véget ért a „diktatúrák kora.”

9 Romsics Ignác (2000): Magyarország története a XX. században. Budapest.

10 Ezt a jelzőt nem csupán a Horthy-korszakra lehet/kell használni, mivel még napjainkban is jól leírja a földrajzi szituációt.

11 Ezt az eredetileg a honfoglalás- és Árpád-korra használt elnevezést napjaink egyik legjobb politikai földrajz professzora, a Pécsen tanító Hajdú Zoltán kezdte el alkalmazni a modern viszonyok leírására.

A fenti végpont közjogi értelemben zár le egy korszakot. De felmerül a kérdés, kell-e ragaszkodnunk ezen közjogi eseményhez? Vajon a kommunista Szűrös Mátyás főszereplésével lezajlott eseményt kinevezni korszakhatárnak jó választás-e? Gondoljunk arra, hogy Szűrös a diktatúrát gyakorló MSZMP egyik fontos vezetője volt, és korábbi moszkvai nagykövetségként szorosan együttműködött a magyar államot megszállva tartó Szovjetunióval, Nem lenne-e helyesebb, ha az első szabad választás – 1990. március 25. –, vagy az annak eredményeképpen felálló Antall-kormány hivatalba lépését – 1990. május 23. – tekintenénk a rövid 20. század végpontjának.

Abban viszont biztosak vagyunk, hogy a „rövid magyar 20. század” kezdő- és végpontjának fenti módon történő meghatározása egyben biztosítja a magyar történelem szintézisének Köztes-Európa-i beágyazottságát. Értve ez alatt, hogy a Balti-tengertől az Égei-tengerig terjedő hatalmas makróregió valamennyi államának 20. századi történelmét az első világháború (és annak szoros következménye, a versaillesi békediktátum), illetve a Szovjetunió 1989-1990. évi összeomlása határozta meg.

Nézzük az időhatárok kérdését (a belső szakaszolás): véleményünk szerint a „rövid 20. század” 75 évét szimbolikus események mentén az alábbi alszakaszokra oszthatjuk:

A rövid 20. század szakaszolása

A korszak elnevezése	A szimbolikus eseménnyel meghatározott kezdőpont	A szimbolikus eseménnyel meghatározott végpont
A Nagy Háború kora	1914. július 28. az OMM hadüzenete <i>„Mindent megfontoltam, mindent meggondoltam.”</i>	1918. november 3. Az OMM aláírja a padovai fegyverszünetet
Az összeomlás kora	1918. október 31. „őszirózsás forradalom” (pontosabban annak nevezett)	1919. december 2. A győztes antant meghívja a magyar kormányt a békekonferenciára
Horthy-korszak	1920. március 21. Horthy kormányzóvá választása	1944. március 19. Magyarország német megszállása (a Margaréta hadművelet)
A magyar tragédiák kora	1944. március 19. Magyarország német megszállása	Külpolitikában a párizsi békeszerződés (1947. február 10.) Belpolitikában a kék cédulás választás (1947. augusztus 31.)
Rákosi-diktatúra	1948. június 12. Az MKP és az SZDP „egyesüléséből” létrejön a Magyar Dolgozók Pártja	1956. július 18. Rákosit felmentik és az MDP első titkári tisztségéből és Szovjetunióba utazik, ahonnan nem engedik vissza

1956 forradalom és szabadságharc	1956. október 23. A forradalom első napja (Műegyetem, Bem-tér, Kosuth-tér)	1956. november 4. a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány kiáltványa (Ungvár/Szolnok) „ <i>Felhívás a magyar néphez</i> ”
Kádár-diktatúra	1956. november 7. Kádár egy szovjet tankkal megérkezik Budapestre	1989. október 23. Kikiáltják a „harmadik” Magyar Köztársaságot

3.2. Ilyet akarunk építeni! A szintézis súlypontjainak meghatározása

Egy építkezés tervrajza megmutatja, hol lesznek a falak, az ajtók, az ablakok (fölköttük a fal súlyát tartó áthidaló gerendákkal), hova helyezzük a tetőszerkezet tartógerendáit. Szintézisírás esetében a tervrajz szerepét a súlypontok meghatározása tölti be.

Az Osztrák-Magyar Monarchia, mint kiinduló pont¹²

Tételmondat: *Az OMM egy élehető birodalom volt!*

A súlypontok

a nemzeti-polgári-konzervatív szintézis súlypontjai	a jelenlegi szoclib szintézis súlypontjai
Népesség száma és területe alapján az 5 európai nagyhatalom egyike (lásd „európai koncert”) volt.	Az OMM egy, a történelem által halálra ítélt, rozoga birodalom volt. Minden tekintetben eljárt fölötté az idő. Bukása törvényszerű volt.
Gazdasága „közös piacként” jól működött. (lásd John Komló alapművét ¹³)	
Nemzetiségi politikája a korszak mércéjével és (pl. Franciaországgal és/vagy a Brit Birodalommal összehasonlítva), megfelelő volt.	A „népek börtöne” volt. Különösen a dualista magyar politikai elit nyomta el az állam nem magyar polgárait, azaz a nemzetiségeket.
A háború végén az OMM csapatai mindenütt a Monarchia határain kívül álltak. Véleményünk szerint a Monarchia hadereje, benne a magyar csapatok erőn felüli kiváló teljesítményt nyújtottak. Sokkal hangsúlyosabb emlékezetük volna indokolt.	A Monarchia egyértelműen súlyos katonai vereséget szenvedett.

¹² A „rövid magyar 20. század” történetének megírását egy bevezető fejezettel kell kezdeni, melyben be kell mutatni Osztrák-Magyar Monarchiát, mint kiindulópontot.

¹³ John Komlos (1990): Az Osztrák-Magyar Monarchia, mint közös piac. Ausztria-Magyarország gazdasági fejlődése a 19. században. Kiadó Budapest.

Az összeomlás kora 1918–1919

Tételmondat: *A győztes antant geopolitikai okok miatt az Osztrák-Magyar Monarchia szétfűzása (és ezen belül a Magyar Királyság legyengítése) mellett döntött, ezt a közép-európai „kis nemzetek” kihasználták, miközben a magyar politikai elit rossz válaszokat adott a kihívásokra.¹⁴*

A súlypontok

a nemzeti-polgári-konzervatív szintézis súlypontjai	a jelenlegi szoclib szintézis szintézis súlypontjai
„Forró Trianon”: ki kell beszélni, meg kell gyászolni és tovább kell lépni	„Hideg Trianon”: időben már messze van, nem kell róla beszélni.
Trianon a magyar történelem legnagyobb tragédiája: a nemzet minden harmadik polgárát kisebbségi sorba kényszerítették.	Trianon relativizálása ¹⁵ : végső soron megérdemeltük, mert elnyomtuk a nemzetiségeket. Az elcsatolt népesség nagy része „nem magyar volt”.
Trianon sokkal jobb (kisebb területi és embervesztés) is lehetett volna. Ha a magyar politikai elit jobb válaszokat ad a kihívásokra.	Trianon sokkal rosszabb (még nagyobb veszteségek) is lehetett volna, ha az antant Prága, Bukarest, etc. összes területi igényét elfogadja
Trianon gazdasági következményei rendkívül súlyosak voltak.	Gazdasági téren nem voltak olyan súlyosak a gazdasági következmények, mert a „békecsinálók” a fejletlen peremterületeket vágták le. ¹⁶

14 Megfontolandónak tartjuk Hatos Pál megfogalmazását: „a magyar politikai elit lefagyott”

15 Lásd. Ablonczy Balázs (2020): Ismeretlen Trianon. Az összeomlás és a békeszerződés történetei, 1918–1921. Jaffa Kiadó. Budapest; Ablonczy Balázs (2022): 100 év múlva lejár? – újabb Trianon legendák. Jaffa Kiadó. Budapest.

16 Lásd. Tomka Béla Trianon gazdasági hatásait relativizáló tanulmányit, pl. Tomka Béla (2019): Az első világháború és a trianoni béke gazdasági hatásai Magyarországon. In: Bódy Zsombor szerk. (2019): Háborúból békébe: a magyar társadalom 1918 után. Konfliktusok, kihívások, változások a háború és az összeomlás nyomán. Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2018. 47-79. old.

Érvényesítenünk kell Máthé Áron álláspontját:¹⁷ „<i>Trianonhoz nem szükségszerűen vezetett a világháborús katonai vereség.</i>” Azaz a háborús vereség nem szükségszerűen vezetett el egy olyan mértékű Trianonhoz, amely megtörtént. A Wekerle-kormány és IV. Károly felelőssége fontos: a Károlyi-féle hatalom átvétel felszámolható lett volna, a Hadik-kormány alternatíva lehetett volna. Kétségtelen: nem volt olyan személyiség, aki határozottan, a véleményes döntéseket is föl vállalva mert volna cselekedni (pl. Nemzeti Tanács letartóztatása) – Hahner Péter mondta: forradalom mindig akkor robban ki, amikor a hatalmon lévő vezetés elveszti a hitét önmagában. Itt egy kicsit ezt érzem.	A háborús vereség szükségszerűen vezetett el a békediktátumhoz.
Károlyi külpolitikája és katonai politikája súlyos hiba volt. Pl. nem kellett volna a hadsereget leszerelni, nem kellett volna aláírni a belgrádi katonai konvenciót. Be kell mutatni az sikeres (Balassagyarmat) és az átmenetelig sikeres (Székely Hadosztály) ellenállási kísérleteket.	Károlyinak nem volt más cselekvési lehetősége.¹⁸ Pl. a hadsereget mindenféleképpen le kellett szerelnie, a belgrádi katonai konvenciót alá kellett írnia.
Apponyi 1920. január 16-i beszéde egy nagyformátumú beszéd volt, mely megalapozta a magyar revíziós érvrendszert.	Nem volt kiemelkedő beszéd. Különösen elhibázott volt a „<i>mindent vissza</i>” álláspont hangsúlyozása.
..., etc.	..., etc

17 Máthé Áron (2020): Tíz tézis Trianonról. Kommentár 2020/2. szám 12–22. old.

18 A Károlyit mentető álláspontra lásd Hatos Pál (2018): Az elátkozott köztársaság. Az 1918-as összeomlás és forradalom története. Jaffa Kiadó. Budapest.

A Horthy-korszak, 1920–1944

Tételmondat: *A korszak összességében – minden negatívuma ellenére – a magyar történelem egyik pozitív szakasza volt.*

A Horthy-korszak kánonjának kulcsproblémája maga a névadó – azaz Horthy – értékelése A vélemények széles skálája: Horthy a „honmentő” (1920), az „országgyarapító” (1938-1941), a kiemelkedő képességű államférfi versus Horthy „a fehér terror elrendelője”, a „háborús bűnös”, a középserű politikus¹⁹, sőt a butaság, megtestesítője.²⁰ A témakör kánonjának megalkotása még a nemzeti-polgári-konzervatív oldalon belül is komoly vitákat fog kirobbantani!

A súlypontok

a nemzeti-polgári-konzervatív szintézis súlypontjai	a jelenlegi szoclib szintézis szintézis súlypontjai
A korszak elején megtörtént a gazdasági talpra állás. Ezután pedig jelentős gazdasági fejlődést rögzíthetünk. Ausztriához és Csehszlovákiához képest is erősödött a magyar gazdaság. Világ-színvonalú technikai szabadalmak.	A talpra állást elismerik. A Horthy-Magyarország gazdasági teljesítménye gyenge.
Működő parlamenti demokrácia (pl. dolgozik a parlament, vannak választások). A Horthy-korszak végig parlamenti demokráciaként működött. Szemben Lengyelországgal, Romániával, Jugoszláviával, melyek esetében a demokrácia végül katonai diktatúrába torkollott. A Horthy-rendszernek volt társadalmi támogatottsága: a kormánypárt a Kisgazdapártból nőtt ki, jelentős tömeget érintő földreformot hajtott végre, felvállalta a teljes társadalom által vallott revíziós célokat, jelentős szociál-politikai eredményeket ért el.	Jelentős volt a demokráciahiány. Bezzeg Csehszlovákiában még a kommunista párt is parlamenti párt lehetett. Itt jegyezzük meg: <i>hogy nekünk nemzeti-polgári-konzervatív történészként a baloldaliak demokráciahiány melletti azon érvét, mely szerint sok helyen volt nyílt választás, el kell fogadnunk érvnek.</i> De azt is be kell mutatni, hogy bukott meg kormánypárti jelölt nyílt körzetben és győzött titkos körzetben is.
..., etc.	..., etc.
A területi veszteségek és a magyar kisebbségek miatt csak revíziós külpolitika volt elképzelhető.	Elismerik, hogy nem lehetett más külpolitikát csinálni, de annak miként bírálják.

¹⁹ Ungváry Krisztián (2020): Horthy Miklós. A kormányzó és felelőssége 1920–1944. Jaffa Kiadó. Budapest

²⁰ Turbucz Dávid (2022): Horthy a tengerész. Jaffa Kiadó. Budapest.

A Versailles-i béke Európát az új status quot fenntartani kívánó, illetve azt „felrúgni” próbáló államokra osztotta. Magyarországnak az utóbbi blokkban került. A revíziós külpolitika támogatáshoz Magyarországnak olyan nagyhatalomhoz kellett csatlakozni, amely felakarta borítani a status quot. Ilyen volt pl. Németország, Olaszország.	Nem volt eleve determinált a németekkel szövetségre lépni. Lehetett volna angol orientációt is csinálni.
..., etc.	..., etc.
A korszakban fontos szociálpolitikai vívmányok (OTI, fizetett szabadság, nyugdíj, 130 új kórház, etc.)	Szociális érzéketlenség. A „három millió koldus országa”.
A kulturális mezőben jelentős sikerek születtek: Klebelsberg²¹, Homan, Kornis munkássága. Ideológiai megújulás történt: neonacionalizmus A gyakorlati eredmények: egyetemalapítás, népisoklás, etc.	Klebelsberget elismerik, de Hómant élesen támadják. Megjegyzés: nekünk nemzeti-polgári-konzervatív történészként rá kell mutatnunk, hogy Homan idején nagyobb az oktatási-kulturális GDP-arányos ráfordítás, mint Klebelsberg idején.

21 A kérdéskörben megkerülhetetlenek Ujváry Gábor könyvei, lásd Ujváry Gábor (2013): Gróf Klebelsberg Kuno – «A legnagyobb álmú magyar kultuszminiszter». Ráció Kiadó; Ujváry Gábor (2017): Kulturális hídfőállások - A külföldi intézetek, tanszékek és lektorátusok szerepe a magyar kulturális külpolitika történetében II. Bécs és a magyar kulturális külpolitika. Ráció Kiadó Budapest; Ujváry Gábor (2019): „Egy európai formátumú államférfi” Klebelsberg Kuno (1875-1932). Kronosz Kiadó. Pécs.

A magyar tragédiák kora, 1944–1948

Tételmondat: *Ez egy viszonylag rövid (mindössze 4 éves) korszaka a magyar történelemnek, de ezen idő alatt négy nagy tragédia történik a magyar nemzettel!*

A súlypontok

1. Magyarország német megszállása és az ennek következtében lezajlott holokauszt, mely 600 ezer magyar zsidó áldozatot szakított ki a magyar nemzetből. Itt kell beszélni a svábok kitelepítéséről is.
2. Az országot megszállta és kirabolta a Vörös Hadsereg. Ennek egyik legsúlyosabb következménye az volt, hogy mintegy 700 ezer katona és több mint 300 ezer civil került a korabeli, revidált, 172 000 km²-es Magyarországról a GUPVI és 20-40 ezer fő a GULÁG táboraiába. Ezen embereknek 33-40%-a meghalt ezen haláltáborokban.²²
3. A trianoni határok és visszaállítása (1947) és az újra kisebbségi sorba került magyarságot sújtó „atrocitások”. Ezek közül a két legsúlyosabb a délvidéki magyarirtás (20-40 ezer halottal) és a magyar-csehszlovák lakosságcsera voltak.
4. A demokrácia „ellopása” a kommunisták által: a magyar kommunisták szovjet segítséggel számolták fel a demokráciát, és diktatúrát hoztak létre.

Kiegészítő megjegyzés 1.

Ezeket a tragédiákat, mind a baloldal, mind a jobb oldal elismeri. A különbség abban rejlik, hogy a baloldal megpróbálja relativizálni – a holokauszt kivételével – a tragédiák súlyosságát. Jól mutatja ezt a „délvidéki magyarirtás” körül kibontakozó „számháború”: Sajti Enikő (a jugoszláv történelemmel foglalkozó baloldali történészek markáns alakja), ezt a számot 5 ezer főben (!) határozta meg, miközben maguk a szerb történészek konferenciákon már 20 ezer főről beszélnek

Kiegészítő megjegyzés 2.

A holokauszt kérdésköre rendkívül érzékeny téma a magyar történetírásban. De úgy vélem, hogy Veszprémy László új könyveiben megírta kiegyensúlyozott álláspontot. Ezért ezen részterület kanonizálásában vezetőszerepet kell kapnia Veszprémy Lászlónak.

²² Bognár Zsolt: 1 milliónál több vagy kevesebb? A második világháború időszakában szovjet (hadi)fogságba vetett magyar állampolgárok – katonák és civilek – létszáma, összetétele és embervesztesége a magyar és a szovjet források tükrében. In: Bognár, Zsolt; Muskovics, Andrea Anna (szerk.) GUPVI, GULAG : Magyarok a szovjet lágerbirodalomban 1944/45-2019/20. Miskolc-Egyetemváros, Magyarország. Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társasága (2021) (51., 52.) pp. 30-63.

Rákosi-diktatúra, 1948–1956

Tételmondat: *A kommunista diktatúra az élet minden területét uralta.*

A súlypontok

a nemzeti-polgári-konzervatív szintézis súlypontjai	a jelenlegi szoclib szintézis súlypontjai
Be kell mutatni az élet minden területére • politika, • gazdaság, • kultúra, • tudomány kiterjedő totális diktatúrát.	Többé-kevésbé elismerik azt, ami történt. De jellemző a folyamatok relativizálása. A bűnösök mentegése. Kiváló példa erre a „padlássöprő” Nagy Imre (lásd begyűjtési miniszter, (1952)) képenek elhalványítása. Ezzel párhuzamosan a „reformer miniszterelnöki” (1953–1955) időszak kihangsúlyozása.

Forradalom és szabadságharc, 1956

Tételmondat: *A forradalmat és szabadságharcot a nép (egyetemisták, munkások) indította el, és harcolta végig. A forradalom célja a kommunista rendszer megdöntése és a nemzeti függetlenség kivívása volt. A forradalmat névtelen hősök vívták. Nagy Imre nem a forradalom miniszterelnöke volt, hanem miniszterelnök volt a forradalom alatt.²³*

A súlypontok

a nemzeti-polgári-konzervatív szintézis súlypontjai	a jelenlegi szoclib szintézis súlypontjai
A forradalom a kommunizmus embertelen elnyomása miatt robbant ki.	A forradalom előkészítői a reformkommunisták voltak, azaz Nagy Imre és köre, továbbá a Petőfi Kör és az Irodalmi Újság.
A forradalom igazi hősei a „pesti srácok” voltak. „A kormány a helyén van.”, mondat hazugság volt, miközben a pesti srácok harcoltak, Nagy Imre és elvtársai a jugoszláv követ-ségre mentek.	A forradalom igazi hőse Nagy Imre és köre volt. „A kormány a helyén van.”
A forradalom egy antikommunista küzdelem volt.	A forradalom egy emberarcú szocializmus akart.
A forradalom egy nemzeti szabadságharc volt.	A forradalom semleges Magyarországot akart.
A budapesti történések mellett be kell mutatni a vidéki eseményeket. Ott is fontos események történtek. Úgy mint az alábbi sortüzek: Sortüzek: Mosónagyarád, Salgótarján, Kossuth tér, Baja, Kalocsa, etc.	

²³ Békés Márton (2017): Gerilla háború. A fegyveres felkelés elmélete és gyakorlata. KKETTK Alapítvány. Budapest.

A Kádár-diktatúra, 1956–1989

Tételmondat: *A Kádár-diktatúra ugyan olyan kommunista diktatúra volt, mint a Rákosié, csak nem olyan nyíltan működött. De a lényeg: az erőszak, a társadalom elnyomása továbbra is karakterisztikus vonása volt a rendszernek.*

A súlypontok

a nemzeti-polgári-konzervatív szintézis súlypontjai	a jelenlegi szoclib szintézis súlypontjai
Magyarország volt a „legvidámabb barakk”, de az biztos, hogy barakk volt.	A „legvidámabb barakk” voltunk. Hiszen Kádár János a „kompromisszumok robotosaként” egy élhető Magyarországot teremtett meg.
A forradalmat nagyon kemény megtorlás követte. A Kádár-diktatúra első éveit tulajdonképpen egy „Rákosi nélküli Rákosi-korszak voltak”	Relativizálás
Nem létezett önálló magyar külpolitika	Elhallgatás, erről nem írnak.
A gazdaságtörténetnél: Magyarország gazdasági elmaradottsága a Nyugattól ekkor még tovább növekedett.	A gazdaságban nagy előrelépések történtek, modernizáció történt. Indokolatlanul magas életszínvonal, lásd „Megettük a jövőnket”
A gazdaságtörténetnél: Az eladósodás legfőbb oka a helytelen valuta-devizagazdálkodásból és a kamathalmozódásból adódott, nem a „túlzott életszínvonalból”.	
A gazdaságtörténetnél beépíteni Borvendég Zsuzsanna legújabb kutatási eredményeit. Pl. A kommunisták a gazdasági mezőben előkészítették a rabló privatizációt. Ennek egyik következményeként tudták 1990 után korábbi politikai hatalmukat gazdasági hatalommá konvertálni.	
1956 után a kulturális életet megszállták az AVH volt tagjai. A párt rajtuk keresztül tartotta kontroll alatt a kultúrát. Be kell építeni Mező Gábor új kutatási eredményeit.	Aczél György által kitalált és alkalmazott három TTT (támogatás-tűrés-tiltás) szabadságot biztosított a kulturális élet fontos szereplőinek.
A rendszerváltás előjátéka (1985-1989. október 23.): A rendszerváltásban több ellenzéki irányzat vett részt. Ezek közül a nemzeti-népi irányzat fontos szerepet játszott.	A rendszerváltás hajtóereje a demokratikus ellenzék (SZDSZ) és a reformkommunisták voltak. Legfontosabb érdeme a békés átmenet, azaz a vértelenség.

3.3. Ebből fogunk építkezni!

*„Olvassuk, idézzük és bátorítsuk a másikat.
Legyünk lojálisak egymáshoz.”*

Békés Márton

Az elmúlt 30 évben a nemzeti-polgári-konzervatív történészek tollából számos kiváló minőségű könyv és tanulmány született meg. Ezeket felhasználva kell megalkotni a szintézist. Másképpen ezekből kell nemzeti horizontú értéket teremteni!

Nagyon fontos azonban az attitűd: Nem azt cáfoljuk, amit a baloldali kollégáink írtak, hanem azt összegezzük, amit mi gondolunk. Megalkotjuk a saját narratívánkat, elmeséljük a saját történetünket. Egy katonai hasonlattal: a szintézisírás nem háború, hanem a saját hadseregünk megszervezése. Nem rombolás, hanem építkezés.

3.4. Lerakjuk az alapokat. Erre építjük a házat!

Úgy véljük, hogy az 1914 és 1989 között eltelt 75 év történetének megírását, azaz az alábbi alapokra kell felépítenünk:

1. A magyar nemzet sorsát az XX.-ban egy békediktátum és két diktatúra határozta meg, úgymint:

- A versaillesi békerendszer²⁴ egyik elemeként létrejövő trianoni békediktátum, mely alapvetően megváltoztatta az ország geopolitikai adottságait és determinálta külpolitikáját.
- A Hitler nevével fémjelzett náci diktatúra (1933-1945), amely az egész Köztes-Európa-i makrorégiót maga alá gyűrte.
- A Szovjetunióban megtestesülő kommunista diktatúra (1945-1990), mely szovjetizálta Közép-Európát.

2. A magyar nemzetnek voltak sikerei, de ezek rövidtávúak voltak és mindig tragédiák követték őket.

A korszakban a sikerek – a gazdasági talpra állás az 1920-as évek közepére, az 1930-as évek végének eredményes területi revíziói, az 1956-os forradalom és szabadságharc – csak rövid távúak voltak, és mindig tragédiák követték őket. Például a sikeres revíziókat (első bécsi döntés, etc.) a trianoni határokat helyreállító párizsi békeszerződés (1947) követte.

Ha a fenti két pontot nézzük, akkor kijelenthetjük, hogy a „rövid 20. század” a magyarság számára a „*vereségek évszázada*” volt! De amikor megírjuk ezen alap-

²⁴ Gulyás László (2022): A trianoni békediktátum története hét kötetben. V. kötet. Párhuzamos Trianonok, a Párizs környéki békék: Versailles, Saint-Germain, Neuilly, Sévres, Lausanne és a versailles-i békerendszerhez kapcsolódó további szerződések. Egyesület Közép-Európa Kutatására. Szeged

vetően szomorú 75 év történetét, ki kell hangsúlyoznunk, hogy a magyar nemzet minden tragédia után újra talpra állt!

A vereségek ellenére a magyar állam és nemzet a 21. század elején létezik és meghatározó szerepet játszik Közép-Európában. Ahogy a Himnusz mondja: „*Megfogyva bár, de törve nem.*”

5. Amire már az alapok lerakásánál figyelni kell: a saját szókincs használata

*„Tihanyi tézisek... 2. A magunk szótárát és közös enciklopédiánk meghatározásait használjuk, saját fogalmainkkal írjuk le a világot.”
Békés Márton*

A tihanyi tézisek fentebb idézett 2. pontját szigorúan alkalmaznunk kell a szin-
tézis megírása során, kell egy saját történészi szókincs. Orwell klasszikusnak szá-
mító „1984” című regényének van egy igen megfontolandó tanulsága a történet-
írók számára: bizonyos szavak használata és ezzel párhuzamosan bizonyos szavak
kiiktatása – ez az „újbeszél” lényege – alapvetően meghatározza, hogy hogyan
tudjuk a körülöttünk lévő világot leírni és végső soron megérteni.

Nézzünk egy konkrét példát: a szókincs használata körüli zavarodottságunkra
kiváló példa a „*dicsőséges 133 nappal*” kapcsolatos szóhasználat. A „*dicsőséges
133*” kikopott a használatból, de látunk még kísérletet arra, hogy forradalomként
értelmezzék, még használatban van a „forradalmak kora” (az első a polgári de-
mokratikus forradalom 1918-ban, a második a proletárforradalomra 1919-ben utal)

De látunk egyfajta a tényleges tartalmat elfedni akaró új definíciós kísérletet
is. Ennek tekintjük Hatos Pál egyik könyvének címét: „*Rossz fiúk világforradal-
ma*”²⁵. Egy átlagos történész szókincsemben a „rossz fiúk” Rejtő Jenő szerethető
„bűnözőit” jelenti, nem pedig a gyilkos kommunistákat (lásd Szamuely, Lenin-fi-
úk).

Jelenleg a történészek nagy része – még a nemzeti oldalon is – a Tanácsköz-
társaság kifejezést használja a 133 napra. Úgy véljük, hogy az alábbiakra lehet
cserélni: proletárdiktatúra. De ez, nem pontos, mert nem a proletárok, hanem Kun
Béla szűk köre diktált, ezért lehet, hogy a Kun Béla diktatúrája, vagy a vörös dik-
tatúra, kifejezéseket kell használni. De lehet benne dátumot is elhelyezni: 1919-es
kommunista diktatúra. Ezek a terminus technikusok sokkal jobban kifejezik a rö-
vid ideig fennálló kommunista kormányzás igazi lényegét, a terror uralmát. Nem
„rossz fiúk” csináltak itt Tanácsköztársaságot, hanem a kommunista gyilkosok.

Azt gondolom, a fenti példa jól mutatja, hogy miért fontos, hogy a nemzeti,
polgári kánon megírása során szakítsunk a marxista szókincessel, és megalkossuk
saját „terminus technikusainkat”! Nézzünk néhány példát:

²⁵ Hatos Pál (2021): *Rossz fiúk világforradalma*. Jaffa Kiadó. Budapest.

A szókincs átalakítása

A lecserélendő szókincs	az új szókincs
Polgári, demokratikus forradalom Őszirozsás forradalom	A Tormay Cecelia-féle patkány forradalom érzelmileg túlfűtött. De az államcsíny, vagy Károlyi-féle hatalomátvétel használata indokolt.
Károlyi Mihály polgári, demokratikus kormánya	Károlyi Mihály radikális kormánya Károlyi Mihály felhatalmazás nélküli kormánya
Tanácsköztársaság	proletárdiktatúra,
trianoni békeszerződés	trianoni békediktátum
az Egységes Párt (másnéven KNEP) kormányzására a legfrissebb baloldali agyszülemény a : Bethleni kétharmad ²⁶	parlamentáris berendezkedés alkotmányos parlamentarizmus, konzervatív parlamentarizmus
a revíziós sikerekre: impériumváltás	visszacsatolás, visszatérés
felszabadítás (1944-1945)	szovjet megszállás (1944-1945)
koalíciós évek	a demokrácia felszámolása
a fordulat éve (1948)	a diktatúra végleges bevezetése
A Kádár-korszakra: puha diktatúra	Csak simán, jelző nélkül diktatúra

A legutolsó definícióhoz: olyan nincs, hogy „*puha diktatúra*”! Kádár-diktatúra és a Rákosi diktatúra lényege ugyanaz volt. A különbség mindössze annyi volt, hogy más eszközöket alkalmaztak: ÁVH helyet III/3. De kimutatható, hogy az ÁVH állományának egy jelentős része belügyi pályán maradt (A másik rész elment dolgozni a kultúrába). A III/3. egészen 1990-ig működött, a párttitkárok voltak a munkahelyek kiskirályai, a szakmai előrejutáshoz be kell lépni a pártba (lásd 800 ezer párttag), Magyarország a szovjetek által megszállt ország volt, etc.

5. Összegzés

„Legyél olyan jó, hogy ne tudjanak figyelmen kívül hagyni!”
Carl Newport

Nemzeti horizontú történelmi kánonra szükség van. A múlt elbeszélése, azaz közös történelem a nemzeti identitás egyik legfontosabb eleme. Napjainkban a nemzeti-polgári-konzervatív történetírásnak meg kell alkotnia a 20. századi magyar történelem kánonját. Ennek első lépéseként meg kell írni a szintézist, aztán jöhet a kanonizálási folyamat és ennek eredményeképpen meg fog születni a kánon.

26 Sípó József (2020): A bethleni kétharmad. A Kiszgádpárt kormányzópárttá bővítése és az 1922. évi választások. Belverede. Szeged.

SZIGETI István
vezető-kormányfőtanácsos
Miniszterelnökség, Budapest
istvan.szigeti71@gmail.com

Senior Government Counsellor
Prime Minister's Office
Budapest, Hungary

**A „KELETI KÉRDÉS” ÉS EGY RÉGI HARCOSTÁRS
TÁVOZÁSA: GHYCZY KÁLMÁN LEMONDÁSA A
HÁZELNÖKSÉGRŐL 1879-BEN**

*THE „EASTERN QUESTION” AND THE LEAVING AN
OLD SOLDIER: THE RESIGN OF THE HEAD OF
PARLIAMENT, KÁLMÁN GHYCZY IN 1879.*

ABSTRACT

In this study, one of Tisza Kálmán's close collaborators and longtime co-leader of the Left Center Party, Kálmán Ghyczy, talks about the background of his resignation from the presidency and his withdrawal from the frontline of political life, the relationship between the two politicians, and the immediate antecedents of the decision: the Eastern question, i.e. the occupation of Bosnia and Herzegovina we will talk about his political judgment. Kálmán Ghyczy (1808-1888) is a somewhat forgotten, but definitely relegated to the background, figure in Hungarian historiography, although he had a 20-year acquaintance with party leader Kálmán Tisza, then multiple prime ministers, and in fact, between 1865 and 1874, they jointly led the Balközép Party, of which Ghyczy was president, a prestigious he was an orator and politician, and Tisza was his actual organizer and political leader. And between 1875 and 1879, at Tisza's request, Ghyczy assisted the legislative work of Kálmán Tisza's first government as Speaker of the House. Our study aims to answer what could have led to the end of this essentially 15-year-long political and working relationship, what prompted Kálmán Ghyczy to end the joint work in 1879 and retire to private life.

Kulcsszavak: házelnökség, Tiszával való viszony, Bosznia, mint pénzügyi probléma, audiencia a királynál, vívódás.

Keynotes: presidency, relations with Kálmán Tisza, Bosnia as a financial problem, audience with the king, dueling.

1. Bevezetés

Jelen tanulmányban Tisza Kálmán egyik közeli munkatársa és sokáig Balközép párti vezetőtársa, Ghyczy Kálmán házelnökségről való lemondásának és a politikai élet első vonalából történő visszavonulásának háttéréről, a két politikus egymáshoz való viszonyáról, valamint a döntés közvetlen előzményéről: a keleti kérdésről, vagyis Bosznia-Hercegovina okkupációjának politikai megítéléséről fogunk szót ejteni. Ghyczy Kálmán (1808-1888) kissé elfeledett, de mindenképp háttérbe szorult szereplője a magyar történetírásnak, jóllehet, majd 20 éves ismeretség fűzte Tisza Kálmán pártvezérhez, később többszörös miniszterelnökhöz, sőt 1865 és 1874 között közösen vezették a Balközép Pártot, melynek Ghyczy elnöke, tekintélyes szónoka és szakpolitikusa, Tisza pedig tényleges organizátora és politikai vezetője volt. 1875 és 1879 között pedig Tisza felkérésére Ghyczy házelnökként segítette Tisza Kálmán első kormányának törvényhozási munkáját. Tanulmányunk arra kíván választ adni, hogy mi vezethetett ennek a lényegében 15 évig tartó szoros politikai és munkakapcsolatnak a végéhez, mi késztette Ghyczy Kálmánt arra, hogy 1879-ben véget vessen a közös munkának és visszavonuljon a magánéletbe.

2. Ghyczy Kálmán útja a házelnökségig

Ghyczy Kálmán 1808-ban született Komáromban, és apját követve a megyei pályán végig járta a megyei pozíciókat, előbb aljegyző, főjegyző, majd másod, és első alispán, végül a mérsékelt ellenzéki Komárom vármegye országgyűlési követévé választotta 1843-ban és 1847-ben. Mérsékelt ellenzéki álláspontot foglalt el a reformországgyűléseken, ennek ellenére 1847-ben elvállalta a személynöki, majd a nádori ítélőmesteri pozíciót, ami formálisan ugyan a hatalom hivatalnokává tette, viszont ezek jogi, bírói hivatalok voltak, melyekre Ghyczy is szakmai szempontból tekintett és jogi jártasságának tudta be.¹

Az, hogy sem a közvélekedés, sem pedig a magyar ellenzéki politikai vezetők nem tekintették a Habsburg kormányzat emberének, sőt elismerték jogi, kodifikációs és pénzügyi tudását, jelzi, hogy Kossuth őt bízta meg két fontos áprilisi törvény a felelős magyar minisztériumról és a népképviselői választásokról szóló jogszabály megfogalmazásával. Ezt követően Deák, a Batthyány vezette első felelős minisztériumban államtitkárának kérte fel az igazságügyi tárcánál. Deák lemondása után Ghyczy vitte tovább az Igazságügyi minisztérium működését, mint államtitkár 1848 decemberéig, ezt követően lemondott hivataláról.²

Lemondása után nem tartott az országgyűléssel és a kormányhivatalokkal együtt Debrecenbe, hanem Komárom vármegyei birtokaira távozott, ahol végig tartózkodott a szabadságharc alatt.³ A Honvédelmi Bizottmány elfogadta lemondását és az országgyűléstől való távolmaradását, ahogy a szabadságharcot leverő Habsburg hatalom is igazolta lemondása előtti időszak minisztériumi tevékenységét illetően, és nem érte retorzió egyik oldalról sem.⁴ 1849 után nem vállalt semmilyen állami hivatal, bár erősen és többször is kapacitálták, mert az igazságtalan megtorlás megrendítette. Politikai tekintélyét mutatta, hogy az 1861-ben az összehívott országgyűlés alsótáblájának elnökévé választották.⁵

1861-et követően sem vállalt állami hivatal, sőt az 1850-es években a Habsburg hatalom irányába kialakult bizalmatlansága a sikertelen 1861-es országgyűlés következtében csak fokozódott, olyannyira, hogy 1865-ben még Deákkal, korábbi minisztériumi vezetőjével is összekülönbözött az osztrákokkal való megegyezés vonatkozásában. Annyira megdöbbenette Deák húsvéti cikke, hogy bizalmas levelet írt neki, mert túlságosan féltette az engedményektől. Ghyczy szerint Deák „meredek lejtőn” indult meg, és nem tudni, hogy hol fog „folyvást engedményekre készítette megállhatni”.⁶ Ghyczy a kiegyezési tárgyalások kapcsán fennálló aggodalmainak, Deáktól való személyes elhidegülésének, és nem utolsósorban Tisza Kálmán jól időzített, személyes hívásának köszönhetően végül a Tisza vezette ellenzéki Balközép Párthoz csatlakozott 1867-ben, sőt a Balközép párt elnökeként Tisza mellett a párt másik vezetőjének számított.

Ghyczyt tekintélye, szakérteleme, és mérsékelt politikai irányvonala miatt a kortársak egyenesen Deákhhoz mérték, jogi és pénzügyi szaktekinvénynek és becsületes embernek tartották, aki őszintén szorgalmazza a vezető pártok együttműködését az ország érdekében. Nézeteit pedig tettei is alátámasztották, amikor végül kilépett pártjából és új, középen álló pártjának egyedüli céljául a pártok szervezett együttműködését nevezte meg. Ugyanakkor Ghyczyt kifejezetten aggodalmaskodó természet jellemezte, nehezen döntött, túlzottan lelkiismeretes volt,⁷ egyáltalán nem volt vezető típus, s a politikai taktikázás is meglehetősen távol állt tőle. Jól mutatja belső vívódását 1871. június 18-án képviselőségről való tervezett, végül azonban megghiúsult lemondása kapcsán távozása indokául a Tiszának írt levelében megfogalmazottak: „Én vagyok az akadály a új pártalakulásnak. Magamnak nincs annyi tehetségem, erélyem, önbizalmam, hogy ezt megtegyem: de a mostani, nem egyöntetű balközépi tehetetlen pártot simasággal össze tudom tartani, ezt pedig sprengöltni [robbantani] kell, mert csak a szélső párt malmára hajtja a vizet.”⁸ Ghyczy Kálmán végül az államháztartás csödközeli állapotát látva 1873 decemberében több képviselővel együtt kilépett a Balközép Pártból és megalakította a Középpártot, melynek deklarált célja a két nagy párt közötti együttműködés elősegítése volt, koalíciós kormány létrehozásával és a kiegyezés rendszere legfőbb pontjainak elfogadásával.⁹ 1874 márciusában Ghyczy, hosszú politikai egyezte-

tések után, Ferenc József kifejezett felkérésére, pénzügyminiszteri tárcát vállalt a Bittó-kormányban, melyet Tisza Kálmán álláspontjának megváltoztatásáig és a kormány leköszönéséig, 1875 márciusáig betöltött. Ezután képviselőházi elnöknek kérték fel néhány hónapra a választásokig.

Még tartottak a választások, amikor a kormány részéről megkeresték Ghyczyt, hogy ismét vállalja el a képviselőház elnökségét.¹⁰ Nem tudjuk, mivel vették rá az ismételt hivatalvállalásra, de az újdonsült miniszterelnök, Tisza, aki jól ismerte Ghyczyt, bizonyára felelősségérzetére apellált, meggyőzve őt arról, hogy az ország nagy kérdéseinek rendezésében a kormánynak a parlamentben szakértő és megbízható elnökre van szüksége. A házelnöki tisztséget majd négy éven keresztül, 1879 áprilisáig, az erről való lemondásáig betöltötte.

3. Tisza Kálmánnal való viszony alakulása

Ghyczy Tisza Kálmánnal az 1861-es országgyűlésen került először kapcsolatba, amikor Tisza Kálmán a Határozati párt vezetője lett. A Habsburg kormányzat megtorló intézkedései miatt erős bizalmatlanság élt Ghyczyben a hatalom iránt és inkább a radikálisabb határozatiakkal szimpatizált. Ugyanakkor tekintélyét mutatja, hogy elsőprő többséggel 240:5 arányban választották meg a több mint 10 év után egybehívott országgyűlés alsó táblájának elnökéül.¹¹ Mint házelnök pártatlanul működött, viszont Tisza Kálmán, mint a ház alelnökét hivatalból tájékoztatta az országgyűlési felirat sorsáról, melyet a két ház elnöke vitt Bécsbe. Ekkor már kialakult ez meglehetősen szoros, bizalmi kapcsolat Tisza Kálmán és Ghyczy Kálmán között.

Néhány évvel később, a kiegyezési tárgyalások kezdetekor kereste meg Tisza Kálmán újfent Ghyczyt. Amikor Ghyczy a fent említett levelét megírta Deák Ferencnek, ez hamarosan kitudódott és Ghyczyt Deák ellenzékéhez tartozónak tekintették a Deákhöz közel álló politikusok. Ebben a helyzetben kereste meg Tisza, hogy ebben a „talányokban gazdag korszakban” szeretne vele eszmét cserélni.¹² Ghyczy hálás volt Tiszának és válaszában helyzetét úgy írta le, hogy úgy érzi magát mint egy „cseléd ki szegődséget keres”, mert régi helyén már nem maradhat.¹³ Tisza meggyőzte Ghyczyt, hogy csatlakozzon a kialakulóban lévő balközépi ellenzékhez, sőt a Balközép Párt elnöki tisztere is megválasztották, amely inkább tanácskozási elnökséget és szakmai, szakértői munkát jelentett és a párt tényleges vezetője, politikai stratégiájának és operatív működésének irányítója Tisza Kálmán volt.

Számos kérdésben eltért a véleménye Tiszától és a párt fő irányvonalától, melyet időről időre Tiszának is kifejtett, de a pártegységet nem akarta veszélyeztetni. Szorgalmazta a közös minisztériumok elismerését és a delegációban való részvételt, támogatta a párt 1867-es mérsékelt un. júniusi programját, és nem értett egyet az 1868-ban megfogalmazott „Bihari pontokkal”. Többször fontolgatta a pártelnökség-

ről való lemondását és pártból való kilépését, melyet több alkalommal nyilvánosan is bejelentett a pártban (1869, 1871, 1872),¹⁴ de Tisza különböző praktikákkal mindig rávette (pl: tömeges levélfolyam generálása a párt tagjaitól, vagy mellszobor készítése és a párthelységben való elhelyezése), hogy maradjon. Ghyczy különösen aggódott az államháztartás helyzete miatt, s már 1869-ben felvetette zárt körben a koalíció vagy a pártfúzió lehetőségét, mivel tudta, hogy csak egy erős kormányzat képes megbirkózni az egyre súlyosabb gazdasági helyzettel. Végül Ghyczy 1873 decemberében lépett ki a Balközépből és alapította meg híveivel a Középpártot, melynek kifejezett célja a pártok fúziója volt az ország helyzetének rendezése érdekében, de ekkor is Tisza kormányba lépése volt a fő törekvése.

Tisza Ghyczybe vetett rendíthetetlen bizalmát mutatta, hogy 1875 áprilisában, Ghyczy miniszterségről való leköszönése után Tisza őt felkérte házelnöknek, majd az 1875-ös választás után ismét benne látta a megfelelő házelnök személyét, sőt ameddig tudta marasztalta ebben a pozícióban.

4. A keleti kérdés és a kormány helyzete

1875-ben a keresztény lakosság felkelést indított Hercegovinában a török hatalom ellen, s a keresztények védelmében először Szerbia és Montenegró, majd Oroszország is hadat üzent a szétesés előtt álló Török Birodalomnak. Az Osztrák-Magyar Monarchiának az volt az érdeke, hogy Törökország egysége fennmaradjon, ugyanis el akarta kerülni, hogy az egyre gyengülő birodalom egyes területeit Szerbia szerezzék meg, mert ez a Monarchián belüli szerb és horvát népességet elkülönülésre bátorította volna, és elvezethetett volna a dualista állam felbomlásához. Bosznia-Hercegovina volt az a kérdéses terület, aminek szerb kézre jutását mindenáron el akarták kerülni. Ennek érdekében, belátva Törökország elkerülhetetlen felbomlását, 1877-ben a Monarchia titkos megállapodást kötött Oroszországgal, melyben lefektették, hogy a Monarchia semleges marad a bekövetkező orosz-török háborúban, ha Oroszország támogatja az Osztrák-Magyar Monarchiát Bosznia-Hercegovina annektálásában.¹⁵

A magyar közvélemény a törökökkel szimpatizált erőteljesen, míg Andrassy közös külügyminiszter, a magyar kormány támogatásával már a Török Birodalom elkerülhetetlen felbomlása utáni helyzetben gondolkodott, és előkészítette az említett titkos szerződéssel Bosznia-Hercegovina annektálását. Tisza Kálmán miniszterelnök nehéz helyzetbe került, mivel a közvélemény, a parlamenti ellenzék és még saját pártjának egy része is a Török Birodalom fennmaradása és Bosznia-Hercegovina okkupációja ellen foglalt állást, mert ezzel a politikával remélték elérni a szóban forgó terület szláv befolyástól való mentességét és a Monarchia meggyengítésének elkerülését. Ugyanakkor Andrassy is elvárta politikájának Tisza általi támogatását az uralkodó és az osztrák kormány sokszor még agresszívabb törekvéseivel szemben.¹⁶

Tisza kezdetben szintén a Török Birodalom fennmaradása mellett volt, de látva ennek gyengülését és Oroszországgal szemben elvesztett háborúját, felülvizsgálta álláspontját és fenntartások nélkül Andrassy közös külügyminiszter elképzelését támogatta. Ezt annak ellenére is keresztülvitte pártján, hogy nagy tüntetések voltak Budapesten, sőt a tömeg még a miniszterelnöki rezidencia előtt is békétlenkedett és kisebb károkat is okozott. Bár a kormány keleti kérdésben elfoglalt politikája miatt több fontos minisztere is lemondott (előbb báró Simonyi Lajos, majd Széll Kálmán), ami kormányválsághoz is vezetett, de végül a berlini szerződést elfogadta a magyar parlament, a szentesítése megtörtént és 1879. március 30-án kihirdették mindkét ház előtt, Tisza pedig ismét kormányt alakíthatott, mint miniszterelnök, így megerősödve került ki a több évig elhúzódó kül- és belpolitikai válságból.¹⁷

5. Ghyczy álláspontja a keleti kérdéstről házelnökként

Ghyczyt házelnöksége idején is foglalkoztatta az ország pénzügyi helyzete, és a bel-, valamint a külpolitikai kérdéseket is elsősorban ebből a nézőpontból közölte meg. Helyeselte, hogy a Monarchia nem lépett fel fegyveresen Törökország védelmében, Oroszország ellen, és bízott a Török Birodalom ellenálló képességében. Amikor viszont az orosz-török háború véget ért, Bosznia-Hercegovina belső autonómiát nyert, és elkezdtek rebesgetni, hogy a Monarchia annektálni fogja ezt a tartományt, egyre jobban eltávolodott a kormány álláspontjától. Többször figyelmeztette Tiszát az annektálás veszélyességére, de a miniszterelnök mindig megnyugtatta, hogy Magyarországra nézve nem lesz káros, ami történik.¹⁸

A parlamenti ciklus végén, 1878 nyarán, a keleti kérdés rendezésére összehívott berlini kongresszus határozata egyértelművé tette, hogy a Monarchiának szándékában áll Bosznia-Hercegovina okkupációja, ami után az annektálás lehet a következő lépés. Ghyczyben ebben a helyzetben ismét felmerült, hogy visszavonul a képviselőségtől, de a személye iránt megnyilvánuló egységes választói bizalom ezúttal is meghátrálásra kényszerítette.¹⁹ Választói előtt 1878. július 14-én számolt be országgyűlési tevékenységéről, és a napirenden lévő kérdésekről alkotott véleményéről.²⁰

Ghyczy a keleti kérdéstről szólva előre bocsátotta, hogy még nem látszanak világosan a külügyi kormányzat céljai, de azt helytelenítette, hogy a Törökországban kirobbant hercegovinai felkelést, külső hatalmak támogatták. Ez indította el nézete szerint a Török Birodalom bomlását, mert külső beavatkozás nélkül a törökök leverték volna a mozgalmat, de e helyet „a kis szikrából ily nagy tűz támadt”. Egyetértett a kormány óvatos, háborút kerülő politikájával, és kifejezte a Monarchia külügyi vezetésével megegyező azon meggyőződését, hogy Bosznia-Hercegovina Szerbiához vagy Montenegróhoz tartozása „homlokegyenest ellenkezik Magyarorszag érdekeivel”. Legjobb mégis az lenne, ha török fennhatóság alatt maradna, bár elismerte, hogy egy újabb keleti bonyodalom alkalmával a Monarchia hadse-

regének stratégiai fontosságú uralni ezt a területet. Azonban, szerinte a külügyi kormányzat túlmegy ezen, mert tartós megszállást, tényleges bekebelezést akar megvalósítani. Egyértelműen nem mondja ki, hogy ezt ellenzi, de érzékeltette aggodalmait egy általánosabb megfogalmazással: ez a megoldás a Monarchiát „bel- és külügyeire nézve beláthatatlan bonyodalmakba ejtheti”.²¹ Ezen kijelentését az őt hallgató választók nagy éljenekkel fogadtak.²²

Ghyczy Kálmánt, a várakozásoknak megfelelően, augusztus 5-én, ismét egyhangúlag Komárom képviselőjévé választották,²³ de kérte Tiszát, hogy ne számoljon vele, mint házelnök, mert a kormány nagy többséggel rendelkezik, és bárkit megválaszthatnak erre a pozícióra, de amúgy is fiatalabb, erélyesebb házelnökre van szükség.²⁴ Tisza azonban korábbi személyes beszélgetéseiből tudta, hogy valójában a kormány keleti politikája miatt szeretne távozni az elnöki székből, és Karlsbadból való visszaérkezése után rögtön találkozót kért tőle Bécsben.²⁵ Egykorú feljegyzései alapján számol be Ghyczy erről a hosszabb beszélgetésről emlékirataiban.²⁶

Ghyczy határozottan fejtette ki véleményét Tisza előtt, kijelentve előtte, hogy a miniszterelnök túlságosan bízik a parlamenti többségében, de a felirati vitában a kormánypárt „meg fog szakadni”, pedig már eddig is szaporította Bosznia kérdése a szélsőbalt. Nézete szerint csak a király akarja az annexiót, ezért szándéka megváltoztatására kell bírni. Csak okkupációt engedett a berlini kongresszus, csak adminisztratív vezetést, nem bekebelezést. Ghyczy sem tudna „egy krajcárt sem” megszavazni Bosznia költségeire, és a boszniai nép is mindig ellenségük lesz - sorolta az annexiót ellenző érveit. Tisza válaszában a „pánszláv üzelmek” meggátolásának szükségességére hivatkozott, valamint arra, hogy a törökök nem képesek kormányozni ezt a tartományt. A Boszniára fordított pénzünket pedig vissza kell kapjuk. Ghyczy ellenvéleménye szerint csak a Portának van befolyása a muzulmán lakosságra, és Ausztria nem lesz képes a szláv tömegbe beékelte Boszniát pacifikálni hosszú évtizedekig. „Mit csináljunk Boszniával?” - tette föl a kérdést Tiszának. „Nekünk nem kell, az osztrákoknak sem kell, a horvátoké lesz, s ez nagy lépés a foederalismusra”.²⁷ Ghyczy szerint, ha lehetséges, még az országgyűlés összehívása előtt meg kell valósítani az okkupációt, Bosznia pedig autonóm tartomány legyen „török souverénitás, és Ausztria protectiója alatt, az osztrák hadi positiók megtartásával”, de sürgősen meg kell mondani az országnak, hogy ezt akarja a kormány, mert különben az okkupáció költségét nem fogja a parlament megszavazni, és már a felirati vitában pártszakadás lesz.²⁸ Tisza elmondta, hogy már előre látta, hogy az annexió után belpolitikai nehézségek támadnak, sőt lehet, hogy háború lesz Ausztria, Anglia, Franciaország, valamint Oroszország, Törökország között, vagy pedig rendben végbemegy az okkupáció, és utána tisztábban fognak látni. Azzal fejezték be a beszélgetést, hogy az országgyűlés összehívása előtt, amikor már világosabb a helyzet ismét beszélnek a dologról.²⁹

6. Ghyczy lemondásának közvetlen előzményei és az uralkodói audiencia

Bosznia kérdése miatti országos elégedetlenség kormányválságot robbantott ki, és Tisza szeptember 28-án beadta a lemondását, az uralkodó pedig október 4-én elfogadta ezt. Ebben a bizonytalan politikai helyzetben a király audienciára hívta Ghyczy Kálmánt október 9-re, hogy megismerje nézeteit a kialakult szituációról.³⁰ A kihallgatás délben kezdődött, 3/4 óráig tartott, és Ghyczy a szállására visszatérve azonnal lejegyezte tartalmát.³¹ Ghyczy nagyon nehéznek írta le a helyzetet az uralkodónak, mert szerinte, amíg a Monarchiának Bosznia annektálása a célja, addig sem Tisza, sem más kormány nem tudja magát fenntartani. Kifejtette, hogy már jó úton járt a kormány az államháztartás rendezése terén, kedvező volt a hitelminősítése a pénzpiacon, de az okkupáció, majd az annexió teljesen felborítja a kedvező pénzügyi helyzetet, sőt már a jövő évben beállhat a fizetéseképtelenség, mert meg kell kezdeni a 153 milliós kölcsön első felének törlesztését. Ghyczy véleménye az volt, hogy Boszniában egészen „abnormis” viszonyok vannak, a Monarchia adminisztrációja a lakosság ellenszenvével fog szembetalálkozni, s mivel az ottani lakosság sokat vár a kormánytól, de az, az anyagi megterhelés miatt fejlesztésekre nem vállalkozhat, ezért „barátok helyett ellenségeket nevelendünk magunknak”. Kifejtette, hogy a szultán hatalma alatt Ausztria protektorátusa lenne Bosznia-Hercegovina, rendeznék az agrár és vallási viszonyokat, biztosítanák a jövőre nézve szükséges katonai pozíciókat, majd autonómiát kapna a tartomány.³² Az uralkodó szerint a Ghyczy által javasolt eljárás veszélyeket hordoz magában, mert a törökök nem tudnák kormányozni a területet, a keresztény és a mohamedán lakosság nem fér meg egymással, és a szláv agitációnak nyílna tér. Ha magára hagyják Boszniát, „prédája lesz Szerbiának, Montenegrónak”, ezért a Monarchia igazgatása alatt kell tartani, különben létrejöhet egy nagy Szerbia, ami veszélyeztetné Dalmácia és Horvátország megtartását is. Amúgy sincs kivel megállapodást kötni Konstantinápolyban, mert a szultán beteg, és tehetetlen. Nincs szó másról különben sem, csak okkupációról, a berlini kongresszus határozata szerint. A király ezután kissé gúnyosan hozzátette: „Magyarországban úgy látszik nem olvasták a berlini szerződést.”³³

Ghyczy továbbra is kitartott véleménye mellett, és ismét a törökökkel kötendő szerződést szorgalmazta. Kifejezte az uralkodónak, hogy aggodalommal tekint a jövő elé, senki sem tudja, hogy mi a kormány végcélja az okkupációval, mindenki annexiót emleget, ami viszont lehetetlenné tenné bármely magyar kormány működését. Kijelentette, hogy nem tud megbarátkozni az annexió gondolatával, és szükségesnek tartja, hogy „a politikának a keleti ügyben más irány adassék”.³⁴ Az uralkodó erre visszakérdezett: „Milyen irány?” Más megoldás nem lehetséges, mint a berlini kongresszus határozatának végrehajtása, mert minden más irány költségesebb, veszélyesebb, és még egyáltalán nincs szó annexióról, bár be fog következni. Ghyczy is újabb kérdéseket vetett fel: mi lesz az annexió után Bosz-

nia berendezkedése? Hova fog tartozni? Ki fogja fizetni a török állam adósságát, amely a berlini határozat alapján Boszniára esik? További érveket is sorolt: Bosznia soha nem volt integráns része Magyarországnak, és a török beleegyezés nélküli okkupáció veszélyes precedenst nyújtana, mert a magyar területekre is áhítoznak szomszédaink. Végül ismét eljutott Ghyczy a legfontosabbnak tartott érvéhez, a gazdasági indokhoz. Kijelentette, hogy „financiánk gyengesége oka a monarchia gyengeségének, ... míg financiánk nem javul, a monarchia nagyobb erőfeszítést nem fejthet ki ... Bosznia organisatiojáért magunkat nem desorganisálhatjuk” - szögezte le.³⁵

Ghyczy eltérő nézetei ellenére mégis engedett választói után Tiszának is, és elvállalta a képviselőház elnöki tisztét. Tisza arra hivatkozott Ghyczy előtt, hogy válságos, mind a bel-, mind a külpolitikai helyzet, és szüksége van rá a képviselőház működésének biztosításában. A módosított gazdasági kiegyezés után több csoport is kivált a Szabadelvű pártból, és 1878 áprilisában létrehozták az Egyesült Ellenzéket. Attól lehetett tartani, hogy Bosznia okkupációjának napirendre kerülésével a Szabadelvű párt bomlása folytatódhat, és ez még jobban megrendíti a kormány pozícióit. Ebben a helyzetben Tisza ragaszkodott hozzá, hogy Ghyczy maradjon meg házelnöknek az új országgyűlés összeülése után is. Ismerte Ghyczyt, tudta, hogy – még ha elvi ellentétek is merülnének fel Ghyczyben a kormánnyal szemben – előbbre valónak tartja az ország kormányozhatóságát és nem fog a kormány ellen fellépni, hanem hűen támogatja Tiszát. A miniszterelnök jól számított, mert Ghyczy ráállt, hogy a rendkívüli helyzetre való tekintettel egy ideig még megmaradjon hivatalában. Ghyczy döntését emlékirataiban „nagy gyengeségének” nevezte.³⁶

Audienciája tartalmáról mélyen hallgatott Ghyczy, s mivel nem nyilatkozott a nyilvánosság számára, durva hírlapi támadás érte, melyben a kormány Bosznia-politikájának támogatásával vádolták, és Tisza vak szolgájának, elaggott, tehetetlen embernek nevezték.³⁷ Nem sokkal később a parlamentben is sértő megjegyzéseket tettek rá, amikor rendreutasított egy képviselőt, és azzal bírálták, hogy „a képviselőház rostruma egy zsémbes vén, ludimagister cathedrájává fog degradáltatni”.³⁸ Ezek az afférok egyre keserűbbé tették Ghyczy számára a képviselőház elnöki tisztét, és egyre erősebben fontolgatta a lemondás gondolatát. Tiszának írja 1879. március 7-én, hogy a költségvetési törvény megszavazása után távozik a képviselői állásból,³⁹ majd március 14-én ezt megerősítette, hozzátéve, hogy „elveszünk azon az úton, amelyen a kormány megy”, mivel azonban nem akar a kormány ellen véleményt nyilvánítani, kerülni fogja a társaságot, mert hazudni sem kíván.⁴⁰

Április 2-án Ghyczy írásban lemondott a képviselőház elnökségéről, és ugyanazonnap választóihoz írott rövid levélben a képviselőségről is, öregségére, és gyengülésére hivatkozva.⁴¹ Lemondása másnapján este Tisza személyesen eljött hozzá, és közölte vele, hogy a király megbízásából érdeklődik, vajon nem lenne-e ellenére a titkos tanácsosi kinevezés. Ghyczy saját elmondása szerint váratlan és meglepő

volt ez a kérdés számára, de nagy megtiszteltetésnek, személye iránt megnyilvánuló „gyengéd kedvességnek” tartotta, ezért hálás köszönettel elfogadta.⁴²

Összefoglalásul elmondhatjuk, hogy Ghyczy Kálmán 1875 és 1879 között, a képviselőház elnökeként lelkiismereti dilemmába került. Kezdetben nagy reményeket fűzött az új kormány törekvéseihez, és őszintén támogatta a pénzügyi rendezésben, de a keleti kérdésben elfoglalt politikáját kifejezetten károsnak bélyegezte. Ezért már 1877-től egyre inkább csak Tisza iránt érzett lojalitása, valamint az ország stabil kormányzása érdekében gyakorolt felelősségérzete tartották meg a házelnöki székben.⁴³ Vívódásait azonban magában tartotta, csak Tiszának, vagy az uralkodónak fejtette ki eltérő véleményét, kifelé rendíthetetlenül támogatta a kormányt. Többször megpróbált lemondani a házelnökségről, visszavonulni a képviselőségtől, de minden alkalommal engedett választói, vagy Tisza rábeszélésének. Végül 1879 áprilisában látta úgy, hogy a nagy bel- és külpolitikai kérdések lecsengése, és a kormány pozíciójának újbóli fokozatos megerősödése után a felelőtlenség – inkább saját magával szemben megfogalmazott – vádja nélkül távozhat a politika színteréről, és ekkor már Tisza sem kifogásolta lemondását, jöllehet megpróbálta meggyőzni, hogy legalább felsőházi tag maradjon. Ezt Ghyczy ekkor visszautasította, azonban 1885-ben a felsőházi reform után már elfogadta az ismételt felkérést és hét év elteltével bizonyára belátta, hogy a boszniai okkupációval kapcsolatos, elsősorban költségvetést érintő korábbi aggodalmai nagyrészt alaptalanok voltak, ugyanakkor Bosznia-Hercegovina okkupációja a későbbi annektálás előzménye lett és ez számos más megoldatlan gazdasági, politikai és kulturális kérdést hozott magával,⁴⁴ amely végül végzetessé vált a Monarchia számára.

JEGYZETEK/NOTES

- 1 Ghyczy politikai pályafutásáról lásd Szigeti István (2007).
- 2 1848-49-es szerepéről lásd részletesen Szigeti István (2015).
- 3 Az Országos Honvédelmi Bizottmány által érte küldött katonák elől elrejtőzött egy Pest környéki szőlőben. Szigeti István (2015) 198.
- 4 Uo. 209-213.
- 5 Lásd erre Szigeti István (2012) 153-156.
- 6 *Ghyczy Kálmán levele Deák Ferenchez. Kisigmánd, 1865. május 26.* MTAK Kt., Ms 4852/370. A körülményekről lásd Szigeti István (2007).
- 7 Ghyczy természetéről találó jellemzést ad Mikszáth (1982).
- 8 Szigeti István (2012) 248.
- 9 Uo. 274-283.
- 10 Széll Ghyczyhez írott 1875. aug. 13.-i levelében Budapestre hívja a kormánnyal való értekezés végett, Wenckheim ügyvezető miniszterelnök pedig 1875. aug. 25-én, aznap délután kettőre ebédre és értekezletre invitálja. Ghyczy emlékirataiban hozzátette: „Az elnökség elvállalása végett hívtak meg.” GKGE 321-322.

- 11 KH Napló 1861. I. k. 11. 1861. ápr. 17.
- 12 Tisza levele Ghyczynek. 1865. aug. 25. MTAK Kt. Ms 4852/89.
- 13 Ghyczy levele Tiszának. 1865. szept. 1. idézi. Szigeti István (2012) 168.
- 14 A kilépésében meghatározó személyes élményéről lásd Szigeti István (2012) 253.
- 15 A keleti kérdés Monarchiára vonatkozó kül- és belpolitikai vonatkozásainak részletes ismertetését lásd Gratz Gusztáv (1934) II. 166-203. és Diószegi (1994) 164-174.
- 16 Lásd erre Kozári Monika (2013) 303-343.
- 17 Gratz Gusztáv (1934) 174-177.
- 18 GKGE 411-412.
- 19 Komáromi választói mintegy 140 aláírással ellátott levélben kérték őt, hogy ismét legyen a képviselőjük. MTAK Kt. Ms 4853/111. 15-26., GKGE 333.
- 20 *Komárom* 1878. júl. 21. (Beszámoló a július 14-i ünnepségről, Ghyczy beszéde); kivonatosan közli GKGE 333.
- 21 Uo.
- 22 Ghyczy beszámoló beszédét 200 fős díszbéd követte, majd a napot a tiszteletére rendezett táncestély zárta, amely hajnali 1 óráig tartott. Uo.
- 23 *Komárom szab. kir. város választási jegyzőkönyve 1878. augusztus 5.* MTAK Kt. Ms 4853/111. 11-12. és GKGE 339-340.
- 24 Ghyczy levele Tiszának [1878. szeptember végén, október elején] MTAK Kt. Ms 4852/548.
- 25 Tisza levele Ghyczynek Bécs, 1878. aug. 20. MTAK Kt. Ms 4852/178.
- 26 GKGE 415-420.
- 27 GKGE 417.
- 28 GKGE 418.
- 29 GKGE 420.
- 30 Tisza táviratozott Ghyczynek október 5-én, hogy a király sürgősen kihallgatásra kéri. Tisza távirata Ghyczynek Bp., 1878. okt. 5. MTAK Kt. Ms 4852/179., lásd még GKGE 333.
- 31 Az audienca leírását beillesztette emlékirataiba. GKGE 421-433. Az emlékirat ezen részét közli Kozári Monika (1996).
- 32 GKGE 423-424.
- 33 GKGE 426-428.
- 34 GKGE 429.
- 35 GKGE 431-433.
- 36 GKGE 414.
- 37 *Egyetértés* 1878. okt. 10., okt. 11. vö. GKGE 334.
- 38 Kónyi Manó gyorsírodai főnök levele Ghyczyhez Bp., 1878. nov. 26. MTAK Kt. Ms 4851/461. és GKGE 336.
- 39 Ghyczy levélfogalmazványa [Tiszának] Bp., 1879. márc. 7. MTAK Kt. Ms 4852/453.
- 40 Ghyczy levélfogalmazványa Tiszának Bp., 1879. márc. 14. (Ismeretlen másolat) MTAK Kt. Ms 4856/80. (szám nélkül)

- 41 Elnökségről való lemondását április 2-án olvasták fel a Házban. KH Napló 1878/81. 1879. ápr. 2. V. k. 165., GKGE 338.
- 42 A kinevezési okirat május 5-én kelt. MTAK Kt. Ms 4853/1. 77-78.
- 43 GKGE 437-438.
- 44 Ezen kérdésekről jó áttekintést ad Fónagy Zoltán (2014) és Szabó Szilárd (2008). Az okkupáció előzményeit és véghezvitelét részletesen leírja Bencze László (1987).

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- Bencze László (1987):** Bosznia és Hercegovina okkupációja 1878-ban. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Boross Zsuzsanna - Szabó Dániel (2008):** Parlamentarizmus Magyarországon 1867-1944. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest.
- Cieger András (2021):** A magyar országgyűlés a dualizmus korában I. A képviselőház. Országház Könyvkiadó. Budapest.
- Cieger András (2008):** Lónyay Menyhért 1822-1884. Századvég Kiadó. Budapest
- Diószegi István (1994):** A hatalmi politika másfél évszázada 1789-1939. MTA Történettudományi Intézet. Budapest.
- dr. gróf Apponyi Albert (1922):** Emlékirataim. Ötven év. Pantheon Irodalmi Intézet kiadása. Budapest.
- Fónagy Zoltán (2014):** Bosznia-Hercegovina integrációja az okkupáció után. Történelmi Szemle 2014/1. 29-62. old.
- Gergely András szerk. (1998):** 19. századi magyar történelem 1790-1918. Korona Kiadó. Budapest.
- GKGE: Ghyczy Kálmán gépelt emlékirata kéziratos jegyzetekkel. MTAK Kt. Ms 4856/79.
- Gratz Gusztáv (1934):** A dualizmus kora I-II. Magyar Szemle Társulat, Budapest (Reprint: Akadémiai Kiadó, 1992).
- KH Napló: Képviselőházi Naplók.**
- Kozári Monika (1988):** A keleti válság és a nagyhatalmak balkáni célkitűzései (1875-77). Történelmi Szemle 1987-1988/3. 318-329.
- Kozári Monika (1996):** Ghyczy Kálmán naplója az 1878-as boszniai válságról. Világosság 1996/18. évf. tavasz-nyár 58-72. old.
- Kozári Monika (2003):** Tisza Kálmán és kormányzati rendszere. Napvilág kiadó. Budapest.
- Mikszáth Kálmán (1982):** Nagy Habozó. In. Rejtő István (szerk.): Mikszáth Kálmán: Cikkek, karcolatok. Mikszáth Kálmán összes művei XXVI. 1888. január – 1888. június. Budapest, 1982. 30-33. old.
- MTAK Kt.:** Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára

- Szabó Szilárd (2008):** Bosznia-Hercegovina közjogi viszonya Magyarországhoz és Ausztriához az okkupáció után. *Aetas* 2008/3. 184-214. old.
- Szigeti István (2000):** Ghyczy Kálmán és a mérséklet irányzat a Balközép pártban (1867-1874). In. **Pajkossy Gábor szerk. (2000):** Politika, politikai eszmék, művelődés a XIX. századi Magyarországon. ELTE BTK. Budapest 83-97. old.
- Szigeti István (2006):** Ghyczy Kálmán és a kiegyezés ügye (1865-1867). *KÚT* 2006/2-3. szám. 69-114.
- Szigeti István (2007):** Kisigmándtól a felsőházig: Ghyczy Kálmán (1808-1888) útja a nagypolitikába. *Limes* 2007/4. 105-120. old.
- Szigeti István (2012):** „Hazámnak hasznos polgárja kívánok lenni”. Ghyczy Kálmán élete és politikai pályája (1808-1888). Gondolat Kiadó. Budapest.
- Szigeti István (2015):** A forradalmi kormány államtitkárából az ellenforradalmi kormány tanácsadója – Ghyczy Kálmán 1848-1849 fordulóján. In. Hermann Róbert (szerk.): *Nemzetmentők vagy megalkuvók? Kollaboránsok a magyar történelemben.* Komp-Press – Korunk. Kolozsvár. 191-226. old.
- Vadász Sándor szerk. (1998):** 19. századi egyetemes történet 1789-1890. Korona Kiadó. Budapest.

SZÁVAI Ferenc
egyetemi tanár, az MTA doktora
Károli Gáspár Református Egyetem Budapest
email: szavai.ferenc.tibor@kre.hu

professor
Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary
Faculty of Humanities and Social Sciences

A FOREIGN OFFICE ÉS AZ ÚJ KÖZÉP-EURÓPA
1918-1920¹

A FOREIGN OFFICE AND THE NEW CENTRAL EUROPE
1918–1920

ABSTRACT

At the Paris Peace Conference it was decided to dissolve the Austro-Hungarian Monarchy. The primary manifestation of this was the creation of new borders. There were geopolitical and political antecedents and experiences to develop it. In particular, support for the New Europe movement, coordinated by the Foreign Office, the movement of non-independent nationalities formerly living within the Austro-Hungarian Empire. The British position proved to be decisive in the formation of the future borders, which was fully in line with the American one. The Foreign Office played a decisive role in formulating this, as their experts worked there in the British delegation. Practically by mid-1919, the new borders were formulated, which proved to be final, which was changed almost nothing. Instead of a unified Central European settlement, the goal was to create nation states. Yet within the framework of the League of Nations, border adjustments were allowed, which then settled conflicts to a small extent.

Kulcsszavak: Foreign Office, “Új Európa”, brit béke delegáció, Párizsi békekonferencia, határkérdések,

Keywords: Foreign Office, New Europe, British peace delegation, Paris Peace Delegation, border-question

1. A brit álláspontok küzdelme az Osztrák-Magyar Monarchia sorsáról²

A Foreign Office-ban 1916 óta folyamatos vita zajlott a háborús célokról, 1918 márciusában London még ingadozott az Osztrák-Magyar Monarchia fennmaradását, illetve a nemzeti önrendelkezést javasló – ez csak a Monarchia felbontásával valósulhatott meg – álláspontok között.³ 1918 nyarán még mindig nem született döntés, csak ősszel dőlt el, hogy az Osztrák-Magyar Monarchiát felbontani akaró irányzat nyert. De ekkor még a külügyminisztériumnak nem volt pontos elképzelése arról, hogy a Monarchia felosztása után hol húzódjanak az utódállamok határai, mint ahogy szintén nem volt konkrét álláspontjuk arról sem, hogy hogyan rendezék a Balkán és az Oszmán Birodalom határait.

1917 tavaszán a Foreign Office⁴ a békekonferenciára történő felkészülés jegyében külön szekciót hozott létre – Történelmi Osztály elnevezéssel –, amelynek feladata az volt, hogy a békekonferenciára utazó brit delegáció tagjait információval lássa el azon az országok történelméről, földrajzi gazdasági, vallási és politikai viszonyairól, amelyekkel majd foglalkozniuk kell a békekonferencián.⁵ A Történelmi Osztálya Dr. G. W. Prothero irányítása alatt mintegy 162 kézikönyvet (pontosabban füzetet) készített el.⁶ Az Osztrák-Magyar Monarchiáról 14 füzet készült, ezeket két kötetbe helyezték: Austria-Hungary Vol. 1 (1–7), Austria-Hungary Vol. II. (8–14). Témánk szempontjából a 1–7. füzetek a fontosak, ezek az alábbi témakörökkel foglalkoztak: 1. Ausztria–Magyarország története és külpolitikája, 2. Cseh- és Morvaország, 3. Szlovákia, 4. Osztrák-Szilézia, 5. Bukovina, 6. Erdély és a Bánát, 7. Magyar Ruténia.

A földrajzi információk és a térképek összeállításához értékes segítséget nyújtott az Admirális Hírszerző Osztálya (Haditengerészeti Törzs), a gazdasági kérdéseknél pedig a Külügyminisztérium által létrehozott Háborús Kereskedelmi Felderítési Osztály. Fontos szerepet játszottak a brit földrajztudósok is a békekonferencián képviselendő brit álláspont kialakításában. Ezen geográfusok közül név szerint meg kell említenünk Alan Ogilvie-t és Marion Newbigint, mint olyan szakértőket, akik véleménye jelentős mértékben befolyásolta az új közép-európai határok megszületését.⁷

Itt jegyezzük meg, hogy a békekonferencia befejezése után a Foreign Office számos megkeresésre és kérésre úgy döntött, hogy a Peace Handbook sorozat füzetait közhasználatra bocsátja, abban a hitben, hogy a történelem, politika, közgazdaságtan és külügy iránt érdeklődők számára hasznosak lesznek. A füzeteket lényegében azon formában adták ki, ahogyan a küldöttek használatára annak idején elkészítették. Nem történt kísérlet a naprakésszé tételükre, mivel egy ilyen eljárás nagy idővesztéssel és túlzott költséggel járt volna.

A külügyminisztériumon belül az Osztrák-Magyar Monarchia jövőjével kapcsolatos brit álláspont kialakításában döntő szerepet játszott még a Politikai Hírszerzési Osztály (Political Intelligence Department, PID). Ez korábban a Tájékoztatási

Minisztérium Hírszerzési Irodája volt, és csak 1918 áprilisában csatoltak a Foreign Office-hoz. A PID keretei között William Tyrrell vezetése alatt olyan olitikusok és szakértők, mint J.W. Headlam-Morley (az igazgatóhelyettes), L.B. Namier⁸, A.J. Toynbee⁹, Alfred Zimmern, Allen Leeper¹⁰ foglalkoztak a béke előkészítésével.

2. Az „New Europe kör” koncepciója: az Osztrák-Magyar Monarchia szétzúzása

A Külügyminisztérium mellett a brit külpolitika alakulását egy másik csoport az ún. „New Europe kör” befolyásolta.¹¹ A csoport álláspontját az alábbi egy mondatba foglalhatjuk össze: „*Zúzzátok szét Ausztria-Magyarországot!*”. Ezt a célt ilyen formában a csehszlovák emigráció második számú vezetője Edvard Beneš fogalmazta meg 1916-ban megjelent könyvében.¹²

„New Europe kör” adta ki a „New Europe” című külügyi kérdésekkel foglalkozó két hetente megjelenő lapot. Ezt széles körben olvasták nemcsak Nagy-Britanniában, hanem Franciaországban, Olaszországban és az Egyesült Államokban is. Sok közreműködője hivatalos pozíciót töltött be a kormányban: Headlam Morley, Lewis Namier, George Saunders és Alan Leeper a külügyminisztériumban dolgoztak. Gyakorlatilag a New Europe kör rajtuk keresztül foglalta el külügyminisztériumot. Steed és Seton-Watson a Lord Northcliffe minisztériumában az ellenséges országokban folytatott propagandaosztályának osztrák-magyar részlegét irányították. Nagyrészt kettőjük erőfeszítéseiknek köszönhető, hogy a csehszlovák emigrációt már a háború vége előtt szövetséges nemzetként ismerte el az antant.¹³

A New Europe-nek nem volt állandó írói vagy riporter stábjja, bár nem is volt rájuk szükség, mert Seton-Watson saját neve alatt, és „Rubicon” álnéven, továbbá aláíratlan cikkekben írta a folyóirat nagy részét. Whyte, Burrows és Steed szintén nagyon gyakran írtak a lapba, további fontos szerzők voltak: Headlam Morley, aki Németországról, Alan Leeper, aki „Rurik” álnéven az orosz ügyekről, Salvador de Madariaga, aki Spanyolországról, John Mavrogordato, aki Görögországról, Arnold Toynbee, aki Törökországról és a Közel-Keletről írt.

A New Europe cikkei szerint Ausztria-Magyarország volt az az állam, amely a Európában a leggyakrabban megsértette a nemzetiségi elvet, elnyomta a nemzetiségeit, egy elavult rendszer, melyet arisztokraták és katonák uralnak, ezért fel kell számolni. Ez a lap szerzői szerint brit érdek is, hiszen a Monarchia lerombolásával megakadályozzák a Berlin által kidolgozott pángermán terv megvalósítását. Ez a „pángermán” terv ugyanis a Brit Birodalomra is veszélyes, főképpen Indiában és a gyarmatbirodalom egyéb részein¹⁴

A „New Europe” első számában Seton-Watson¹⁵ elmagyarázta az olvasóknak, hogy miért felelősek a magyarok a háborúért. Mind ő, mind Steed már régóta meg volt győződve arról, hogy ha nem lett volna a magyarok hajthatatlansága a többi nemzetiséggel való bánásmódban, akkor a Monarchia reformálható lett volna.

na és megmenekülhetett volna. De szerintük, a magyar egy néhány milliós nemzet, amely megalomániájában nagyhatalommá akar válni azért, hogy beolvassza nemzetiségeket. A magyarok számára a dualista rendszer tette lehetővé, hogy erőszakos magyarosítási politikát folytassanak.

A brit politikusok nagy része elfogadta a dualista államról felállított ezen diagnózist, de úgy vélték, hogy ha a Monarchia helyén kis államokat fognak létrehozni, azok nem lesznek képesek megállítani a német terjeszkedést. Jól mutatja ezen álláspontot, hogy amikor 1918. január 5-én Lloyd George miniszterelnök, felszólalt a szakszervezeti kongresszuson a Monarchia fennmaradása mellett érvelt. Ennek ellenére a New Europe folyóirat cikkei továbbra is a Monarchia felszámolását követelték.¹⁶

3. A brit álláspont formálódása 1918 őszén

A IV. Károly-féle különbékekísérletek, a németekkel a nyugati fronton 1918-ban is folytatódó végtelen küzdelem, és a breszt-litovszki szerződés németek által diktált kemény feltételei arra késztették a brit politikusokat, hogy elgondolkozzanak a Monarchia szétzúzásának forgatókönyvéről. 1918-ban az év előrehaladtával a brit kormány egyre inkább arra az álláspontra helyezkedett, hogy az Osztrák-Magyar Monarchiát fel kell számolni, mert így lehet Németországot meggyengíteni. Lloyd Georges 1918 nyarán az Osztrák-Magyar Monarchiát már rogyadozó birodalomnak nevezte.¹⁷ Innentől kezdve a külpolitikát formálók gondolkodása inkább arról szólt, hogy a Monarchia bukása után hol húzódnának az új közép-európai államok határai.

Nézzük meg a csehszlovák példát: az emigráns Csehszlovák Nemzeti Tanács (CSNT) 1918. augusztus 9-én kapott brit elismerést.¹⁸ Ez után Edward Beneš augusztus 28-án annak főtitkáráként írt Lord Robert Cecilnek címezve egy tíz pontból álló egyezmény tervezetet a brit kormány és a CSNT között.¹⁹ Ezt követően CSNT elnöke Masaryk 1918. augusztus 31-én egy újabb memorandumában fejtette ki a csehszlovák területi igényeket.²⁰ Ezzel a két csehszlovák memorandummal szeptember hónap folyamán a külügyminisztériumban Leeper foglalkozott, aki támogatón állt hozzá a csehszlovák kérésekhez.

Ezzel a Foreign Office-ban folyó munkával párhuzamosan a brit Hadügyminisztérium egy titkos és bizalmas iratban 1918. október 14-én foglalt állást az éppen születőfélben lévő Csehszlovákia határaitól.²¹ A memorandum támogatta a Masaryk-Beneš páros területi követeléseit, úgymint: Északnyugat-Csehország német kerületei, a Böhmer-Wald német körzetei, a trautenauai háromszög, Osztrák Szilézia és a szomszédos kerületek, Szlovákia.²² A szöveg javaslatot tett Csehszlovákia leendő határaitra, melyeket néprajzi és stratégiai feltételek mentén kívánt meghúzni. De a javaslat kihangsúlyozta, a néprajzi viszonyokat a stratégiai célok alá kell rendelni. Azaz a memorandum „*egy jó védelmi vonal meghúzását*” és a „*vasúti csomópontok védelmét*” tekintette a rendezés alapjának, és nem a nemze-

tiségi megoszlást. Ennek megfelelően Az Ipolytól–Losonctól keletre javasolt határ lényegében a maival esett egybe, míg nyugaton azt a trianoninál jó 50 kilométerrel északabbra húzták volna meg.

Ezzel párhuzamosan L. S. A. Amery kapitány 1918. október 22-én Balfournak nyújtott be egy memorandumot, „Az osztrák-magyar probléma” címmel. Ebben azt fejtegette, hogy a Közép-Európa kérdését csak egy föderatív megoldással lehetne kezelni. Magyarul az Osztrák-Magyar Monarchiát nem megszüntetni, hanem átszervezni, föderalizálni kell. Amery véleménye szerint ellenkező esetben – a kis államok megszületésével – az a veszély fenyegetne, hogy a térség balkanizálódna. A külügyminisztériumban több szakértő – L. B. Namier, majd H. Nicolson²³ – tárgyalta a memorandumot és véleményt fűzött hozzá. Ezek konklúziója egyértelmű volt: elvetette Amery koncepcióját, helyette a továbbra is térség nemzetállami alapokon nyugvó átszervezését javasolták.²⁴

A brit Hadügyminisztérium az október 14-i memorandum – mint láttuk ez cseh-szlovák állam határaival foglalkozott – után 1918. december 10-én egy újabb titkos memorandummal állt elő. Ebben a Katonai Hírszerző Osztály javaslatot tett a jugoszláv-román és a jugoszláv magyar határra. Ez a memorandum a „*Jugoszlávia javasolt határai*” címet kapta. E javaslattervezet – mely a néprajzi és stratégiai-gazdasági elvek kombinációján alapul – Magyarországnak hagyta volna Bánság egy tekintélyes részét Nagyikindával, és Bácska északi, magyarlakta felét Szabadkával és Zentával.²⁵

4. A Foreign Office 1918. december 13-i memoranduma

A Foreign Office 1918. december 13-án készített egy memorandumot Közép- és Délkelet-Európa hatáiról.²⁶ A memorandum erősen tükrözi Seton-Watson álláspontját, így jól mutatja, hogy ekkora már a New Europe kör uralta külügyminisztériumot.

A memorandum az alábbi kérdéssel indul: a jelen helyzetben mi is az a Magyarország? A válasz: Nagy-Britanniának a magyarországi politikai helyzet teljes tisztázásáig nehéz kialakítani álláspontját egy olyan államról, amelynek jövőbeli területe, jellege és szándékai jelenleg homályban vannak. Károlyi gróf elnöklete alatt Nemzeti Tanács jött létre, amikor Károly király utolsó koalíciós kormányalakítási kísérletei kudarcot vallottak. Október 31-én a király Károlyi grófot bízta meg kormányalakítással. Károlyi kormányának deklarált célja a Németországgal és Ausztriával való teljes szakítás és a magyar függetlenségi politika. Károlyiék eleinte a Habsburg-dinasztia fenntartásának lehetőségét fontolgatták, de úgy tűnik, ezt már elvetették, és köztársaság mellett döntöttek. Károlyi gróf kormánya, felismerve, hogy a magyar állam délszláv területeinek nagy része örökre elveszett, nem habozott elismerni Horvátország elszakadását a magyar államtól. Viszont a magyarországi nemzetiségek tekintetében Károlyi gróf nem követet hasonló poli-

tikát. Azt akarja, hogy a bánsági és bácskai szlovákok, ukránok, románok, szerbek maradjanak a magyar állam keretei között. Ezt az állítást a szlovákok azonnal hátróztatva cáfolták azzal, hogy kinyilvánították csatlakozásukat a független Csehszlovákiához, és segítségül hívták a cseh hadseregeket a magyarok ellen. Ehhez hasonlóan a magyarországi románok is Nemzeti Tanácsot hoztak létre, elutasították Magyarországgal való további együttélésüket, és az önrendelkezési jogra hivatkoznak. A dél-magyarországi jugoszlávok (értsd délszlávok – SZ.F.) hozzáállását illetően nem lehet kérdés, hiszen képviselőik már kinyilvánították szándékukat a jugoszláv állam létrehozása mellett.²⁷ Az északkelet-magyarországi ukránok (értsd ruténok – SZ.F.) álláspontja egyelőre még homályos, fejtegette a memorandum.

A memorandum a követendő brit politika lényegét az alábbiak szerint foglalta össze: Őfelsége kormányának és a szövetséges hatalmak hozzáállása a különböző nemzetiségekkel az egyes esetekben eltérő. A cseh-szlovák kormány elismerése arra kötelezte, hogy elfogadja a szlovák lakosság Magyarországtól történő elszakítását. A jugoszlávok és a románok esetében a kormány nem jutott el idáig, de kinyilvánította és kimutatta érdeklődését e két nép egyesülési és függetlenségi törekvései iránt. A memorandum megállapította, hogy a jugoszlávok egyesülése gyakorlatilag megvalósult. A románok esetében a politikai események ezt elhalasztották, de nem tudják sokáig megakadályozni.²⁸

A kiinduló kérdésre végül az alábbi választ adta a memorandum: Őfelsége Kormányának szerint Magyarország az egykori Magyar Királyságnak az a része, ahol tömör magyar többség lakott.

Ezután memorandum felvázolta a javasolt határokat, illetve jelezte, hogy Jugoszlávia, Románia és Csehszlovákia már javaslatot tettek az új határokra. Ha az általuk igényelt területeket elcsatolják, a magyar állam viszonya feszült lesz szomszédaival.

A memorandum arra is felhívta a figyelmet, hogy az új Magyar Köztársaság, amelytől ezeket a területeket leválasztották, csak szárazfölddel rendelkező állam lesz. Ezért fontos kérdés lesz, hogy a magyar állam hogyan tud kijutni a tengerhez. A brit vélemény szerint Magyarország létfontosságú érdeke a Fiuméba való kijutás. Fiumét fel kell venni azoknak a tengeri kikötőknek a listájára (Trieszt, Szaloniki, Danzig), amelyekről külön kell tárgyalni a békekonferencián. Nemzetközi egyezményben is biztosítaniuk kell Magyarországnak számára, Fiume esetében minden árutranzit- és exportlehetőséget. Hasonló kedvezményeket kell biztosítani Magyarországnak a már megépült, vagy még megépítendő vasúti vonalakon jugoszláv és román területeken keresztül az Égei-tenger és a Fekete-tenger felé. Egy ilyen elrendezéshez szükséges a jugoszlávok és románok beleegyezése, ezzel a Magyarország felé tett engedménnyel lehet biztosítani, hogy a régi rendszert Magyarországon örökre felszámolják.

A magyar kormánynak világosan fel kell ismernie – folytatódik a memorandum gondolatmenete –, hogy nem lehet fenntartani a Magyar Királyság területi integri-

tását. Az integritás feladásáért cserébe a jugoszláv és a román államnak az alábbi kérdésekben kell engedményeket a magyar állam felé: 1. a már említett gazdasági lehetőségek, 2. a teljes személyi és kulturális szabadság biztosítása a jugoszláv és a román állam keretei közé kerülő magyar lakosság számára. Különösen az erdélyi székely megyék esetében, ahol közigazgatási autonómia bizonyos mértéke nemcsak jogosnak, de megvalósíthatónak is tűnnek.²⁹

A memorandum Seton-Watson álláspontjából kiindulva Magyarország határait az alábbi elvek szerint kívánta meghúzni: fő prioritás a csehszlovák, a román és a jugoszláv állam érdekeinek figyelembevétele. Ezen új államok határainak kijelöléséhez határbizottságokat kell felállítani, amelyek a közvetlenül érintett két ország képviselőiből és a békekonferencia, vagy a Népszövetség által kinevezett küldöttekből állnak.³⁰

A népek (fajok) közötti súrlódások elosztatása érdekében hasznos lehet bizonyos szürke zónák kialakítása, amelyeket általában a felek közötti vita tárgyának tekintenek, és amelyeket nemzetközi ellenőrzés alatt kell kezelni mindaddig, amíg a határbizottság nem határoz.³¹ Csak így lehetne elkerülni az intenzív propagandát, a cselszövést és az „incidenseket”. A Magyar Királyság területén három ilyen nagy „szürke zóna” kialakítására lenne szükség:

1. Magyarok és szlovákok között;
2. Magyarok és románok között;
3. Magyarok és jugoszlávok között.

Magyarok és szlovák szürke zóna az alábbi részekből állna:

- A Csallóköz (Grosse Schütt).
- Érsekújvári járás Nyitra megyében.
- Komárom és Esztergom vármegyék Dunától északra fekvő részei.
- Bars megyében a lévai járás.
- Hont vármegyében a három Ipoly-menti járás, a nyéki, a szobi és a vámosmikolai.
- Gömör vármegyében a Rimaszécs, Putnok, and Rozsnyói járások.
- Abaúj-Torna megyében Kassa és Tüzér járások, Kassa várossal együtt
- Zemplén vármegyében a Nagymihályi járás³²

A magyarok és románok közötti szürke zóna északon a Tiszától, délen a Marosig terjedne, és nagyjából a következő területeket foglalná magában:

- Ugocsa vármegyében a Tiszántúli járás
- Szatmár vármegyében a Szatmár és Erdődi járás
- Szilágy vármegye Tusnád, Szilagyecseh, Szilágysomlyó és Kraszna járások
- Bihar vármegyében az Érmihályfalva, Székelyhíd, Margita, Szalárd, Nagyvárad járás, beleértve Cseffa, Nagy Szalonta, and Tenke városát.
- Arad vármegyében a kisjenői, világosi, eleki és aradi járás.

A zónától nyugatra elszigetelt román települések találhatók, de a lakosság túlnyomó többsége magyar. Ettől a zónától keletre lényegesen nagyobb magyar települések találhatók. Az Erdély legszélső délkeleti szegletét elfoglaló (körülbelül 500 000 fős) székely lakosságú tömör tömbnek, mindenféleképpen a román állam keretei között kell maradnia.³³

A Bánság esetében a szerb és a román követelések egyelőre azonosnak tekinthetők a Magyarországgal szembeni határ tekintetében. Viszont különleges figyelmet kell fordítani a szerb-román határ meghúzására.

Szerbia-Románia és Magyarország északi határa csak a Maros folyó lehet, egy Arad város melletti ponttól nyugatra. A Bánság egyetlen „szürke zónaként” kezelhető része Szerbia-Románia és Magyarország között a Maros és a Tisza folyók elágazásában elhelyezkedő legszélső északnyugati sarok, amely Szegedre néz.

A Bánság és Baranya között terül el a Bácskai járás, amelyet mindenképpen a magyarok és a jugoszlávok közötti „szürke zónának” kell tekinteni. Ez a zóna teljesen azonosnak tekinthető a nagy Bács-Bodrog megyével, amely magában foglalja vegyes magyar-szerb-szlovák-német lakosságot.³⁴

5. A békekonferencia és a területi kérdések

A békekonferenciát 1919. január 18-én kezdte meg munkáját. A békekonferencia vezetőszerve ekkor a Tízek Tanácsa (más néven Legfelsőbb Tanács) volt, mely lehetőséget adott arra, hogy az ún. „kis szövetséges államok”, úgymint a csehszlovák, a délszláv, a görög, a lengyel és a román állam delegációi területi igényeiket, mind írásban (memorandumok formájában), mind szóban a békekonferencia elé terjeszthessék.

Magyarország határainak esetében ez a csehszlovák, a délszláv és a román igények bemutatását jelentette. A román és a szerb igények szóbeli előterjesztésére a Tízek Tanácsa színe előtt került sor 1919. január 31-én.³⁵ Ezt követően – a kérdéskör bonyolultsága miatt – a szerbek és a románok egy második szóbeli előterjesztésre is lehetőséget kaptak, erre február 1-én került sor.³⁶ Míg a csehszlovák igények szóbeli ismertetésére 1919. február 5-én került sor.³⁷ Ez az esemény kb. 3 órás volt, ugyanis Beneš – csehszlovák külügyminiszter – beszédét Lloyd George, Sonnino és Wilson főleg az elcsatolandó területek etnikai összetételére vonatkozóan kellemetlen kérdéseket szakította meg.³⁸

Ezek az ülések Lloyd George miniszterelnök és Balfour külügyminiszter hivatalból vettek részt – mint a Tízek Tanácsának tagjai –, de a háttérben a szóbeli előterjesztéseket a brit delegáció további három tagja – Allen Leeper, Toynbee és Nicolson – is meghallgatta. Ezzel párhuzamosan Eyre Crowe, az amerikai delegáció néhány tagjával egyeztetett, a meghúzendó határokról, azaz egy közös brit-USA álláspontról.³⁹

Mind a csehszlovák, mind a délszláv, mind a román területi igények esetében a szóbeli előterjesztéseket meghallgatva a Tízek Tanácsa úgy látta, hogy azok erősen

túlzóak, megsértik az etnikai elveket. Ráadásul a Bánság esetében a szerb és román igények keményen ütköznek, ami különösen veszélyes, mert két az antanttal szövetségben álló államról van szó.⁴⁰

Mindezek miatt a Tízek Tanácsa két bizottságot állított fel a határvonal javaslatok ki dolgozására. Így született meg a Csehszlovák Bizottság és a Román-Jugoszláv Bizottság. Tegyük hozzá, hogy a túlzó lengyel és görög igények miatt hasonló bizottságok – Lengyel Bizottság, Görög és Albán Ügyek Bizottsága, etc. – kiküldésére került sor.

6. A brit békedelegáció tevékenysége a békekonferencián

6.1. A brit delegáció munkájának jellemzői

A brit delegáció egy része 1918. december végén, a magasabb rangú tisztviselők 1919. január első hetében, Lloyd George és munkatársai pedig ugyanezen hónap 11-én érkeztek meg Párizsba. A delegáció létszáma a konferencia során ingadozott, de kezdetben tizenkét külügyminisztériumi szakértő plusz hat titkár, harmincnégy hadügyi alkalmazottja, huszonhét az admiralitástól, tizenhét a légi minisztériumtól, huszonhat fő a pénzügyminisztériumtól és a Kereskedelmi Tanácstól, hetvenöt pedig a domíniumokból.⁴¹

A delegáció feje, David Lloyd George, az akkor hatalma tetőpontján álló liberális miniszterelnök volt.⁴² Itt jegyezzük meg, hogy a miniszterelnök a legtöbb fontos döntést anélkül hozta meg, hogy szakmai tanácsadóival konzultált volna. Ez a későbbiek során komoly problémákhoz vezetett, előfordult olyan, hogy miközben a francia-olasz-USA küldötteivel vitatkozott, saját külügyminiszterével került ellentmondásba.

A delegáció második embere az akkor már hetvenegyedik évében járó cinikus és bölcs aggregény, Arthur J. Balfour külügyminiszter volt.⁴³ Mellettük a delegációnak két „erős embere” volt: Lord Hardinge⁴⁴, Sir Eyre Crowe.⁴⁵

Lord Charles Hardinge állandó külügyminiszter-helyettes volt. Feladata a békekonferencián egy olyan kisebb csoport létrehozása volt, mely hírszerző tevékenységet folytat, összegyűjti az összes politikai hírt, megrostálja azokat és rendszeresen összefoglalja azokat.⁴⁶ Az ezzel kapcsolatos munka felőrlötte Hardinge erejét, így számos területen a vezetés átcsúszott Crowe kezébe.

Sir Eyre Crowe helyettes államtitkár meghatalmazott miniszteri rangban a bizottságokban működő brit delegátusok vezetője volt, akiket Balfour nevezett ki az ő javaslata alapján. Balfour szinte teljesen rátámaszkodott: „... *ami pedig delegációkat illeti – írja Nicolson –, mint ez előre látható volt, Crowe a központja mindennek*”. Tagja volt a Legfelsőbb Tanácsnak, a Központi Területi Bizottságnak, a Román-Jugoszláv Bizottságnak, de a görög-albán, belga-dán konfliktusokat és olasz politikai ügyeket tárgyaló bizottságoknak is. A békedelegáció anyagában őrzött ezer és ezer eredeti dokumentum bizonyítja, hogy szinte minden kérdésben

– így a határok kérdésében is – mindig ő mondta ki a döntő szót. Gyakorlatilag a brit delegáció tényleges vezetőjévé vált, és megmutatta kiváló tehetségét a diplomáciai részletek kezelésében.

A fentebb röviden bemutatott két erős ember mellett a brit delegáció munkájában fontos szerepet játszott három fiatal diplomata: Harold Nicolson, Allen Leeper és J. Headlam-Morley.

A külügyminisztérium 16 szakértője meglehetősen kozmopolita háttérű volt. Hárman külföldön születtek, egynek német szülője volt, háromnak német felesége volt és egynek amerikai felesége. Sokan külföldön is folytattak egyetemi tanulmányokat. Közös vonásuk azonban az egyetemi oktatás volt Nagy-Britanniában, kilencen Oxfordban, négyen Cambridge-ben, illetve egy-egy Londonban és Edinburghban végzett.⁴⁷

A szakértők szerepe fontos volt a döntések kialakításában, ezért Párizsba érkezésükkor tisztázni kellett státuszukat és pozíciójukat a békekonferencia folyamataiban. Jellemzően azonban többen nem fértek bele teljes mértékben a konferencia által használt négy küldötti kategóriájának egyikébe sem. Ezek a kategóriák az alábbiak voltak: a) meghatalmazottak, b) küldöttek és műszaki tanácsadók, c) műszaki tanácsadók és d) titkárok.

A brit delegáció tagjainak többségét a második kategóriába sorolta a békekonferencia adminisztrációja, például James Headlam-Morley, műszaki tanácsadói rangot kapott. De ez a kategorizálás nem befolyásolta azt a súlyt, amit a tárgyalások során játszott. Nézzünk egy másik példát: Maurice Hankey, aki a Négyek Tanácsának titkára volt (ez elméletileg a legsúlytalanabb kategória volt), hatalmas mértékben befolyásolta a békekonferencia döntéseit.

A szakértők a hivatalos találkozókön végzett munkájukon túl arra törekedtek, hogy közvetlen kapcsolatot hozzanak létre saját delegációjuk meghatalmazottaival és vezetőivel. Ennek csatornája nagyon sok esetben ún. „szakértői levél” volt. De például Headlam-Morley gyakori magánbeszélgetéseket folytatott Lloyd George-gal, sőt Lengyelország nyugati határainak témájában 1919 áprilisáig több tárgyalást folytatott Wilsonnal.

Headlam-Morley tevékenységére azért is érdemes figyelni, mert a konferencia kezdetén nem igazán találta a helyét. Február 5-én panaszkodott, hogy nagyon unalmas papírmunkát bízta rá, öt nappal később levelet írt Lewis Namiernek, hogy megpróbálta befolyásolni a lengyelországi szakértői tárgyalásokat, de nehéz dolga van a „hivatalos keresetőségi jog” hiánya miatt. Viszont május elején arról számolt be, hogy az elmúlt hetek nagyon mozgalmasak voltak számára, háromnaponta kinevezték egy új bizottságba.

Általánosságban elmondhatjuk, hogy brit delegáción munkájára jellemző volt a koordináció és a rendszeres kommunikáció hiánya a politikusok és szakértők között. Nicolson szerint ennek a hiányosságnak az egyik eredménye volt, a jóvátételi záradékok és a Németországgal kötött békeszerződés területi kikötései által kivál-

tott hatás súlyossága. A brit szakértők rendszeres „reggeli tanácskozását” Arthur Balfour külügyminiszterrel csak a konferencia későbbi szakaszában, a versailles-i békeszerződés (azaz német béke) megkötése után vezették be.

Itt jegyezzük meg, hogy hasonló kommunikációs problémák a francia delegációnál is előfordultak: 1919. március 5-én de Martonne dühös levelet küldött Laroche-nak, amelyben kifogásolta, hogy nem értesítették a román és jugoszláv ügyekkel foglalkozó albizottság fontos üléséről: *„Nem értem, hogy Franciaország miért nem képviselteti magát az elhatárolás megbízásában olyan személy, aki ismeri a tanácskozásunkat.”*⁴⁸

6.2. A 1919. február 8-i hivatalos brit határjavaslat

A brit békedelegáció csak a békekonferencia megnyitása (1919. január 18.) után három héttel állította össze, szövegezte meg határjavaslatait.⁴⁹ Crowe az alábbiakat írta erről: *„Ez az emlékirat végleges javaslatainkat tartalmazza, miután a témát az amerikai delegáció szakértőivel megvizsgáltuk, akikkel örülök, hogy ezt mondhatom – alapvetően egyetértettünk csaknem minden kérdésben.”*⁵⁰ A memorandum három nagyobb részből áll. Egyrészt javaslatot tett Románia határaitra az alábbi bontásban:

- Dobrudza.⁵¹
- Besszarábia.⁵²
- Bukovina.⁵³
- Románia északnyugati határa.⁵⁴ Ez az elnevezés a Kárpátalján meghúzandó határt jelentette (azaz a román-csehszlovák határt), mellyel kapcsolatban a memorandum leszögezte, hogy úgy kell meghúzni, hogy Románia és Csehszlovákia között közvetlen kapcsolat legyen, a két ország közé a magyar állam nem ékelődhet be.
- Románia nyugati határa.⁵⁵ Ez az elnevezés a román-magyar határt jelentette, mellyel kapcsolatban a memorandum kijelentette, hogy vasúti okok miatt Nagyváradot és Aradot Romániához kell csatolni, annak ellenére, hogy mindkét városban a magyarok többségben vannak.
- Bánság⁵⁶, amely kapcsolatban a memorandum kijelentette, hogy a régiót Románia és a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság között kell felosztani, és figyelmen kívül kell hagyni az ott élő magyar lakosság érdekeit.
- Timok-völgye,⁵⁷ ez a terület szerb többségű, de jelentős létszámban élnek ott románok mondta a memorandum.

Másrészt a memorandum javaslatot tett a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság és Magyarország közötti határra.⁵⁸ Kijelentette, hogy Bácskában a határvonalnak a néprajzi vonalon kell futnia, illetve azt is leszögezte, hogy a Duna–Dráva-szög maradjon a magyar államnál.

Harmadrészt a memorandum javaslatot tett a Csehszlovákia és Magyarország közötti határra (azaz a szlovák-magyar-határra).⁵⁹ A memorandum kijelentette, hogy:

- „Magyarországnak meghagyható a tisztán magyar sziget, a „Grosse Schüt-tinsel”, azaz a Csallóköz.
- A 35 km-nyi Duna-partszakaszt – Komárom és az Ipoly-torkolat között – gazdasági alapon kell a csehszlovák államhoz csatolni.
- A szlovák–magyar határ Szepsitől Vásárosnaményig nem az etnikai határon fut, de csak így megoldható a közvetlen vasúti összeköttetés Románia és Csehszlovákia között anélkül, hogy a cseheknek új vasútvonalat kellene felépíteniük.

Itt kell a figyelmet felhívni három dologra. Egyrészt a fenti javaslat szembe ment a hadügyminisztérium javaslatának azon részével, amely azt fejtette, hogy Duna–Dráva-szöveget a délszláv államhoz kell csatolni. Másrészt a memorandumból eltűnt a Foreign Office 1918. december 13-i memorandumában hosszasan kifejtett, az ún. szürke zónák létesítéséről szóló rész. Harmadrészt memorandumban nem volt javaslat az osztrák-magyar határra vonatkozóan, ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy annak vonalát a britek nem akarták megváltoztatni.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a brit békedelegáció javaslatában a határvonalak meghúzásával kapcsolatban etnikai, gazdasági, földrajzi (különösen a vasútvonalak) és politikai megfontolások egyaránt feltűntek.

6.3. A brit delegáció tagjainak szerepe a határok meghúzásában

6.3.1. A Csehszlovák Bizottság munkája, 1919. február 26–1919. március 14.

A Legfelsőbb Tanács által kiküldött Csehszlovák Bizottságnak (CSB) három brit tagja volt: Sir Eyre Crowe, Harold Nicolson és Sir Joseph Cook (ő ausztrál volt). Az első ülésére 1919. február 26-án került, de ez kifejezetten csak alakuló ülés volt, azaz érdemi munkára nem került sor. Ugyanakkor, ezen a napon a bizottság egyik tagja Nicolson a csehszlovák békedelegáció két meghatározó alakjával Beneš külügyminiszterrel és Kramař miniszterelnökkel ebédelt. A brit diplomata erről így írt: *„Ebéd Benešsel és Kramařral, és azután megvitatjuk a cseh határokat. Benešnél egész sereg vázlatos térkép van, amelyeket gyerekek és a Tízek Tanácsa használatára terveztek”*.⁶⁰ A naplóbejegyzés jól mutatja, hogy Magyarország milyen hátrányban volt Versailles-ban. A magyar fél 1919 januárjában még 10 hónap távolságban volt attól, hogy meghívják a békekonferenciára. Ezzel szemben az ellenérdekelt csehszlovák küldöttség két legfontosabb tagja a Csehszlovák Bizottság egyik tagjával békésen ebédelt és közben a leendő csehszlovák–magyar határról beszélget.

A CSB-nek két feladatot kellett megoldania, egyrészt meg kellett húzni a magyar-szlovák határt, másrészt dönteni kellett a rutén-kérdésről, azaz Kárpátalja sorsáról⁶¹. Ez utóbbit a bizottság 1919. február 27-i ülésén gyorsan eldöntötte. Az ülés elején a brit-francia-olasz küldöttek a területet a csehszlovák államhoz akarták csatolni, de az olasz küldött Salvago Raggi azt kezdte el fejtegetni, hogy a ruténeket ahhoz a szomszédjukhoz kell csatolni, amelyikhez gazdasági, stratégia és politikai érdekeik fűzik, vagyis a magyarokhoz. Erre a bizottság egyik brit tagja Sir Eyre Crowe jelezte, hogy a bizottság meg akarja akadályozni a terület Magyarországhoz történő kerülését, mert ez megghiúsítaná a csehszlovák és a román állam összeköttetését. Salvago Raggi azonban nem akart meghátrálni, azt mondta, hogy: „*A ruszinokat Cseh-Szlovákiához csatolva minden közlekedési kapcsolatot megszüntetnek Magyarország és Lengyelország között. Ez az ország (mármint Magyarország – G. L.) gazdasági életében hatalmas megrázkódtatást válthat ki*”.⁶² Erre válaszul Sir Joseph Cook – a másik brit delegátus – kijelentette, hogy „... *szerinte a kérdés abból áll, hogy eldöntsék, vajon a ruszinokat baráti vagy ellenséges kezekbe akarják juttatni. A válasz nem lehet kétséges, hiszen a ruszinok saját maguk is inkább a cseh-szlovákokhoz csatlakoznának, mint a magyarokhoz*”.⁶³ Salvago Raggi végül meghátrált, így a CSB a régiót a csehszlovák államhoz csatolta, a rutén kérdés ezzel eldőlt.

Ezzel szemben a szlovák-magyar határ meghúzása több bizottsági ülést – március 2., március 3., március 4., március 5., március 7, március 8., március 13., március 14.) vett igénybe. Az egyik legfontosabb vitakérdés Csallóköz és Komárom sorsa volt, ez a vita már a március 2-i ülésen kibontakozott: a franciák a területet és a várost Csehszlovákiához akarták csatolni, az USA Magyarországnál akarta hagyni. Nicolson a brit álláspontra az alábbi módon emlékezett vissza emlékirataiban: „... *Tartózkodom a véleménynyilvánítástól, mondván, hogy ez attól függ, Német-Magyarországot (Nyugat-Magyarország, később Burgerlandnak nevezett sávjáról van szó – SZ.F.) Ausztria kapja-e meg*”⁶⁴. Ezt követően Nicolson naplója szerint az ülés az alábbi módon folytatódott: „*Aztán megvizsgáljuk a határt Komáromtól az Ungig. Ördögi egy dolog. A jenkik északon akarnak menni az etnikai vonal mentén, elvágva így az összes vasutat. Mi délen akarunk menni, megtartva a Kassa–Komárom-i oldalirányú összeköttetést, annak ellenére, hogy ez valami 80 ezer magyarnak cseh uralom alá helyezését fogja jelenteni. Végül is kompromisszum. A jenkik engednek az Ipolyt illetően, és mi Miskolcra nézve. Ami a hátralévő dolgokat illeti, úgy döntünk, várunk és meghallgatjuk Benešt*”⁶⁵.

Sir Joseph Cook kijelentette, hogy: „... *a szigetet Csehszlovákiának kell adni. Ebben a térségben a természetes határt a Duna jelenti. Amennyiben a Csallóközt meghagynák a magyaroknak, a sziget Csehszlovákiára nézve stratégiai veszélyt fog jelenteni*”⁶⁶. Álláspontja alátámasztásául kijelentette, hogy: „*Jelen esetben az etnikai érveket magasabb szempontoknak szükséges alárendelni. A bizottságnak*

közérdekű megfontolásokat kell szem előtt tartania, és a világbéke biztosítását leg-hatékonyabban szolgáló megoldások keresésén kell munkálkodnia”.⁶⁷

Konkretizáljuk Cook érvelését: annak ellenére, hogy a Csallóközben magyar többség él, a területet stratégiai okok miatt Csehszlovákiának kell adni. Úgy véljük, hogy ez a mondat ékes példa arra, hogy hogyan függesztette fel a bizottság az etnikai elv alkalmazását, más szempontok – például stratégiai megfontolások – miatt.

Ezen a ponton Le Rond tábornok kért szót, és kijelentette, hogy Franciaország a brit álláspontot támogatja, azaz Csallóközt Csehszlovákiának kell adni. Ezzel gyakorlatilag bizottság kettészakadt egy brit–francia és egy olasz–amerikai csoportra. Ezzel patthelyzet alakult ki Csallóköz kérdésében.

Azt ezt követő ülések ezen patthelyzet megoldásáról szóltak, végül a március 13-i ülésen a francia-brit álláspont győzött, illetve a Komáromtól az Ungig terjedő határszakasz kijelölése során is a csehszlovák érdekek győztek. Ezeket a döntéseket a március 14-i ülésen véglegesítették, majd fölterjesztették a területi bizottsághoz, amely 1919. március 24-én változtatás nélkül jóváhagyta azt. Ezt követően került a Külügyminiszterek Tanácsa elé, amely május 8-án fogadta el a javaslatot. A folyamatot a Négyek Tanácsának 1919. május 12-i döntése zárt le, ezzel megszületett a trianoni csehszlovák-magyar határ.

6.3.2. A Román-Jugoszláv Bizottság munkája, 1919. február 8–1919. március 14.

A Román és Jugoszláv Ügyek Bizottsága paritásos alapon került összeállításra, a négy nagyhatalmat két-két küldött képviselte, így a személyi összetétel az alábbiak szerint alakult: Jules Laroche, Louis Aubert (Franciaország), Sir Eyre Crowe és Alexandre W. A. Leeper (Brit Birodalom), Dr. Clive Day és Charles Seymour (USA), gróf Vanutelli Rey és Giacomo de Martino (Olaszország).

A bizottság 1919. február 8-a és 1919. március 18-a között ülésezett, ezen idő alatt 14 ülést tartott.⁶⁸ Azt, ülések a határok meghúzása során három nagy kérdés-csoport tárgyaltak: 1. a magyar-román határ (azaz az erdélyi-partiumi határ megalkotása), 2. a Bánság felosztása a délszláv állam és a román állam között, 3. a bácskai-baranyai-drávai határ meghúzása.

6.3.2.1. A britek és az erdélyi-magyar-román határ születése

Román és Jugoszláv Ügyek Bizottsága az erdélyi-partiumi román–magyar határ ügyét az első alkalommal február 11-i ülésén tárgyalta.⁶⁹ A tárgyalás kiindulási alapja az a memorandum volt, melyet a bizottság február 6-án kapott meg a románoktól.⁷⁰

A vita első részében a bizottság egyetértett abban, hogy Erdélyt Romániának kell juttatni, de abban is, hogy a román küldöttség által követelt határ túlságosan

nagyszámú magyar népeiséget foglal magában, ezért azt vissza kell tolni keleti irányban. A magyaroknak leginkább kedvező álláspontot az amerikai küldöttség képviselte: az általuk javasolt határvonal húzódott a legkeletebbre, míg a franciáké a legnyugatabbra. A britek elképzelése a kettő között állt, míg az olaszok nem tették egyértelművé álláspontjukat.⁷¹

A bizottság brit tagjai azt hangsúlyozták, hogy a határ meghúzása során jelentős mértékben figyelembe kell venni a stratégiai-gazdasági szempontokat. Ezért amikor a vasútvonalakról vitáztak, mindig egy-egy vasútvonal (pl. Nagyvárad–Nagykároly–Szatmárnémeti vonal esetében) Romániához történő csatolása mellett foglaltak állást. A Allen W. Leeper határozottan kijelentette, hogy át kell hágni „*az etnikai határokat ott, ahol ezt az erdélyi közlekedés fönntartása megkívánja, és általában is magáévá teszi az olasz küldött álláspontját, mely szerint a határvonalat az aradi, békési és szatmárnémeti kerületeken át kell meghúzni. Aradot és Nagyváradot román területen kellene hagyni*”.⁷²

Leeper pedig a Nagykároly–Mátészalka–Csap vasútvonal Romániához csatolásával kapcsolatban jelentette ki, hogy bár azt a térséget, ahol a vasútvonal fut túlnyomó részben magyarok lakják, hogy a térséget a Románia és Csehszlovákia közötti összeköttetés biztosítása érdekében a román államnak adják. Ezt azt jelentette, hogy a túlnyomóan magyar lakosságú Nagykároly és Szatmárnémeti városai a román állam keretei közé kerülnek.

Általánosságban elmondható, hogy az erdélyi határ vitái során egy brit-francia csoport került szembe az olasz-USA csoporttal, de az idő előre haladtával az olaszok magukévá tették a brit-francia álláspontot, így az USA magára maradt és végül meghátrált.

6.3.2.2. A britek és a Bánság felosztása

A bizottság első ülésére 1919. február 8-án került, ezen a Bánság felosztásának a kérdése volt a fő napirendi pont.⁷³ Erre az ülésre mind a román⁷⁴, mind a szerb⁷⁵ küldöttség egy-egy írásbeli memorandumot nyújtott be. A románok memorandumukban ragaszkodtak a teljes Bánságnak a román államhoz történő csatolásához, míg a szerbek a régió megosztása mellett érveltek. A bizottság 1919. február 13-án ülésén⁷⁶ úgy döntött, hogy nem fogadják el a Bánság oszthatatlanságára vonatkozó román tételt, és helyesnek látná, ha Románia mérsékelné területi igényeit. E közös álláspont kialakítása után a bizottság hozzáfogott a Bánság etnikai, gazdasági és stratégiai viszonyainak részletes vizsgálatához.

Az új közép-európai határok kialakítása során a Bánság sorsának rendezése az egyik legkényesebb kérdés volt. Két olyan állam érdekei ütköztek, amelyek egyaránt az antant szövetségesei voltak. Ahogy az egyik „békecsináló”, a brit delegáció tagjaként dolgozó Harold Nicolson fogalmazott: „*a nagyhatalmak képviselői nem sokat törődtek Erdéllyel és Bukovinával, melyek az ellenséghez tartoztak, de ret-*

*tenetesen szívükön viselték a Bánát sorsát, amelyre [...] a jugoszlávok tartottak igényt”.*⁷⁷

A Bánság kérdésében az antant két szövetségese került szembe egymással, ez egy ún. győztes–győztes szituáció. De valójában ez a helyzet (a román és szerb igények keresztezték egymást) hosszú távú politikai bonyodalmak, sőt nyílt fegyveres konfliktus rémével fenyegette az antantot. Az antant félelmei különösen a hosszú távú következményekre vonatkoztak. Az antant a békekonferencia utáni időkből is szövetségesként számított mindkét államra. Egy román–szerb háború ezt lehetetlenné tette volna. Azaz a Bánság problémáját úgy kellett megoldani, hogy az antanthatalmak megőrizték mind Belgrád, mind Bukarest bizalmát, egyúttal megelőzzék a további szerb–román viszálykodást.

A viták során hangsúlyos szerepet kaptak a vasúti kérdések. A brit küldöttek kijelentették, hogy amennyiben Temesvár városát a románok kapják meg, a Temesvár–Makó, a Temesvár–Arad, a Temesvár–Báziás és a Temesvár–Orsova vonalat mindenféleképpen Romániának kell juttatni. Míg a Temesvár–Nagykikinda–Szeged vonal kevésbé fontos a románok számára, így azt vagy annak egy részét a szerb államnak lehet adni.

Hosszas viták után – ezek egyikén még egy bánsági népszavazás lehetősége is felmerült – a bizottság március 18-i ülésén⁷⁸ hozta meg végleges döntését a Bánság felosztásáról. A Bánságot a románok és a szerbek között felosztó vonal a Bánság területéből 18,4 ezer km²-t Romániához, míg 9,8 ezer km²-t a délszláv államhoz csatolt. ⁷⁹ Az így megszülető határ 76 ezer románt hagyott a délszláv állam keretei között, míg 65 ezer szerbet a román államhoz csatolt.⁸⁰

Viszont történt egy meglepő fejlemény, végül a Bánság nem kettő, hanem három állam között került felosztásra. Ez úgy történt, hogy az amerikai delegáció kijelentette, szükségesnek látja, hogy Szeged város gazdasági életének érdekében Torontál vármegye egy kis részét Magyarországhoz csatolják. Ezt úgy képelték el, hogy a február 28-i ülésen a Csongrád vármegyéből Magyarországnak juttatott sávot – Maros-szög csúcsa Szőreg és Szeged között – kiegészítik az alábbi kilenc torontáli községgel: Deszk, Ferencszállás, Gyálarét, Kiszombor, Klárafalva, Kübekháza, Ószentiván, Szőreg, Újszentiván.⁸¹ A bizottság elfogadta a javaslatot. Így a Bánságból Torontál vármegye egy apró része – mindössze 271 km² –, amely Újszeged és Kiszombor között helyezkedett el, Magyarországé maradt.

6.3.2.3. A britek és a baranyai háromszög kérdése 1919. március 13-ig

A brit béke delegáció 1919. február 8-i határ javaslata a nem támogatta a Baranyai-háromszögnek a délszláv államhoz való csatolását. A memorandum kijelentette, hogy: „*A Duna–Dráva-szög népessége ne tartozzék a jugoszláv államhoz, mivel sem száma, sem eloszlása nem indokolja ezt, és földrajzi és gazdasági okok erősen ez ellen szólnak*”⁸²

A bácskai–baranyai–drávai határ meghúzásának munkájához 1919. március 2-án fogott hozzá a bizottság. Mind a négy állam küldöttei egyetértettek azzal, hogy a határvonal Szeged alatt induljon el a Tiszától. A kérdés az volt, hogy az innen induló vonal, hol érje el a Dunát. A franciák ezzel kapcsolatban egyetértenek a szerb javaslattal, mely szerint a határvonalat úgy kell meghúzni, hogy a Szabadka–Bácsalmás–Baja vasútvonal a délszláv államhoz kerüljön. A britek és az USA ezzel egyetértettek, de az olaszok nem. Rövid vita után – ahol az olaszok meghátráltak – a bizottság egyetértett abban, hogy a Zombor–Bezdán vasútvonal, és a Ferenc-csatorna a délszláv államhoz kerüljön. Ezután Seymour azt fejtegette, hogy az USA küldöttsége szerint „... a Dunát követné a Dráva torkolatáig, majd a Drávát a Mura torkolatáig, végül pedig a Murán haladna ... később kíván nyilatkozni a Szentgotthárdtól délre található jugo-szláv lakosságra vonatkozó rendelkezéseket illetően”.⁸³ Seymour javaslatával a britek, az olaszok azonnal egyetértettek, a franciák azonban kifogást emeltek. Ez ügyben is rövid vita következett, amiben ezúttal a franciák hátráltak meg.

Végül a bizottság március 13-i ülésen mindenféle vita nélkül elfogadta a véglegesnek tekintett határvonalat, az ún. baranyai háromszög a február 8-i brit javaslatnak megfelelően magyar állam keretei között maradt. A békekonferencia ezen pillanatában úgy tűnt, hogy ezzel ez a kérdés is nyugvópontra jutott.

6.3.2.4. A határok véglegesítése

A Román–Jugoszláv Bizottság román–magyar határra vonatkozó javaslata 1919. április 5-én készült el, míg a jugoszláv–magyar határjavaslatot április 16-án véglegesítették. Ezeket a jelentéseket előbb a konferencia középszintű testülete, a Területi Bizottság hagyta jóvá. Innen kerültek a legfelsőbb döntéshozó testületek elé. A Külügyminiszterek Tanácsa május 8-án tárgyalta a javaslatokat, és elfogadta azokat. A végső szót a Négyek Tanácsa mondta ki május 12-én, az elfogadás vita nélkül történt, a Tanács tagjai részéről semmiféle érdeklődés nem mutatkozott a magyar határok iránt.

Ebben az időpontban úgy tűnt, hogy a két bizottság munkája végleg lezárult. De három havi szünet után a Négyek Tanácsa arra utasította a Román–Jugoszláv Bizottságot, hogy vizsgálja meg az ún. Baranyai-háromszög kérdését. Így 1919. július 19-e és július 26-a között újabb ülésekre került sor.

6.3.2.5. A baranyai háromszög kérdésének felmerülése 1919 júliusában és a britek

Belgrád valószínűleg informálisan hírt kapott a május 12-i döntésről, mert május 20-án egy memorandumot nyújtott be a békekonferenciához. Ebben a terület délszláv jellegére hivatkozva az kérte, hogy a határvonalat módosítsák az alábbi

módon: Hercegszántó–Lippó–Szentmárton–Miholyác.⁸⁴ A békekonferencia nem akart foglalkozni ezzel a memorandummal, H.W. Temperley őrnagy jelentésében azt írta a memorandumról, hogy ezt az ügyet már elintéztük.⁸⁵

De Belgrád tovább próbálkozott: Vladislav Pandurović főispánnal az élén 1919 júniusában egy „hivatalos” baranyai küldöttség jelent meg Párizsban. A küldöttség az alábbi személyekből állt: a szerbek képviselőjében Dr. Todor Andrio, mohácsi jogász, Gavria Rasio, Dunaszekcső földbirtokosa, Damjan Stojic Kásád földbirtokosa, Dr. Vojislav Gjurgjevic, Dárda ügyvédje. A németek képviselőjében: Dr. Scheidl Árpád hercegmárokai földbirtokos. A magyarok nevében: gróf Keglevic Imre, Szigetvár földbirtokosa, valamint Festetics Imréné grófnő, Szigetvár földbirtokosa. A küldöttség június 12-én egy memorandumot⁸⁶ nyújtott be, melyben azt kérték, hogy a baranyai területeket csatolják a délszláv államhoz.⁸⁷

De a békekonferencia nem foglalkozott ezzel a küldöttséggel. Joggal merül fel a kérdés, hogy ezek után miért kellett újra összeülnie a Román és Jugoszláv Ügyek Bizottságának 1919 júliusában. Erre a kérdésre Ormos Mária adta meg a választ: Foch marsall az általa tervezett magyarországi intervencióba a csehszlovák és a román hadsereg mellett a jugoszláv hadsereget is fel akarta használni. Csakhogy Belgrád annak fejében, hogy Foch marsall rendelkezésére bocsásson másfél gyalog- és egy teljes lovashadosztályt (ez kb. 20 000 katonát jelentett) a magyar–jugoszláv határnak a jugoszláv állam javára történő megváltoztatását kérte.⁸⁸

A szerb igényeket melyekben Mohács és Siklós elcsatolása is szerepelt⁸⁹ –, a Román és Jugoszláv Ügyek Bizottsága 1919. július 17-én kezdte tárgyalni. A bizottság brit tagjai egy olyan javaslatot terjesztettek elő, amely a szerb igényekhez képest csak egy egészen kis területet akart átadni a jugoszláv államnak. Ezt a javaslatot az olaszok is támogatták. A szerb igények vonala és a brit–olasz javaslat vonala között nagyjából félúton – kissé közelebb a brit–olasz vonalhoz – húzódott a franciák által javasolt vonal.

A bizottsági üléseken – ezekre július 19-e és július 26-a között került sor – végül a francia álláspont kerekedett felül, azaz az ő vonaluk vált új magyar–jugoszláv határrá. Így született meg az ún. Baranyai-háromszög, melyet a jugoszláv államhoz csatoltak.

6.4. Összegzés a brit delegáltak szerepéről a határok meghúzásában

A brit békedelegáció azon tagjai, akik részt vettek a Csehszlovák Bizottság, illetve a Román és Jugoszláv Ügyek Bizottságának munkájában az 1919. február 8-i határjavaslatból indultak ki, a viták során ezt próbálták meg érvényre juttatni a francia, USA és olasz küldöttekkel szemben. Ez a törekvésük nem járt teljes sikerrel, a vitákban számos esetben meghátráltak. Ez azt eredményezte, hogy a Csehszlovák Bizottság és a Román és Jugoszláv Ügyek Bizottsága a brit határjavaslatoknál kedvezőtlenebb határokat állapított meg Magyarország számára! Nézzünk

meg két példát: egyrészt a britek február 8-án még a Csallóközt még Magyarországnál akarták hagyni, ehhez képest a bizottság a csehszlovák államhoz csatolta. Másrészt a britek a Baranyai-háromszöget a magyar államnál akarták hagyni, de végül mégis a délszláv államhoz került. Ezek és az ehhez hasonló esetek azzal magyarázhatóak, hogy a bizottsági tárgyalások, viták során a brit delegáltak meghátráltak az utódállamok érdekeit előtérbe helyező erőteljes francia nyomás súlya alatt.

Itt jegyezzük meg, hogy a Clerk-misszió 1919 őszén egy jelentésben tájékoztatta Foreign Office-t – a jelentés Leepert és Crowe kapta meg – hogy hogyan látják a magyar politikusok a területi kérdéseket. A jelentés szerzője Percy Loraine – a Clerk misszió azon tagja, aki számos beszélgetés folytatott Budapesten magyar politikusokkal. Ezek alapján 10 memorandumot küldött a Foreign Office-ba.⁹⁰ Ezek közül érdemes kiemelni 1919. november 12-i jelentését⁹¹ melyben azt fejtegette, hogy a magyar politikusok nem fogják elfogadni a Bánát, Bácska, Baranya, Mura-köz, Szlovákia, Kárpátalja, Nyugat-magyarországi egy sávjának és Erdélynek az elcsatolását. Ha ezt a felsorolást megnézzük, akkor azt látjuk, hogy abban a Magyar Királyság korábbi területei közül egyedül csak Horvátországon nem szerepel. Gyakorlatilag Percy Loraine arról tájékoztatta Foreign Office-t, hogy a magyarok semmit se akarnak elfogadni a párizsi békekonferencia által kijelölt határokból. Ez a jelentés azonban már nem befolyásolt semmit, hiszen mint láttuk 1919 nyarára a békekonferencia meghúzta a magyar állam határait.

FELHASZNÁLT IRODALOM / REFERENCES

Levéltári források

A londoni The National Archives Kew

Public Record Office (London Kew) Foreign Office

- TNA FO 371 3136/1918.
- Ausztria-Magyarország. Kód 3 / Code W3 File 64427 (papírok 141396-end)-141045.
- TNA FO CAB/2 1918-1919.
- Kabinetiroda. Feljegyzések.
- TNA FO 608/5/19. 1645.
- Ausztria-Magyarország (politikai): Albánia, fegyverszünet, kinevezések, Bán-ság, Baranya, Csehország, Határok, Blokád, Bukovina, Kárpát-országok.
- TNA FO 608/5/15. Brit delegáció, Ausztria-Magyarországgal kapcsolatos levelezés és iratok (politikai): Magyarország, Olaszország.
- TNA FO 608/5/13. 1477.
- Brit delegáció, levelezés és iratok Belgiummal és Ausztria-Magyarországgal (politikai): Szerződések, terület, békeszerződés.

- TNA FO 608/30/17. 1646.
- Brit delegáció, levelezés és iratok Ausztria-Magyarországgal kapcsolatban (politikai). Sir George Clerk budapesti missziója.

Nyomtatott források

- Ádám Magdolna – Ormos Mária szerk. (1999):** Francia diplomáciai iratok a Kárpátmedence történetéről 1918-1919. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Lojtkó Miklós (1995):** British Policy on Hungary 1918-1919: A Documentary Sourcebook. School of Slavonic and East European Studies, London.
- Papers Relating to the Foreign Relations of the United States (1942-1947) (1919).** The Paris Peace Conference, 1919, Vol. III. Washington.

Könyvek, tanulmányok

- Arday Lajos (1990):** Térkép csata után. Magyarország a brit külpolitikában. Magvető Könyvkiadó Budapest.
- Arday Lajos (2018):** Angol-amerikai elképzelések és javaslatok egy ésszerű, Közép Európa, és a magyarság számára kedvezőbb rendezésre 1917-1919. International relations Quarterly Vol.9. No.3. 1-14.
- Arday Lajos (2021):** Brit elképzelések Közép-Európa új rendjéről. In: Gulyás László szerk. A trianoni békediktátum története hét kötetben. I/II. kötet. A katonai megszállástól a magyar béke delegáció elutazásáig 1918-1920. A Párizsi Békekonferencia és Magyarország. Szeged. 59-65.
- Báttonyi Gábor (1994):** Britain and Central Europe, 1918-1932 DPhil Thesis, University of Oxford.
- Beretzky, Ágnes (2005):** Scotus Viator és Macartney Elemér: Magyarország-kép változó előjelekkel (1905-1945). Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Beretzky, Ágnes (2019):** Volt egyszer a Monarchia... – Éljen sokáig a brit birodalom! Az etnikai igazságosság brit bajnokai és nacionalizmusuk ellentmondásai. Korunk 9. 81-89
- Beretzky Ágnes (2022):** Nemzeti önrendelkezés, revízió, nacionalizmus Arnold J. Toynbee életművében. In: Bödök, Gergely; Gali, Máté (szerk.) A történelem bennünk él : tanítványi tisztelettel Romsics Ignácnak. Kocsis Kiadó, Budapest. 57 - 75.
- Beretzky Ágnes (2023):** In Close Tandem? The Parallel Biographies of Harold Nicolson (1886–1968) and Allen Leeper (1887–1935). Orpheus Noster, 15, Vol 3, 25-35.
- Bowman Isaiah (1921):** The New World: Problems in Political Geography. World Book Company, New York.
- Calder Kenneth J. (1976):** Britain and the Origins of the New Europe 1914-1918. Cambridge University Press.

- Conz Eckart (2018):** Die grosse Illusion Versailles 1919 und die Neuordnung der Welt. Siedler Verlag. München.
- Cora Zoltán-Papp Erik (2021):** British Perspectives on the Hungarian Post-war Settlement and the Treaty of Trianon. *Chronica*, Szeged. 20. 95-125.
- Cosgrove Richard A. (1972):** The Career of Sir Eyre Crowe: A Reassessment. *A Quarterly Journal Concerned with British Studies*, Vol. 4, No. 4 pp. 193-205. Published by: The North American Conference on British Studies.
- Dockrill M. L. and Steiner Zara (1980):** The Foreign Office at the Paris Peace Conference in 1919. *The International History Review*. Vol. 2, No. 1. pp. 55- 86
- Goldstein Erik (1988):** The Foreign Office and Political Intelligence 1918-1920 Author(s): Source: *Review of International Studies*. Vol. 14, No. 4. pp. 275-288.
- Gulyás László (2002):** Az Osztrák-Magyar-Monarchia és a regionális etnikai nacionalizmus. In: Gazdag László (szerk.): Pécsi Tudományegyetem Regionális politika és gazdaságtan Doktori Iskolájának Évkönyve. Pécs. 168-188. old.
- Gulyás László (2008/a):** Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- Gulyás László (2008/b):** Beneš statesman or charlatan? The plans and the reality 1908-1948. Corvinus Publishing. Toronto-Buffalo.
- Gulyás László (2018/a):** Küzdelem egy multietnikus régióért, avagy a Bánság felosztásának (1918–1920) problematikája multidiszciplináris megközelítésben. *Múltunk* 2018/3. szám 150-205. old.
- László Gulyás (2018/b):** From the North-East Felvidék to Podkarpatska Rus (Kárpátalja), with special regard to the the activity of Masaryk and Beneš. *West Bohemian Historical Review*. 2018/2. szám 225-238. old.
- Gulyás László szerk. (2019/a):** Trianon nagy háború alatti előzményei. Az Osztrák-Magyar Monarchia bukása 1914-1918. A trianoni békediktátum története hét kötetben. Szeged. 257-270. old.
- Gulyás László (2019/b):** A csehszlovák emigráció. In: Gulyás László (2019/a) 180-217. old.
- Gulyás László szerk. (2021/a):** A párizsi békekonferencia és Magyarország. A katonai megszállástól a magyar béke delegáció elutazásáig 1918-1920. Szeged. A trianoni békediktátum története hét kötetben. I.2. kötet.
- Gulyás László (2021/b):** A csehszlovák igények előterjesztése és a Csehszlovák Bizottság munkája. In: Gulyás (2021/b) 113-139. old.
- Gulyás László (2021/c):** A Bánságra vonatkozó román és szerb igények előterjesztése, 1919. január 31. In: Gulyás (2021/a) 150-158. old.
- Gulyás László (2021/d):** A Bánság felosztása és a magyar-jugoszláv határ születése. A Román és a Jugoszláv ügyek Bizottságának ülései. In: Gulyás (2021/a) 167-184. old.

- Gyémánt Richárd-Drozdik Zsuzsa (2004):** A horvátországi magyarság területi és társadalomstatistikai sajátosságai. *Területi Statisztika*, 7 (44) (4). pp. 361-380.
- Győri Róbert –Withers Charles W. J. (2020):** Trianon és a brit földrajz II. Földrajzi Közlemények. 144. 3. pp. 294–310.
- Győri Róbert –Withers Charles W. J. (2020):** Trianon és a brit földrajz I. Földrajzi Közlemények. 144. 2. pp. 202–220.
- Hanak Harry (1961):** The New Europe, 1916-20. The Slavonic and East European Review. Vol. 39, No. 93. pp. 369-399. Published By: Modern Humanities Research Association.
- Harold Nicolson (1933):** Peacemaking. 1919. Boston and New York.
- Haskins Charles Homer and Howard Robert Lord (1920):** Some Problems of the Peace Conference. Cambridge Harvard University Press London: Humphrey Milford Oxford University Press.
- Heka László és Hekáné Szondi Ildikó (2022):** Drávaszög (és Bácska) elcsatolása a népszámlálás(ok) tükrében. *Miskolci Jogi Szemle: A Miskolci Egyetem Állam-és Jogtudományi Karának folyóirata*, 17 (4). pp. 22-43.
- Jackson Peter, Mulligan William and Sluga Glenda Ed. (2023):** Peacemaking and International Order after the First World War. Cambridge University Press.
- Jeszenszky Géza (1988):** A Dunai államszövetség eszméje Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban az I. Világháború alatt, *Századok*, Vol. 122. pp. 648-663.
- Jeszenszky Géza (2019):** „New Europe” kör és tevékenysége. A trianoni békediktátum hét kötetben I. kötet. Trianon nagy háború alatti előzményei. Szerk.: Gulyás László. *Az Osztrák-Magyar Monarchia bukása 1914-1918*. Szeged. 257-270
- Jeszenszky Géza (2019):** A brit külpolitika útja Ausztria–Magyarország felbomlásához. *Századok*, 153. évfolyam 1. szám. 5-40.
- Jeszenszky Géza (2019):** Egy előrelátó angol javaslat Közép-Európa föderatív rendezésére. Leo Amery memoranduma, 1918. október 20. *Korunk* 8. 94-103.
- Lloyd George David (1939):** *Memoirs of the Peace Conference*. New Haven, Yale University Press.
- Mulligan William (2014):** *The Great War for Peace*. Yale University Press.
- N. Dilks David (1984):** *The British Foreign Office between the Wars*.
- Peace Handbooks (1920):** *Austria-Hungary Foreign Policy of Austria-Hungary*. London. Vol 1.
- Prott Volker (2016):** *The Politics of Self-Determination Remaking Territories and National Identities in Europe, 1917–1923*. Oxford.
- Romsics Ignác (1996):** „A brit külpolitika és a ’magyar kérdés’, 1914–1946”. *Századok*, Vol. 130. No. 2. 273–339.

Sharp Alan (2008): David Lloyd George: Great Britain. The Makers of the Modern World. Haus Publishing,
The New Europe (1917): Vol. I. 19. October 1916 — 11 January 1917. London.

JEGYZETEK/NOTES

- 1 A kutatás a KRE BTK Nagy-Britannia, az Egyesült Államok és Magyarország: történelem, társadalom, politika (1848-21. század) kutatási projekt keretében történt. Téma-szám: 20702B800
- 2 Lásd erről bővebben: Peter Jackson – William Mulligan – Glenda Sluga ed. (2023): *Peacemaking and International Order after the First World War* Cambridge University Press. Továbbá Eckart Conz (2018): *Die grosse Illusion Versailles 1919 und die Neuordnung der Welt*. Siedler Verlag. München, illetve Mulligan, William (2014): *The Great War for Peace*. Yale University Press.
- 3 Kenneth J. Calder (1976): *Britain and the Origins of the New Europe 1914-1918*. Cambridge University Press. International Studies. 154. old.
- 4 Az első világháború kitörésére ez a brit külügyminisztérium létszáma 187-re emelkedett; a háború után, amikor a Külügyminisztériumot és a Diplomáciai Szolgálatot egyesítették, és maga a Hivatal is új funkciókat kapott, a létszám négyszeresére nőtt. Aztán az 1920-as években, ahogy e feladatok egy része csökkent, a személyzet létszámát 730-ra csökkentették; de 1938-ra ez a szám ismét 902-re emelkedett.
- 5 M. L. Dockrill – Zara Steiner (1980): *The Foreign Office at the Paris Peace Conference in 1919*. *The International History Review*, Jan., 1980, Vol. 2, No. 1. 55- 86. old.
- 6 A 15–23. füzetek a Balkánnal, a 24–110. füzetek további területi Kelet-Európai kérdésekkel, például Lengyelország, Ukrajna, a 110–114. füzetek a német gyarmatokkal, a 115–121. füzetek a portugál gyarmatokkal, 122–130 füzetek a spanyol és olasz gyarmatokkal, a 131–138. füzetek az Észak-, Közép- és Dél-Amerika kérdésekkel, 139–147. füzetek a Csendes-óceáni szigetekkel, 148–152 füzetek az ún. nemzetközi ügyekkel, a 158–161 füzetek kártérítések, népszavazások ügyével foglalkoznak. Míg a sorozat utolsó füzet a cionizmussal foglalkozott.
- 7 Alan Ogilvie-t és Marion Newbigint tevékenységéről lásd Győri Róbert – Charles W. J. Withers: *Trianon és a brit földrajz I. Földrajzi Közlemények 2020. 144. 2. 202–220.*, illetve Győri Róbert – Charles W. J. Withers: *Trianon és a brit földrajz II. Földrajzi Közlemények 2020. 144. 3. 294–310. old.*
- 8 Lewis Namier (1888-1960) valószínűleg a P.I.D. legszínesebb tagja volt. Kelet-Galíciában született egy ellengyeledett zsidó családban, ennek ellenére eljutott az oxfordi Balliol College-ba, ahol modern történelem szakon szerzett diplomát. Folyékonyan beszélt lengyelül, németül és angolul. A békekonferencián a brit delegáció tagjaként vett részt.

- 9 Arnold Toynbee (1889-1975) a Winchester and az oxfordi New College-ban végzett. Hadiszolgálatát a Propaganda Osztályon kezdte, ahol török ügyekkel foglalkozott. A békekonzferencia alatt Toynbee Robert Vansittart (aki később állandó helyettes államtitkár lett) munkáját segítette. Toynbee tevékenységéről részletesen lásd Beretzky Ágnes: Nemzeti önrendelkezés, revízió, nacionalizmus Arnold J. Toynbee életművében In: Bödők, Gergely; Gali, Máté (szerk.) A történelem bennünk él: tanítványi tisztelettel Romsics Ignácnak, Kocsis Kiadó, Budapest, 2022, 57 - 75. old.
- 10 Allen Leeper (1887-1935) Ausztráliában született és tanult, utána Balliol College-ben (Oxford) tanult. Többszöri próbálkozás ellenére is a háború alatt katonai szolgálatra alkalmatlannak találták, helyette a Tájékoztatási Minisztérium kapott munkát. Innen került a P.I.D.-hez. Kiváló nyelvérzékkel rendelkezett, könnyen tudott olvasni tizenöt nyelven és ebből hét-nyolcon beszélt is. Leeper versailles-i tevékenységét elemzi Beretzky Ágnes: In Close Tandem? The Parallel Biographies of Harold Nicolson (1886–1968) and Allen Leeper (1887–1935). Orpheus Noster: 2023. 3. 25-35. old.
- 11 Lásd erről bővebben: Jeszenszky Géza: „New Europe” kör és tevékenysége. In: Gulyás László (2019/a) szerk.: Trianon nagy háború alatti előzményei. Az Osztrák-Magyar Monarchia bukása 1914-1918. A trianoni békediktátum története hét kötetben. Szeged. 257-270. old.
- 12 Edvard Beneš: Détruisez l’ Autriche Hongrie. Páris 1916.
- 13 Gulyás László (2008/a): Edvard Beneš. Közép-Európa koncepciók és a valóság. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- 14 Harry Hanak (1961): The New Europe, 1916-20. The Slavonic and East European Review. Vol. 39, No. 93 (1961), 369-399. old.
- 15 Lásd erről bővebben, Beretzky Ágnes (2005): Scotus Viator és Macartney Elemér: Magyarország -kép változó előjelekkel (1905-1945) Budapest. Továbbá Beretzky, Ágnes: Volt egyszer a Monarchia... – Éljen sokáig a brit birodalom! Az etnikai igazságosság brit bajnokai és nacionalizmusuk ellentmondásai. Korunk 2019/9. 81-89. old.
- 16 The New Europe Vol. I. 19 October 1916 — 11 January 1917. London, 1917. 263-264. old.
- 17 David Lloyd George (1939): Memoirs of the Peace Conference. New Haven, Yale University Press. 586. old.; 586-648. old.
- 18 Gulyás László (2008/b): Beneš statesman or charlatan? The plans and the reality 1908-1948. Corvinus Publishing. Toronto-Buffalo.
- 19 A londoni The National Archives- Kew (a továbbiakban TNA) FO 371 3136 168342 48-51
- 20 Gulyás László (2019/b): A csehszlovák emigráció. In: Gulyás László (2019/a) 180-217. old.
- 21 TNA FO 371 3136 452. 203973.
- 22 TNA FO 371 3136 453-455 60004

- 23 Harold Nicolson (1933): *Peacemaking*, 1919. Boston and New York. Nicolson versailles-i tevékenységét és ennek későbbi reflexióit elemzi: Beretzky Ágnes - In *Close Tandem? The Parallel Biographies of Harold Nicolson (1886–1968) and Allen Leeper (1887–1935)*. Orpheus Noster, 2023. 25-35. old.
- 24 Amery memorandumát és az arra adott külügyi reakciókat közli Miklós Lojkó (1996): *British Policy on Hungary 1918-1919. A Documentary Sourcebook*. School of Slavonic and East European Studies. London. 2–17. old. A témáról lásd még Jeszenszky Géza (1989): *A Dunai államszövetség eszméje Nagy-Britanniában és az Egyesült Államokban az I. Világháború alatt*, *Századok* (1989), Vol. 122. 648-663. old.; Jeszenszky Géza (2019): *A brit külpolitika útja Ausztria–Magyarország felbomlasztásához*. *Századok* (2019) 1. szám. 5-40. old., Jeszenszky Géza (2019): *Egy előrelátó angol javaslat Közép-Európa föderatív rendezésére*. *Leo Amery memoranduma*, 1918. október 20. *Korunk* 2019/8. 94-103. old. Arday Lajos szintén több tanulmányában foglalkozott a memorandummal, Arday Lajos: *Angol-amerikai elképzelések és javaslatok egy ésszerű, Közép Európa, és a magyarság számára kedvezőbb rendezésre 1917-1919*. *International relations Quarterly* Vol.9. No.3. (2018/3) 1-14. old, Arday Lajos: *Amery kapitány memoranduma*. *Gulyás* (2019/a) 474-475. old.; Arday Lajos (2021): *Brit elképzelések Közép-Európa új rendjéről*. In: *Gulyás* (2021/a) 59-65. old. Fontos még Gábor Bátonyi (1994): *Britain and Central Europe, 1918-1932* DPhil Thesis, University of Oxford. 15-17. old.
- 25 Arday (2021) 62-63. old.
- 26 TNA FO CAB/2 190-193. A brit álláspont összefoglalása Délkelet-Európa és a Balkán vonatkozásában (Lásd még a mellékletet a 46. oldalon.).
- 27 Arról, hogy a Magyar Királyságot milyen nemzetiségi ellentétek feszítették lásd Gulyás László: *Az Osztrák-Magyar-Monarchia és a regionális etnikai nacionalizmus*. In: *Gazdag László (szerk.): Pécsi Tudományegyetem Regionális politika és gazdaságtan Doktori Iskolájának Évkönyve*. Pécs 2002. 168-188. old.
- 28 A kérdéskörrel lásd még, Zoltán Cora–Erik Papp (2021): *British Perspectives on the Hungarian Post-war Settlement and the Treaty of Trianon*. *Chronica*, Szeged. 20 (2021). 95-125. old, 110. old.
- 29 TNA FO CAB/2 190-193. A brit álláspont összefoglalása Délkelet-Európa és a Balkán vonatkozásában (Lásd még a mellékletet a 46. oldalon.) 51-52. old.
- 30 Ezek a bizottságok valójában a trianoni békediktátum aláírása után álltak fel, Határmegállapító Bizottságok névvel, és 1921 és 1925 között a terepen kijelölték a békediktátumban rögzített határokat.
- 31 Ez azt jelentette volna, hogy a békekonferencia a határok meghúzása előtt létrehozza a szürke zónákat, és ezután utána megállapítja a határokat, majd aláírják a békeszerződést. A tényleges folyamat azonban úgy zajlott le, hogy a román, szerb és csehszlovák hadsereg megszállta Magyarország jelentős részét, ezután a békekonferencia meghúzta a határokat és a magyar államot 1920-ban rákényszerítette a békediktátum aláírására. Csupán ezután került sor az ún. Határmegállapító Bizottságok kiküldésére. Lásd még az előző lábjegyzetet.

- 32 TNA FO CAB/2. 47, 187
- 33 Uo. 48, 191
- 34 Uo. 49-50, 188-189.
- 35 Az előterjesztéseket közli Papers to the Foreign Relation of the Unites States, 1919. (1942–1947). The Paris Peace Conference. Vol. III. 822–834. old. A továbbiakban PPC III. kötetet jelzettel hivatkozunk erre a kötetre – SZ.F.
- 36 PPC III. kötet. 835-855. old.
- 37 PPC III. kötet 876-887. old.
- 38 A kérdésekről és a rájuk adott válaszokról lásd. Gulyás László (2021/b): A csehszlovák igények előterjesztése és a Csehszlovák Bizottság munkája. In: Gulyás László szerk. (2021/a): A párizsi békekonferencia és Magyarország. A katonai megszállástól a magyar béke delegáció elutazásáig 1918-1920. Szeged. A trianoni békediktátum története hét kötetben. I.2. kötet 113-139. old.
- 39 Dockrill – Zara (1980) 62. old.
- 40 Gulyás László (2018/a): Küzdelem egy multietnikus régióért, avagy a Bánság felosztásának (1918–1920) problematikája multidiszciplináris megközelítésben. Múltunk 2018/3. szám 150-205. old.
- 41 Dockrill – Zara (1980) 60. old.
- 42 Politikai pályafutásáról lásd Alan Sharp (2008): David Lloyd George: Great Britain. The Makers of the Modern World. Haus Publishing.
- 43 Arthur James Balfour (1848. július 25.–1930. március 30.). 1915-1916-ban Herbert Asquith megbízására az admirális első lordja, majd David Lloyd George megbízására külügyminiszter (1916-1919) volt. Külügyminiszteri szolgálata alatt született meg a híres Balfour-nyilatkozat, 1917-ben. A levél a brit kabinet 1917. október 31-ei álláspontját mutatja, melyben a britek támogatják a cionistákat egy zsidó „nemzeti otthon” létrehozásában Palesztinában, azzal a kikötéssel, hogy ez nem jár együtt a területen élő más népek önrendelkezési jogainak csorbulásával.
- 44 Lord Charles Hardinge (1858. június 2. –1944. augusztus 2.) 1880-ban lépett diplomáciai szolgálatba, 1896-tól első beosztott, majd követ Szentpétervárott. 1910–1926 India alkirálya, 1919-1920 a brit béke delegáció tagja, utána 1922-ben történő nyugdíjba vonulásáig párizsi nagykövet.
- 45 Sir Eyre Crowe (1864. július 30. Lipcse – 1925. április 28., Swanage, Dorset, Anglia), brit diplomata. Franciaországban tanult, és amikor 1885-ben belépett a brit külszolgálatba, háromnyelvűnek vallhatta magát. Későbbi pályafutását szinte teljes egészében a külügyminisztériumba töltötte, és soha nem töltött be diplomáciai tisztséget külföldön, ambíciója az volt, hogy a Külügyminisztérium vezetője legyen. Crowe, akit 1911-ben lovaggá ütöttek, 1912-ben külügyekért felelős helyettes államtitkár lett. 1914. július 25-én a brit haditengerészet erődemonstrációját sürgette a háború megelőzése érdekében. 1919-ben a versailles-i békekonferencia egyik brit meghatalmazottja volt. 1920-ban Crowe-t kinevezték állandó külügyi helyettes államtitkárnak, ezt a posztot haláláig töltötte be. Pályafutásáról részletesen lásd Richard A. Cosgrove (1972): The Career of

- Sir Eyre Crowe: A Reassessment. *A Quarterly Journal Concerned with British Studies*, 1972, Vol. 4. 193-205. old.
- 46 Dockrill – Zara (1980) 60. old.
- 47 Erik Goldstein (1988): *The Foreign Office and Political Intelligence 1918-1920: Review of International Studies*, Oct., 1988, Vol. 14, No. 4 (Oct., 1988), 275–288. old, 278-279. old.
- 48 Prott Volker: *The Politics of Self-Determination Remaking Territories and National Identities in Europe, 1917–1923*. Oxford, 2016. 115-119. old.
- 49 TNA FO 608/5/19. 1645. A brit technikai békedelegáció komplex javaslata Ausztria és Magyarország jövőbeli határaitra.
- 50 Uo.
- 51 Uo. 607-608
- 52 Uo. 595-596.
- 53 Uo. 597-598.
- 54 Uo. 599-600.
- 55 Uo. 600-603.
- 56 Uo. 603-604
- 57 Uo. 605-606
- 58 Uo. 498-499.
- 59 Uo. 500-501.
- 60 Nicolson (1933) 272. old.
- 61 László Gulyás (2018/b): *From the North-East Felvidék to Podkarpatska Rus (Kárpát-alja)*, with special regard to the the activity of Masaryk and Beneš. *West Bohemian Historical Review*. 2018/2. szám 225-238. old.
- 62 Uo.
- 63 Uo.
- 64 Nicolson (1933) 273. old.
- 65 Uo.
- 66 Ádám Magdolna – Ormos Mária szerk. (1999): *Francia diplomáciai iratok a Kárpátmedence történetéről 1918-1919*. Akadémiai Kiadó. Budapest. 167. old. A továbbiakban FDI I. kötet jelzettel hivatkozunk ezen kötetre – SZ.F.
- 67 Uo.
- 68 Gulyás László (2021/d): *A Bánság felosztása és a magyar-jugoszláv határ születése. A Román és a Jugoszláv ügyek Bizottságának ülései*. In: Gulyás (2021/a) 167-184. old.
- 69 A február 11-i ülés jegyzőkönyvét közli FDI I. kötet 79. dok. 110–115. old.
- 70 Közli FDI I. kötet 99–101. old.
- 71 Romsics Ignác (2020): *A trianoni békeszerződés*. Helikon. Budapest. 115. old.
- 72 Uo.
- 73 A február 8-i ülés jegyzőkönyvét közli FDI I. kötet 78. dok. 95–97. old.
- 74 A román memorandumot közli FDI I. kötet 97–104. old.
- 75 A szerb memorandumot közli FDI I. kötet 104–109. old.

- 76 A február 13-i ülés jegyzőkönyvét közli FDI I. kötet 81.dok. 117–125. old.
- 77 Nicolson (1933) 135. old.
- 78 A március 18-i ülés jegyzőkönyvét közli FDI I. kötet . dok. 209–215. old.
- 79 Az adatokat közli, illetve a megosztást térképen ábrázolja Pándi Lajos (1997): *Köztes-Európa 1763–1993. Térképgyűjtemény*. Osiris–Századvég. Budapest. 404–405. old.
- 80 Arday (1990) 173. old.
- 81 A terület népességéről lásd Kókai Sándor (2014): *A Marosszög külterületi népessége* (1910). Településföldrajzi Tanulmányok. 2014/2. sz. 124–137. old.; Kókai Sándor (2012): *Adalékok eltűnt „csonka” vármegyéink demográfiai jellemzőihez* (1910–2011). In: Kókai Sándor – Boros László szerk. (2012): *Tiszteletkötet Dr. Gál András geográfus 60. születésnapjára*. Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete–Bocskai István Római Katolikus Gimnázium. Nyíregyháza–Szerencs. 327–342. old.
- 82 TNA FO 608/5/19. 1645. 498-499. old.
- 83 FDI I. kötet 160. old.
- 84 Hornyák Árpád (2010): *Bácska–Baranyai térség az I. világháború után – a szerb megszállás*. In: Hornyák Árpád szerk. (2010): *Találkozások és ütközések. Fejezetek a 20. századi magyar–szerb kapcsolatok köréből*. Pécs. (7–21. old.) 9. old.
- 85 TNA FO 608/5/15. 393;395-397
- 86 TNA FO 608/5/15. 400 15557 1919. június 12.
- 87 A terület etnikai viszonyairól lásd Heka László és Hekáné Szondi Ildikó: *Drávaszög (és Bácska) elcsatolása a népszámlálás(ok) tükrében*. Miskolci Jogi Szemle: A Miskolci Egyetem Állam-és Jogtudományi Karának folyóirata, 17 (4). 2022. 22-43. old és 26. old.
- 88 Ormos Mária (1984): 320. old.
- 89 TNA FO 608/5/15. 434
- 90 TNA FO 608/5/17. 524-613. 20976
- 91 TNA FO 608/5/17. 199-204

ANKA László
tudományos munkatárs
VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár
email: laszlo.anka@veritas.gov.hu

research fellow
VERITAS Research Institute and Archives

**APPONYI ALBERT KULTUSZÁNAK MÁSODIK
FELVONÁSA: A 80. SZÜLETÉSNAPO**

*THE SECOND ACT OF THE GLORIFICATION OF
ALBERT APPONYI: HIS EIGHTIETH BIRTHDAY*

ABSTRACT

The glorification of Count Albert Apponyi began with the mission of the Hungarian peace delegation in 1920 and arose out of a need to revise the Treaty of Trianon. Thus, in the history of venerated Hungarian statesmen, he belongs in the chapter dedicated to revision.

In an earlier work, the author described in detail how Count Albert Apponyi's seventy-fifth birthday had been celebrated across the nation in 1921.

Count of Nagypappony Albert Apponyi (1846–1933) turned eighty on May 29th, 1926. Hungary was prepared to celebrate the jubilee birthday of the elderly aristocrat. The National Assembly, the General Assembly of Budapest, the various organizations (the Hungarian Foreign Policy Association, the National Stefánia Alliance, the Policlinic Society of Budapest and the Saint Stephen Academy) of which Apponyi was the head and numerous of his admirers who filled major positions in public life all began to organize.

However, one month before his birthday, Albert Apponyi wrote a letter to the Speaker of the National Assembly requesting that the Hungarian people forgo the celebration and allow him to spend his birthday in the quiet company of his family.

His request was only partially fulfilled. The jubilee celebration went on in his absence while only a few delegations disturbed him on his countryside retreat.

The current study presents the preparations for the celebration of the missing Count, the various birthday gifts that he received, the manner in which he was venerated and how all of these conformed to his concept and propaganda of revisionism.

Kulcsszavak: revízió, trianoni béke, kultusz, emlékezet, Horthy-kor

Keywords: revision, Treaty of Trianon, glorification, remembrance, Horthy Era

1. Bevezető: források és előzmények

Egy szubjektív megjegyzéssel kívánom kezdeni: Apponyi Albert gróf kultuszának kutatása a kultusz kutatás kincsesbányája. Több művészi alkotás – festmények, dísz tárgyak, domborművek, emléktáblák, plakettek, szobrok – alkotják tárgyi emlékeit. Nyomtatásban megjelent, illetve levéltári kéziratos írott forrásai gazdag választékban állnak rendelkezésre. Kutatások célját képezhetik a róla készült korabeli fényképek, melyek budapesti múzeumok, könyvtárak archívumaiban, internetes adatbázisaiban lelhetők fel. Szintén megemlítésre és áttekintésre érdemes az a korabeli képeslapanyag, amely a grófról elnevezett közterületeket, közintézményeket ábrázolja. Ezek együttesen alkotják az Apponyi-kultusz forrásait általánosságban és konkrétan e tanulmány esetében is.

Apponyi nyolcvanadik születésnapjának megünneplése nem volt előzmény nélküli esemény az alakja körül kibontakozó kultusz jegyében. Össz nemzeti ünnepeltetésben volt része 1921 májusának utolsó napjaiban is, mikor betöltötte hetvenötödik születésnapját.¹ Ezt komoly szervezési előkészület előzte meg 1921 tavaszán. Szervezőbizottságba tömörülő ötletgazdái felhívással fordultak a nemzethez, hogy mindenki vegye ki belőle a részét. Így is történt. A hetvenöt esztendő politikusnak települési önkormányzatok százai adományoztak díszpolgári címet, de különböző társadalmi szervezetek is tömegével választották dísztagnak, tiszleti tagnak, illetve díszelnöknek a grófot.² Budapesten három napos ünnepségben részesítették, melyből a kormányzó, a kabinet, a fővárosi magisztrátus, a katolikus egyház vezető főpapjai és a színtársulatok mind kivették a részüket, egyesületektől, dalárdáktól övezve.

A nyolcvanadik születésnap alkalmából Apponyi hívei ugyanazon okból készültek, mint amiért a kultusz kialakult az idős gróf körül: a revizionista mozgalom főszereplőjének számított azután, hogy 1919 decembere és 1920 májusa között ő töltötte be a magyar béke delegáció elnöki tisztségét és a párizsi külügyminisztériumban elmondta híressé vált védőbeszédét 1920. január 16-án, amelyet a revizionizmus alaptételének tekintettek kortársai,³ illetve Apponyi lett a Magyar Király-

1 Anka László (2019): Apponyi Albert kultuszának első felvonása: a 75. születésnap. *Közép-Európai Közlemények*. 2019/4. szám. 9–24. old.

2 Anka László (2019): A régi Országgyűlési Múzeum Apponyi Albert-emlékszobája. *Történeti Muzeológiai Szemle* 17. 63–65. old.

3 Szécsényi András (2013): Apponyi Albert kultusza a két világháború között. *Valóság*. 2013/). szám. 40–54. old. Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája. 1. Az első évek. 1919–1924. *ATTRAKTOR*, Máriabesnyő. 19–26. old.

ság fődelegátusa a Nemzetek Szövetségénél.⁴ A revízió vágya pedig összefogta a nemzetet, a korabeli politikai jobb- és baloldalt egyaránt.

2. Előkészületek a nyolcvanadik születésnap megünneplésére

Az ünneplésre vonatkozó előkészületi munkálatok már 1925 őszén kezdetüket vették. A Magyar Külügyi Társaság Apponyi Emlékbizottságot hozott létre saját soraiból és ennek elnökévé a Magyar Tudományos Akadémia akkori vezetőjét, Berzeviczy Albertet választották meg. Berzeviczy már a hetvenötödik születésnapjára ünneplés szervezésében is oroszlánszerepet vállalt, tagja volt ugyanis azon országos szervezőbizottságnak, amely az 1921-es programsorozat koordinálása céljából alakult.

A Külügyi Társaság Apponyi Emlékbizottsága 1925. október 21-én ült össze Berzeviczy Albert elnökletével, hogy a gróf közelgő születésnapjával foglalkozzanak. Jelen voltak az elnökön túl Szakáts Kálmán, Wlassics Gyula báró, Földes Béla, Radisics Elemér, Sztéryni József gróf, Végh Gyula, Horváth Jenő, Lutter János, Eöttevényi Olivér. Távol maradtak: Teleki Pál gróf, Prohászka Ottokár püspök, Pázmán Zoltán, Magyary Géza, Hubay Jenő.

Az összejövetelen Eöttevényi ügyvezető igazgató javaslatára megfogalmazódott, hogy egy emlékkönyv kiadásával tisztelegnek Apponyi előtt nyolcvanadik születésnapja alkalmából. Arról hosszasan elvitatkoztak maguk között a jelenlévők, hogy e könyv pontosan mire terjedjen ki. Három lehetőséget vettek fontolóra Eöttevényi javaslatára. Legyen olyan klasszikus ünnepi kötet, amelyben felkért szerzők a maguk szűkebb tudományos-közéleti-művészeti szférájukkal kapcsolatban egy-egy tanulmányt írnak, vagy koncentráljanak Apponyi életútjára, esetleg e kettőt ötvözzék. A hozzászólók Földes Béla felszólalása és Sztéryni, Horváth támogató hozzászólása alapján úgy vélték, ha Apponyi teljes közéleti pályafutását be akarják mutatni, akkor kezelhetetlenül nagy terjedelmű anyag fog összejönni, amit nem tudnak egységes keretbe illeszteni. Elégségesnek gondolták, hogy „inkább Apponyinak csupán a békeszerződés és békétárgyalásokkal kapcsolatos szerepét méltassák. Ez a forma leginkább megfelel a könyv másik céljának is, hogy t. i. propaganda eszköz legyen a külföld előtt a megcsonkított ország számára.”⁵

Megállapodtak abban, hogy a készülő kötet terjedelme nem haladhatja meg a harminc ívet és a Külügyi Társaság tagjai közül kik lesznek az egyes tanulmányok

4 Zeidler Miklós (2000): Apponyi Albert és a Nemzetek Szövetsége. In: Csapó Csaba–Dobszay Tamás–Zeidler Miklós (szerk.): A hosszú tizenkilencedik és a rövid huszadik század. Budapest. 641–658.

5 Jegyzőkönyv az Apponyi-Emlékbizottság 1925. évi október hó 21.-én tartott üléséről. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), K 605, Magyar Külügyi Társaság. 1. cs. 1. t. A Magyar Külügyi Társaság ülésjegyzőkönyvei, iratai 1924–1943. 21.

szerzői. A leendő szerzőknek kiosztották a témákat is. Wlassicsnak a kisebbségi kérdésről, Berzeviczynek az Interparlamentáris Unióról, Szerényinek a közgazdasági életéről, Praznovszkynak a béketárgyalásokról, Telekinek a Népszövetségről, Hubaynak a művészet, Eöttevényinek a Külügyi Társaság viszonylatában kellett Apponyiról értekezést készíteni, Rákosi Jenőnek pedig Apponyit, mint szónokot kellett bemutatni. Egyúttal megbízták Eöttevényt, hogy kérje fel mindazon személyeket, akik tudományos, közéleti, vagy éppen személyi összeköttetésben állnak a gróffal, hogy vegyenek részt a könyv megszerkesztésében és jelezzék, pontosan milyen formában kívánnak a mű elkészültéhez hozzájárulni.

A szerzősége felkérésekkel kapcsolatban fennmaradt egy levél, melyet Prohászka Ottokár székesfehérvári katolikus megyéspüspök intézett Berzeviczyhez. „Nagyméltóságú Püspök Ur! Megkaptuk Nagyméltóságodnak f. hó. 4.-én kelt nagybecsű sorait, amelyben nagy elfoglaltságára való tekintettel, s mivel Nagyméltóságod külügyi kérdésekkel nem foglalkozik, az Apponyi-Emlékkönyv megírásában való aktív közreműködést magától elhárítani méltóztatott. Mély sajnálattal vesszük tudomásul Nagyméltóságodnak válaszát és nagybecsű közreműködésének hiányát nagy mértékben fogjuk érezni.”⁶ – írta Berzeviczy Albert Prohászkanak, megköszönve, hogyha nem is ír a kötetbe, de legalább jelezte ezt.

Tekintettel arra, hogy az 1925. október 21. emlékbizottsági üléstől kerek hét hónap állt rendelkezésre a könyv elkészültéig, a bizottság alapos és eredményes munkát végzett és a nagy napon készen álltak arra, hogy az emlékkönyvet átnyújtsák az ünnepeltnek.

Egyúttal a Magyar Külügyi Társaság volt az első, amely már ilyen korán előkészületeket tett az ünnepelésre.

Velük párhuzamosan a főváros magisztrátusa is működésbe lépett, de esetükben nem annyira a nyolcvanadik születésnap megünneplése került fókuszba 1926 elején, hanem inkább egy 1921-ből maradt adósság törlesztése. Ennek rendezésével pedig nem akartak várni a májusi ünnepelésig. A hetvenötödik születésnap alkalmával Budapest belvárosában a Kígyó teret (a mai V. kerületben a Ferenciek tere) Apponyi térnek nevezték el. 1926-ban pedig úgy döntöttek, hogy úgy lesz kerek a történet, ha ennek okán emléktáblát is elhelyeznek, utólag is megörökítendő a tér átkeresztelését. „Feltűnés nélkül, egyszerű házi ünnepség keretén belül leplezték le (...) az Apponyi-téren az Apponyi Albert gróf tiszteletére emelt dísz-táblát. Pár évvel ezelőtt a nemzet becsülése és elismerése a Kígyó-teret Apponyi Albert-térnek keresztelte el. A főváros most elhatározta, hogy a teret dísz-táblával is megjelöli. A tábla szürke márványból készült, semmi cifraság nem díszíti a dísz-táblát. Az Apponyi-téren a királyi bérpalota oldalán helyezték el.”⁷

6 Berzeviczy Albert levele Prohászka Ottokárnak, 1925. november 26. Székesfehérvári Püspöki Levéltár, IX. 9. Levelek Prohászkához.

7 Leleplezték az Apponyi-dísz-táblát. Czeglédi Közlöny, 1926/7. 1. n.

Még nyilvánosságot sem kaptak a születésnap előkészületek, amikor Apponyit nagy magánéleti boldogság érte, április 12-én megszületett első unokája (Apponyi György fiának gyermeke),⁸ egy fiú, aki a keresztségben a nagyapja nevét kapta és a *Pesti Napló* publicistája már a születésről szóló beszámolót is a revizionista kultusz jegyében írta: „Az Apponyi-nemzetség legifjabb hajtása Magyarország legsötétebb korszakában jött világra. Más Magyarországért harcolt több mint fél-évszázadon keresztül nagyatyja, aki most is törhetetlenül áll a posztján a magyar éjszakában, a világítótorony utat mutató őreként. Gróf Apponyi György fia ragyogó nevet és hatalmas kötelességeket örököl. (...) Az ő generációja, a jövő nemzedéke jelenti Magyarország feltámadását.”⁹

3. Olvasnivalók ajándékba

Az alapos és időben elkezdett munka eredményeképpen a Külügyi Társaság emlékkönyve meg is jelent a születésnapra.¹⁰

A Társaság igen komoly energiákat fektetett az emlékkönyv elkészítésébe. Tizennyolcan vállaltak szerzőséget és az eredeti elképzeléssel ellentétben, nem csupán a békeküldöttséggel, békekötéssel kapcsolatos témákról írtak, hanem kitértek más dimenziók mezejére is. Az opus egy-egy tanulmánya foglalkozott Apponyi vonatkozásában a zeneművészettel, a gróf szónoki képességeivel, egyéniségével, társadalom- és szociálpolitikájával, a főúr nemzettségével, sajtóhoz való viszonyával. Természetesen a legtágabb teret a külpolitikának szentelték a szerzők és szerkesztők. A Magyar Külügyi Társaság, az Interparlamentáris Unió, a Nemzetek Szövetsége, a kisebbségi kérdés, az Állandó Nemzetközi Bíróság, Magyarországnak az Osztrák–Magyar Monarchián belüli külpolitikai tevékenysége, világháborús felelőssége, a delegációk működése kerültek Apponyi személyén, pozícióján és eszméin keresztül – szubjektív – megvilágításra. Az 1925. október 21-én tartott bizottsági ülésen tervbe vett témákat azonban nem minden esetben azok írták meg, akiket erre eredetileg kijelöltek. Például Teleki Pálnak kellett volna Apponyi és a Nemzetek Szövetsége viszonyáról írni, de helyette Lukács György végezte el a feladatot. Rákosi Jenőnek eredetileg Apponyit, mint szónokot kellett volna bemutatni, ehelyett a sajtóval való kapcsolatáról értekezett, a rétor alakját pedig Pekár Gyula festette meg.

A könyv szerkesztői munkálatait Eöttevényi Olivér, a Társaság ügyvezető igazgatója végezte el. Az előző évben alakult emlékbizottság pedig átalakult az

8 Gróf Apponyi Albert nagyapa. Fiú az első unoka. Az Est, 1926. április 15. 8.

9 Gróf Apponyi Albertnek unokája született. Pesti Napló, 1926. április 15. 12.

10 Apponyi emlékkönyv. Adalékok Apponyi Albert gróf közéleti működésének méltatásához. Születésének 80^{ik} évfordulója alkalmából kiadja a Magyar Külügyi Társaság. Budapest, 1926.

emlékkönyv bizottságává, legalábbis a kötetben így mutatkoztak be.¹¹ Összesen huszonöt – a magyar diplomáciai, egyházi, kulturális, politikai és tudományos élet neves alakjai – foglaltak helyet e bizottságban az elnökkel és az előadó-szerkesztővel együtt,¹² illetve még öt titkár¹³ is nevét adta a tomos elkészültéhez.

Az ajánlást így fogalmazták meg. „A Magyar Külügyi Társaság a Gondviselés iránt érzett mélységes hálával ünnepli azt a napot, az Úr 1926. esztendeje május havának 29-ikét, amikor elnöke és vezére, Apponyi Albert gróf, a Mindenható kegyelméből életének nyolcvanadik évét tölti be.

Ennek, a magyar közélet történetében nevezetes napnak az emlékét akként véli a legméltóbban maradandóvá tenni, hogy azok, akik az ő munkásságának a múltban és a jelenben közvetlen szemtanúi s ezek sorában leginkább azok, akik az ő áldásos tevékenységét a Magyar Külügyi Társaság keretében tapasztalhatják, a jubiláris évforduló alkalmából ezt az Emlékkönyvet teszik közzé, mely az ünnepezt államférfiúnak különösen külpolitikai téren kifejtett munkásságát méltatja, de kiemeli az ő egyéb közéleti működésének jellegzetes mozzanatait is, a nélkül, hogy a napi belső politika kérdéseit fejtegetései sorába venné fel.

Legyen ez az Emlékkönyv a Magyar Külügyi Társaság mélységes hódolatának, igaz tiszteletének és őszinte szeretetének maradandó emléke az iránt a férfiú iránt, akit nemes büszkeséggel vall a maga vezérének s akinek a buzgón hívó egyéniségére ezen áldott napon a jó Isten bőséges áldását kéri.”¹⁴

A Társaság egy delegációt menesztett Apponyihoz a születésnapján, hogy e kötetet ünnepélyesen átadja elnökének.

Nem a Magyar Külügyi Társaság volt az egyetlen szervezet, amely emlékkönyv kiadására vállalkozva akart hozzájárulni Apponyi közelgő jubileumi születésnapjához. A Szent István Akadémia – amelynek ugyancsak Apponyi volt az elnöke – szintén egy ünnepi kötet kiadása mellett döntött. Az Akadémia azonban nem gondolkodott és dolgozott annyira előre, mint a Külügyi Társaság, csak 1926 tavaszán, április 16-án tartott ülésükön léptek a cselekvés mezejére,¹⁵ így egy lé-

11 Uo. IV.

12 A Magyar Külügyi Társaság Apponyi emlékkönyv bizottságát a következők alkották: Berzeviczy Albert elnök, Eöttevényi Olivér előadás és szerkesztő, tagok voltak Csernoch János, Földes Béla, Gaal Jenő, Hubay Jenő, Khuen-Héderváry Sándor gróf, Klimes Károly, Lukács György, Lutter János, Magyary Géza, Paikert Alajos, Pázmány Zoltán, Pékár Gyula, Póka-Pivny Béla, Praznovszky Iván, Radisics Elemér, Rákosi Jenő, Scitovszky Béla, Szerényi József báró, Tanczos Gábor, Teleki Pál gróf, Végh Gyula, Wlassics Gyula báró. Uo.

13 Berényi Jenőné, Heylmann Ottmár, Mosonyi Béla, Szakáts Kálmán, Techert Margit. Uo.

14 Uo. VI.

15 Reiner János (1926b) (szerk.): A Szent István Akadémia értesítője. Budapest, Szent István Akadémia, 1926. 105–106. – Apponyi-emlékkönyvet ad ki a Szent István-Akadémia. Pesti Napló, 1926. április 17. 10.

nyegesen szerényebb, kisebb terjedelmű és más jellegű írásokat felsorakoztató kötettel álltak elő.¹⁶

Az emlékkönyvet Reiner János, a szervezet főtitkára szerkesztette. Elhelyezték benne a gróf arcképét, az előszót Concha Győző akadémiai másodelnök írta. „Martin Aurél r. tag. »II. Lajos magyar követsége a wormszi birodalmi gyűlésen« című értekezését adja, Pethő Sándor r. tag »Gróf Apponyi Albert s a magyar Gironde« című tanulmánya mellett Sík Sándor r. tag »S. Onofrio« című költeménye és Harusitzky Henrik r. tagnak »A csornai kőkori lelet« című értekezése egészítik ki.”¹⁷

A Szent István Akadémia tagjai nem személyesen vitték el Apponyihoz az emlékkönyvet, hanem egy távirat kíséretében postára adták.¹⁸

A korszak két elismert publicistája és lapszerkesztője, Halmay Elemér és Pethő Sándor is kitettek magukért és egy-egy kis pamfletnek beillő könyvecskét írtak Apponyiról.

Halmay *A nyolcvan éves Apponyi* címmel, Csernoch János esztergomi érsek előszavával adott ki egy kis füzetet.¹⁹ A kiadványt Falk Zsigmond, a korszak elismert író-szerkesztője méltatta. „Nem életrajzot ad Apponyiról. Közéleti működésének főbb eredményeivel foglalkozik és megszólaltatva magát Apponyit is megállapításainak élénkebb csoportosítása szempontjából, első rangú okfejtéssel bemutatja Apponyit olyannak, amilyen a valóságban.”²⁰ Halmay a *Kelet Népe* című – négy nyelven megjelenő – havilapnak volt a szerkesztője, Apponyi pedig a lap munkatársa és gyakori szerzője. Könyvismertetőjében Falk meg is jegyezte, hogy Halmay rajongással tekintett a grófra. A kiadványt negyven koronáért lehetett megvásárolni.

A legitimista újságíró és Apponyi-követő²¹ Pethő Sándor is szentelt egy rövid opuszt a születésnap alkalmából, amelyben az aggastyán politikai pályafutásának és magánéletének rövid összefoglalóját mutatta be a nagyközönség számára.²² A mű mondandójából és tartalmi felépítéséből kitűnik, hogy alapvetően Apponyi emlékiratainak 1922-ben megjelent első kötetéből merített, amikor a hosszú éle-

16 Reiner János (1926a) (szerk.): Gróf Apponyi Albertnek-, elnökének születése nyolcvanadik évfordulója emlékeztére a Szent István Akadémia. Budapest, Stephaneum.

17 A Szent István Akadémia üdvözlése. Nemzeti Ujság, 1926. május 30. 3.

18 Uo.

19 Halmay Elemér (1926): *A nyolcvan éves Apponyi*. Korszerű elmélkedés. Kelet Népe. Budapest.

20 Falk Zsigmond: *A nyolcvan éves Apponyi*. Ország–Világ, 1926. június 20. 200.

21 Závodszy Géza (2019): *A kolozsvári alma matertől a Magyar Nemzet rostrumáig*. Pethő Sándor (1885–1940). Kronosz Kiadó–Magyar Történelmi Társulat. Pécs–Budapest. 89–90. 136–138. 150–151. old.

22 Pethő Sándor (1926): Gróf Apponyi Albert. Eligius. Budapest–Leipzig–Wien.

tutat összefoglalta, és az 1920-tól kibontakozó kultusz toposzszerűen visszatérő elemeit erősítette – akárcsak Halmay a maga opuszában.

4. Az ünneplés fórumai

A napilapok április 23-án megjelenő számai mind foglalkoztak azzal a hírrel, hogy a Nemzetgyűlés elnöke, Scitovszky Béla aznap délre pártközi értekezletet hívott össze, hogy a képviselők frakciói megvitassák mi módon emlékezzenek meg Apponyi nyolcvanadik születésnapjáról. A pártok pozitívan reagáltak a meghívásra és jelezték, hogy részt fognak venni az összejeövetelen. „Scitovszky elnök a pártközi értekezleten, értesülésünk szerint, bizonyos javaslatot tesz Apponyi Albert megünneplésére. A tervek szerint a házelnök elnöki székéből az ülés kezdetén üdvözölni fogja gróf Apponyi Albertet. A Ház ezenkívül valószínűleg emléklakettet is bocsát ki és Apponyi tiszteletére estélyt rendez.”²³

Budapest vezetése is tervbe vett egy díszközgyűlést, ahová meg akarták hívni a jubilánst.²⁴

Az április 27-én megjelenő lapok azonban arról tájékoztatták az olvasóikat, hogy Apponyi levélben kérte a Nemzetgyűlés elnökét, ne ünnepeljék meg nyolcvanadik születésnapját.²⁵ Scitovszkyhoz intézett levele fennmaradt az Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattárában. „Nagybecsű leveledet vettem, mely mintegy hivatalosan értesít engem a nemzetgyűlés tagjainak 80^{ik} születésnapom ünneplésére vonatkozó szándékáról. Mondanom sem kell hogy képviselőtársaimnak ez a szándéka engem mélyen meghat és hogy átérzem annak megtisztelő voltát. Mégis kérem kell, hogy ennek a kivitelét mellőzni méltóztassanak. Éppen csak öt éve hogy a nemzetgyűlés, az államhatalomnak, önkormányzatoknak összes tényezői, megyék, városok, községek éppugy mint egyesületek és egyéb testületek, közéleti működésem 50^{ik} évfordulója alkalmából olyan ünnepi megemlékezéssel tiszteltek meg, a melynek emlékét erkölcsi örökségem egyik legbecsesebb részeként őrzöm és hagyományozom majd gyermekeimnek és unokáimnak, melyben azonban még nálamnál érdekesebb egyén is csak egyszer részesülhet életében. Születésem 80^{ik} évfordulója csak emberi, nem közéleti emléknep és én már régen elhatároztam hogy azt minden ünnepléstől távol, családom körében akarom egész csendben és visszavonultságban eltölteni. A legnagyobb hálával eltelve a megtisztelő szándék

23 Apponyi nyolcvanéves. Pártközi értekezlet foglalkozik Apponyi ünneplésével. Az Est, 1926. április 23. 2.

24 A nemzetgyűlés és a főváros Apponyi ünneplésére készül. Népszava, 1926. április 23. 6. – Budapest törvényhatósági díszközgyűlésen ünnepli a 80 éves Apponyit. Pesti Napló, 1926. április 23. 9.

25 Apponyi kéri a képviselőket, hogy ne ünnepeljék meg nyolcvanadik születésnapját. Pesti Napló, 1926. április 27. 10.

íránt mely képviselőtársaim részéről megnyilvánul, csak azt a becses jóindulatot kérem megtartani, melyből az kiindult, de a jóindulat ünnepélyes megnyilvánulását mellőztetni és e napra való visszavonultságot ohajtó lelki dispositiómat méltányoltatni kérem. Ki egyébiránt őszinte tisztelettel maradok igaz híved Apponyi Albert.”²⁶

A Nemzetgyűlés képviselői eleget tettek az ünnepelt kívánságának és eltekintettek attól, hogy ünnepi rendezvény keretében tisztelegjenek a jubiláns előtt. De a t. Ház elnöke, úgy döntött, hogy a gróf születésének évfordulóján, a május 29. ülés napján, mégis méltatja közéleti tevékenységét és arra kérte felszólalása végén a képviselőket, adjanak felhatalmazást arra, hogy táviratban üdvözlhesse Apponyit.²⁷

A fővárosi közgyűlésen Ripka Ferenc főpolgármester mondott méltató beszédet Budapest díszpolgáráról, aki korábban tagja volt a székesfőváros törvényhatósági bizottságának is és nem egyszer fel is szólalt e fórum előtt. A főpolgármester a bevezetőjében természetesen megemlítette az első világháborús összeomlást és Trianont („a nemzet vértanúságának fájdalmait”²⁸), de az ünnepeltet nem ennek keretében dicsérte, hanem úgy állította be, mint aki egész pályafutása során a konszenzust kereste, nem azt, ami a nemzet tagjait egymástól elválasztja, hanem azt, ami összeköti. A jegyzőkönyv tanúsága szerint a főpolgármester szavait már Apponyi nevének első kiejtésekor megszakították a felállva, tapsoló, éljenző városatyák és csak az ő elcsendesedésük után tudta mondandóját folytatni.

Az Országos Stefánia Szövetség ünnepi misét mondattott a budavári Koronázó Főtemplomban, elnöke születésnapján. A ceremónián megjelent Ripka Ferenc főpolgármester és József királyi herceg képviseletében Szirmay István tábornok.²⁹

Az Amerikai Egyesült Államokban élő magyarok adománygyűjtést szerveztek, hogy aranyserleget készítsenek Apponyi számára, de a gyűjtés kezdeményezői kikötötték, hogy maximum egy dolláros adományt lehet tenni, hogy így minél több Amerikában élő magyar járuljon hozzá.³⁰ Arra vonatkozóan nem áll rendelkezésünkre információ, hogy e gyűjtés eredményeképpen valóban készült-e végül aranyserleg az ünnepelt számára.

26 Apponyi Albert levele a képviselőház elnökéhez. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Levelestár.

27 Az 1922. évi június hó 22-ére hirdetett nemzetgyűlés naplója. XLIV. köt. Budapest. Athenaeum. 1926. (A továbbiakban: NN. 1922.) (1926. május 29. ülés) 253–254. old.

28 Fővárosi Közlöny, 1926/28. szám. 1378.

29 Ünneplik a 80 éves Apponyit. Az Országos Stefánia Szövetség. Pesti Napló, 1926. május 30. 10.

30 Apponyit a külföld is megünnepli 80. születésnapja alkalmából. Az amerikai magyarok aranyserleget küldenek az ősz patriarkának – Amerika legelőkelőbb politikusainak üdvözlő távirata. Uj Barázda, 1926. május 30. 2.

5. Ki fizette a vételárat?

De ha Apponyi arra kérte a Nemzetgyűlés elnökét, hogy tekintsenek el születésnapja megünneplésétől és engedjék, hogy azt családja körébe visszavonultan tölthesse, akkor felmerül a kérdés, hogyan tudta megoldani azt, hogy a rajongók tömege valóban távol maradjon tőle május 29-én?

Úgy, hogy vidéki kastélyába vonult vissza. E kastély a Vas vármegyei Gyöngyösapáti község mellett fekvő addigi Széchenyi-kastély volt.

Lipthay Béla báróné, született Odescalchi Eugénie hercegnő az emlékirataiban azt írta, hogy Apponyi a magyar államtól kapta ajándékba ezt a kastélyt, a hazaért tett szolgálatait elismerendő és kárpótlásul azért, mert az első világháború után Csehszlovákia elvette tőle a csallóközi Éberhardon fekvő kastélyát és birtokait.³¹

Az 1920-as évekből semmilyen konkrét dokumentum – nemzetgyűlési, vagy kormányhatározat – nem került elő azzal kapcsolatban, hogy a magyar állam valóban kastélyt vásárolt volna a béke delegáció egykori elnöke számára, vagy e célra pénzt bocsátott volna a rendelkezésére.

Arról azonban bőven állnak rendelkezésre sajtóforrások, hogy Apponyi már 1925-ben adás-vételi tárgyalásba kezdett a kastély tulajdonosával, Széchenyi Rezső gróffal. Az egyezmény 1925 őszén megszületett kettejük között³² és 1926 tavaszán Apponyi beköltözhetett új vidéki otthonába.

A körülötte kialakult kultuszhoz méltó fogadtatásban részesült a környéken lakók és a helyi notabilitások részéről.³³

Nyolcvanadik születésnapja alkalmából pedig ide vonult vissza, de még itt sem tudott teljesen elzárkózni a nyilvánosság elől. A *Nemzeti Ujság* beszámolt arról,

31 „[Széchenyi Rezső grófék] eladták a Vas vármegyei birtokot, Gyöngyösapáti. A magyar állam vette meg tőlük, és Apponyi Albertnek ajándékozta, aki Csehországban az egész vagyonát elveszítette. Apponyit »abszentistának«, távollévőnek nyilvánították és kisajátították a gyönyörű Éberhardot, amely a cseh állam birtokába ment át. A magyar államtól ez szép, de természetes gesztus volt, hiszen azért bélyegezték Apponyit abszentistának, mivel ő képviselte a magyar államot Svájcban, a Népszövetségnél, és a magyar érdekeket érintő tárgyalásokon mindenütt jelen volt.” Odescalchi Eugénie (1987): Egy hercegnő emlékezik. Budapest. Gondolat. 159. old.

32 Apponyi Albert gróf birtokot vett Vas megyében. Budapesti Hírlap, 1925. október 14. 7.

33 „Szombathelyről jelentik: A kőszegi járás tisztikara és a községek előljárósága Horváth Andor főszolgabíró vezetésével vasárnap délelőtt megjelent Apponyi Albert gróf gyöngyösapáti kastélyában, hogy üdvözlje a járás nagynevű új lakóját. Horváth Andor üdvözlő beszédére Apponyi meleg szavakkal válaszolt, majd hosszasan elbeszélgetett a küldöttség tagjaival.” A kőszegi járás tisztikara Apponyinál. Új Barázda, 1926. április 21. 4. – „A gyöngyösapáti levanteegylet május 9-én Apponyi Albert grófnak, Gyöngyösapáti új földesurának tiszteletére az Apponyi-kastélyban műkedvelő színielőadást rendez.” Nemzeti Ujság, 1926. május 8. 11.

mit jelentett a visszavonultság. „Szombathelyről jelentik: Apponyi Albert gróf Gyöngyösapátiban, családi körben ünnepelte meg nyolcvanadik születésnapját. Családja teljes számban gyűlt egybe Gyöngyösapátiban. Mikes János gróf püspök, aki Mikes Zsigmond gróf volt brassói főispánnal együtt érkezett Gyöngyösapátiba, személyesen kívánt szerencsét Apponyi Albert grófnak. Délelőtt a falu templomában Mikes János gróf püspök hálaadó misét pontifikált, amelyen a család tagjain kívül a nagyközönség is résztvett.”³⁴

A legitimista ernyőszervezet, a Nemzeti Összetartás Társasköre, a Magyar Külgügyi Társaság, az Országos Stefánia Szövetség és a Budapesti Poliklinikai Egyesület küldöttségei is vidéki kastélyában keresték fel és köszöntötték elnöküket.³⁵

6. „20 ezer magyar üdvözlő írása a 80 éves Apponyihoz”?

Almásy László, az országgyűlés képviselőházának elnöke 1933 májusában felkereste Apponyi Albert és Klebelsberg Kuno grófok özvegyeit és megkérte őket, az Országgyűlési Múzeum számára adják át férjeik hagyatékát, hogy ott megfelelő módon kiállíthassák azokat. A hölgyek a felkérésre pozitívan reagáltak. Az *Uj Nemzedék* című korabeli napilap így írt arról, hogy mi minden került a néhai válás- és közoktatásügyi miniszterektől a Múzeumba: „Néhány nappal ezelőtt Hollós Bálint elnöki tanácsos elhelyezte a képviselőház épületében Apponyi Albert gróf és Klebelsberg Kunó gróf hagyatékának közéleti vonatkozású emléktárgyait. Díszpolgári oklevelek hevernek garmadában az elnöki fogadóterem asztalán, plakettek, könyvek, arany és ezüst emléktárgyak, képek, oklevelek borítják a mellékasztalokat, a bőrfoteleket és még a szőnyegen is relikviák hevernek. Apponyi és Klebelsberg grófnak nagy áldozatkészséggel ajándékozták az értékes emléktárgyakat a parlamenti muzeumnak. Apponyi papírba, fába, ezüstbe, emailbe foglalt díszoklevelei méternyi magas halomba gyűltek. (...) Ott van 20 ezer magyar üdvözlő írása a 80 éves Apponyihoz, majd szalagok, koszorúk pompáznak végtelen sorban. (...) Összegyűjtötték a világ valamennyi lapjában megjelent nekrológokat is.”³⁶

Ami Apponyi nyolcvanadik születésnapja szempontjából számunkra fontos a fenti idézetből, az az újságíró kijelentése, miszerint: „Ott van 20 ezer magyar üdvözlő írása a 80 éves Apponyihoz.”

34 A nyolcvanéves Apponyi ünneplése. A gyöngyösapátii ünnep. Nemzeti Ujság, 1926. május 30. 3.

35 A nyolcvanéves Apponyi ünneplése. A nemzetgyűlésen az elnök emlékezett meg Apponyiról. Nemzeti Ujság, 1926. május 30. 3. – Ünneplik a 80 éves Apponyit. Pesti Napló, 1926. május 30. 10.

36 A parlamenti muzeumba kerültek Apponyi és Klebelsberg emléktárgyai. In: *Uj Nemzedék*, 1933. május 27.

Egyetlen levéltárban sem őriznek húszezer üdvözlő táviratot, amelyet Apponyi-hoz intéztek volna 1926 májusában. A Horthy-kori Országgyűlési Múzeumnak³⁷ a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárába került iratanyagában fennmaradtak azon listák, amelyek az özvegy által átadott hagyatékot tételenként jegyzékbe vették.³⁸ Ebben nincsen utalás a húszezer üdvözlő táviratra vonatkozóan.

A nyolcvanadik születésnapról igen részletesen beszámoló korabeli napilapokban csak egy helyen esett szó arról, hogy a grófnak sokan küldtek levelet. „Az ország minden részéből, sőt a külföldről is özönével érkeztek az üdvözlő táviratok.”³⁹

Amit biztosan lehet tudni, hogy Apponyi a következő helyekről kapott üdvözlő levelet. A Bethlen-kormány nevében Vass József, a miniszterelnököt helyettesítő munkaügyi és népjóléti miniszter írt neki,⁴⁰ a Nemzetgyűlés határozatban mondta ki, hogy elnöke táviratilag üdvözlje Apponyt (erre a gróf válaszolt is⁴¹), a fővárosi közgyűlés ezzel a főpolgármestert bízta meg.⁴² Négy város/vármegye közgyűlése nevében a polgármester/főispán írt a grófnak (Győr, Sátoraljaújhely, Békés vármegye, Csongrád-Arad-Torontál egyesített vármegye).⁴³ Érkezett távirat Jászberény polgármesterétől,⁴⁴ az Apponyihoz kötődő egyesületektől⁴⁵ és a Gyáripárosok Országos Szövetségétől.⁴⁶ A legitimista tábor képviselőjében a Keresztényszociális Gazdasági Párt elnökének, Zichy János grófnak a távirata köszöntötte az

37 Szécsényi András: Az Országgyűlési Múzeum (1923–1949). In: Történeti Muzeológiai Szemle 10. 2010. 65–79.

38 Jegyzék gróf Apponyi Albertné Önnagyméltósága által boldogult férje, néhai Apponyi Albert hagyatékából az Országgyűlési Múzeum részére ajándékozott ereklyetárgyakról. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, K 816, 1. d. 1. t. 258–281.

39 A nyolcvanéves Apponyi ünneplése. A gyöngyösapátii ünnep. Nemzeti Ujság, 1926. május 30. 3.

40 „Születésnapjának nyolcvanadik évfordulója alkalmából engedje meg Excellenciád, hogy a magyar királyi kormány nevében őszintén érzett legjobb kívánataimnak adhassak igaz szívből kifejezést. Isten tartsa meg Kegyelmes Uramat sokáig jó egészségben és erőben a haza javára és minden igaz magyar őszinte örömére.” Ünneplik a 80 éves Apponyt. Pesti Napló, 1926. május 30. 10.

41 Keddtől kezdve tizenkétórás ülésekben tárgyalják az appropriációt. Pesti Napló, 1926. június 1. 9.

42 Fővárosi Közlöny, 1926/28. sz. 1378.

43 Győr üdvözlő a 80 éves Apponyt. Pesti Napló, 1926. június 11. 10. – Csanádmegye üdvözlötte Apponyt. Uo. 11. – Békés vármegye. Uo. 1926. május 30. 10. – Sátoraljaújhely. Uo.

44 Már ma kezdődött a nyolcvanéves Apponyi ünneplése. Nemzeti Ujság, 1926. május 29. 3.

45 A Szent István Akadémia üdvözlése. Nemzeti Ujság, 1926. május 30. 3.

46 A GyOSz üdvözlő Apponyt. Pesti Napló, 1926. június 1. 12.

ünnepeletet.⁴⁷ „A hivatalos Amerika a kormány tagjai és minden foglalkozási ág képviselőjének aláírásával ellátott üdvözlő írásban fejezte ki jókívánságait.”⁴⁸

Az egykori sajtó segítségével e táviratok azonosíthatók, húszezer távirat nem. Levéltárban csak a hetvenötödik születésnapjára kapott leveleket őriznek,⁴⁹ de az a néhány száz darab nagyságrendileg alatta marad a húszezernek.

7. A kultusz toposzai a nyolcvanadik születésnapon

Egy kultusz építése, ápolása mindig szelektív és szubjektív műfaj. 'Elkövetői' válogatnak a rendelkezésükre álló anyagból, azon elképzelés szerint, hogy nézőpontjukból mit érdemes kiemelni, kihangsúlyozni a kultusz alanyának életéből, pályafutásából. Apponyi esetében az 1926-ra már nyolc évtizedre visszatekintő életút számtalan elágazása és állomása gazdag forrást biztosított 'rajongói' számára, amelyből meríthettek, hogy azon elemeket emeljék ki ebből, amelyek a legpozitívabb Apponyi-képet láttathatják a nemzet és a külföld nyilvánosságával.

Az elemek első helyén állt a revizionizmus eszméje, melynek Apponyi volt a főszereplője, fő hangadója.

Az, hogy a trianoni békediktátum feltételei elfogadhatatlanok és csak kényszer hatására lett a béke aláírva és ratifikálva 1920 júniusában, illetve novemberében, de ezt mindenképpen felül kell vizsgálni, abban a korabeli magyar közvélemény, a politikai jobb- és baloldal egyetértett. A revízió tehát egy olyan dimenziója volt Apponyi kultuszának, amelyet össznemzeti konszenzus vett körül.

Apponyi szerepét, részvételét az első világháborút lezáró béketárgyalásokon, a párizsi külügyminisztérium palotájában 1920. január 16-án elmondott, úgynevezett védőbeszédét, népszövetségi küzdelmét, minden ünnepi szónok és üdvözlő távirat megemlítette 1926 májusában („Bízunk sorsunk javulásában, látva, hogy Excellenciád képviseli és hordja körül a világban a magyar igazságot.”⁵⁰ „Az integer Nagy-Magyarország feltámadásába vetett rendíthetetlen hitével (...) vezethesse ezt a csonka nemzetet egy szebb, egy boldogabb jövő felé.”⁵¹).

A kultusz elemei sorában a második helyet foglalta el a pacifizmus eszméje, és Apponyinak a nemzetközi békemozgáloban való évtizedes szerepvállalása. A kultuszépítés szempontjából hálás téma volt ennek feszegetése, hiszen a revízió ügyének magyar 'főképviseelője' úgy jelenhetett meg a magyar és a

47 Már ma kezdődött a nyolcvanéves Apponyi ünneplése. Nemzeti Ujság, 1926. május 29. 3.

48 A nyolcvanéves Apponyi ünneplése. A nemzetgyűlésen az elnök emlékezett meg Apponyiról. Nemzeti Ujság, 1926. május 30. 3.

49 Anka László (2016, szerk.): Apponyi Albert válogatott levelezése. VERITAS Történetkutató Intézet. Budapest. 40. old.

50 A GyOSz üdvözlí Apponyit. Pesti Napló, 1926. június 1. 12.

51 Ünneplik a 80 éves Apponyit. Pesti Napló, 1926. május 30. 10.

külföldi nyilvánosság előtt, mint aki egész életében ezen eszme szolgálatában állt és harcolt. E téren a kultusz szempontjából azonban már szelekciót kellett végrehajtani. Apponyi ugyanis az első világháború kirobbanása után – ellenzéki képviselő és pacifista múltja ellenére – éveken keresztül támogatta a háborús magyar kabineteket és a német-osztrák-magyar katonai szövetség mellett és annak győzelme érdekében folytatott agitációt.⁵² Ezt viszont – mint a konstruált képbe nem illőt – az Apponyi-kultusz építőmesterei elfelejtették kihangsúlyozni.

A harmadik visszatérő elemnek a gróf szociális érzékenysége tekinthető.

Apponyi politikai pályafutása folyamán számtalan alkalommal állt ki a magyar törvényhozás épületében a szociális jogok bővítése érdekében. De ezen túl, mint hívő katolikus ember, aki hitt a karitás, a jótékonyosság erejében, ennek jegyében részt vett a szegények számára adományt gyűjtő, francia eredetű és nemzetközi hálózattal rendelkező Paulai Szent Vincéről elnevezett egyesület magyarországi megalapításában és terjeszkedésében. A humanizmus jegyében – és a pacifizmushoz illeszkedően – szerepet vállalt a Nemzetközi Vöröskereszt munkájában, illetve évtizedeken keresztül alelnöke, majd elnöke volt a Budapesti Poliklinikai Egyesületnek, amely a fővárosi szegény emberek orvosi, utóbb kórházi ellátását volt hivatva támogatni, illetve az első világháborúban alapító elnöke lett az anya- és csecsemővédelemmel foglalkozó Országos Stefánia Szövetségnek.

Ez a háttér kiváló lehetőséget kínált a kultuszépítőknek ahhoz, hogy Apponyit a szociális érzékenység megtestesítőjeként fessék meg („szociális olajcseppel akarta megkenni a kerekeket, hadd gördüljenek könnyebben a világtörténelem útján”⁵³). A nyolcvanadik születésnap ünnepséghez pedig a Budapesti Poliklinikai Egyesület és a Stefánia Szövetség is aktívan hozzájárult.

Utóbbi szervezet a jubileumi születésnapra szép kivitelezésű díszalbumot készíttetett, amely Jankó Gyula alkotása és napjainkban az Iparművészeti Múzeum Könyvgyűjteményének állományát, illetve a kultusz tárgyi körét gazdagítja.⁵⁴

Apponyi szónoki képessége, egyéni műveltsége és művelődéspolitikai elvei, intézkedései képezték személyi kultuszának negyedik pillérét.

A rétor témájához önkéntelenül adta magát példának a védőbeszéd, de mivel Apponyi közismerten jó szónoknak számított, e tulajdonságát igyekeztek méltatói a lehető legjobban felnagyítani és úgy beállítani, mintha a nagy beszédek

52 Anka László (2016b): Az ellentmondások mezején: Apponyi Albert és az első világháború. In: Ujváry Gábor (szerk.): VERITAS Évkönyv 2015. Magyar Napló–VERITAS Történetkutató Intézet. Budapest. 79–98.

53 Apponyi. Pesti Napló, 1926. május 29. 2.

54 Díszalbum – díszoklevél Apponyi Albertnek, az Országos Stefánia Szövetség elnökének, 1926. Iparművészeti Múzeum Könyvgyűjtemény, leltári szám: 53.3112.1.

eredményt is hoztak volna, pedig a politikai pályája nagy részét ellenzékben töltő, ellenzéki padsorokból, majd a világháborút követő években a nemzetközi fórumokon (Nemzetek Szövetsége, Interparlamentáris Unió) elmondott beszédei a kormánypárti többségre, illetve a győztes nagyhatalmak és a kisantant képviselőire semmilyen hatással nem volt. Ezt a tényt a kultuszépítők egyáltalán nem domborították ki.

Annál jobban kidomborították Apponyi zenerajongói oldalát, illetve idegennyelv-tudási képességét. Bár a gróf éveket töltött a vallás- és közoktatásügyi miniszteri bársonyszékben és igen aktív törvényalkotónak számított az oktatáspolitikai területén, a Lex Apponyit igyekeztek mitizálni, tartalmát és következményeit homályba borítani.

8. Folytatás következik?

Az ünnepelt kortársai nem tudhatták, hogy lesz-e Apponyi születésének nyolcvanadik évfordulója után újabb – a gróf társaságában megünnepelhető – jubileumi születésnapja.

A Nemzetgyűlés elnöke utalt is rá köszöntőjében: „minden esztendejével a közmondás szerint Isten különös ajándéka. (...) Magyarország »great old man«-je, a »nemzet patriárája«, ma, vállain 80 év terhével...”⁵⁵

Az utólagos születés kegyelméből viszont pontosan tudjuk, a történészek számára adott a lehetőség, hogy Apponyi nyolcvanötödik születésnapjára ünnepséget is bemutatthassák a kultusz kutatás jegyében.

Ha pedig kronologikusan akarunk továbbhaladni az Apponyi-kultusz feltárással, adja magát – és ezt a források is lehetővé teszik –, hogy a nyolcvanötödik születésnap után sor kerüljön a gróf halálának, temetésének, és az ezt követő évekbeli kultuszának feltérképezésére. A kutatás kiterjedhet időben a második világháborús front Magyarországra érkezéséig, illetve a kommunista diktatúra évtizedeiben megszakadó fonala felvehető az 1989–1990-es rendszerváltást követően, de még inkább Trianon centenáriuma alkalmával, amikor több településen is szobrot emelve adóztak emlékének.

Látnunk kell azt is, hogy az 1920–30-as években, az egyes jubileumi évfordulók között sem szünetelt Apponyi kultuszának ápolása, számtalan eseti megjelenése szólította/örvendeztette meg az idős és hiú természetű arisztokratát, aki egy nemzet nevében állt a Nemzetek Szövetségének fóruma előtt, hogy a revízió ügyét szolgálja.

55 NN. 1922. XLIV. köt. (1926. május 29. ülés) 253–254.

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

Levéltári források

- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, K 605, Magyar Külügyi Társaság. 1. cs. 1. t. A Magyar Külügyi Társaság ülésjegyzőkönyvei, iratai 1924–1943.
- Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, K 816, 1. d. 1. t. 258–281. Jegyzék gróf Apponyi Albertné Önagyméltósága által boldogult férje, néhai Apponyi Albert hagyatékából az Országgyűlési Múzeum részére ajándékozott ereklyetárgyakról.
- Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Apponyi Albert levele a képviselőház elnökéhez. Levelestár.
- Székesfehérvári Püspöki Levéltár, IX. 9. Levelek Prohászkaéhoz.

Sajtó források

- Az Est, 1926.
- Budapesti Hírlap, 1926.
- Czeplédi Közlöny, 1926.
- Fővárosi Közlöny, 1926.
- Nemzeti Ujság, 1926.
- Népszava, 1926.
- Ország-Világ, 1926.
- Pesti Napló, 1926.
- Uj Barázda, 1926.
- Uj Nemzedék, 1933.

Szakirodalom

- Anka László szerk. (2016/a):** Apponyi Albert válogatott levelezése. VERITAS Történetkutató Intézet-Magyar Napló. Budapest.
- Anka László (2016/b):** Az ellentmondások mezején: Apponyi Albert és az első világháború. In: Ujváry Gábor (szerk.): VERITAS Évkönyv 2015. Magyar Napló–VERITAS Történetkutató Intézet. Budapest. 79–98.
- Anka László (2019):** A régi Országgyűlési Múzeum Apponyi Albert-emlékszobája. Történeti Muzeológiai Szemle. 17. Magyar Múzeumi Történész Társulat. Budapest. 51–66. old.
- Apponyi Emlékkönyv.** Adalékok Apponyi Albert gróf közéleti működésének méltatásához születésének 80-ik évfordulója alkalmából. Magyar Külügyi Társaság. Budapest. 1926.
- Gulyás László (2012):** A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek. 1919–1924. Attraktor. Máriabesnyő.

Halmay Elemér (1926): A nyolcvan éves Apponyi. Korszerű elmélkedés. Budapest, Kelet Népe.

Odescalchi Eugénie (1987): Egy hercegnő emlékezik. Budapest. Gondolat.

Reiner János (1926a) (szerk.): Gróf Apponyi Albertnek-, elnökének születése nyolcvanadik évfordulója emlékezetére a Szent István Akadémia. Budapest, Stephaneum.

Reiner János (1926b) (szerk.): A Szent István Akadémia értesítője. Budapest, Szent István Akadémia.

Szécsényi András (2013): Apponyi Albert kultusza a két világháború között. Valóság. 2013/9. szám. 40–54. old.

Závodszy Géza (2019): A kolozsvári alma matertől a Magyar Nemzet rostrumáig. Pethő Sándor (1885–1940). Kronosz Kiadó–Magyar Történelmi Társulat. Pécs–Budapest.

Zeidler Miklós (2000): Apponyi Albert és a Nemzetek Szövetsége. In. Csapó Csaba–Dobszay Tamás–Zeidler Miklós (szerk.): A hosszú tizenkilencedik és a rövid huszadik század. Budapest. 641–658.

BENE Krisztián
habilitált egyetemi docens
Pécsi Tudományegyetem, Bölcsészet- és
Társadalomtudományi Kar
Pécs
email: bene.krisztian@pte.hu

associate professor
University of Pécs
Faculty of Humanities and Social Sciences
Pécs, Hungary

AZ ÖNÁLLÓ FRANCIA HADERŐ LÉTREHOZÁSA
AZ 1940-ES VERESÉG UTÁN ÉS A FOLYAMAT
MAGYAR KÖZREMŰKÖDŐI.

THE ESTABLISHMENT OF THE INDEPENDENT
FRENCH ARMY AFTER THE DEFEAT IN 1940 AND THE
HUNGARIAN CONTRIBUTORS TO THE PROCESS

ABSTRACT

The French army suffered a complete and devastating defeat in 1940 following the offensive by the German forces. The armistice of 22 June 1940 required the disarmament of the French army and limited its staff to 100,000, and the navy had to return to its ports. The colonies remained under the control of the new government established in Vichy and under the protection of the French colonial forces stationed there, but their fighting value was very mixed in the absence of substantial supplies from the motherland. Nevertheless, France ended the war on the side of the victors, in which the fact that some of its representatives were able to create and deploy a force that, even to a limited extent, contributed to the Allied military victory. The founder and leader of this army was General Charles de Gaulle, who, after the French defeat, set up the Free French Forces in London in the summer of 1940, which fought against the Axis powers on the side of the Allies in the

following years. After the conversion of the French armed forces in North Africa, a new French force was created under his leadership which, from 1943 onwards, was able to make an effective contribution to the Allied war effort, thus making a substantial contribution to the victory of the war. In the ranks of this armed force, we also find Hungarians, whose contribution is worth mentioning, as their identity and activities have so far been unknown in both concerned countries.

Kulcsszavak: második világháború, Franciaország, Szabad Francia Erők, Charles de Gaulle, magyar önkéntesek.

Keynotes: World War II, France, Free French Forces, Charles de Gaulle, Hungarian volunteers.

1. Bevezetés

A francia fegyveres erők teljes és megsemmisítő vereséget szenvedtek 1940-ben a német haderő offenzíváját követően. Az 1940. június 22-én megkötött fegyverszünet előírta a francia hadsereg leszerelését és 100 ezer főben korlátozta létszámát, a hadiflottának pedig vissza kellett térnie kikötőibe. A gyarmatok a Vichy-ben létrejövő új kormány fennhatósága alatt maradtak az ott állomásozó francia gyarmati erők védelme alatt, ugyanakkor ezek harcértéke nagyon vegyes volt az anyaországból érkező érdemi utánpótlás hiányában.

Franciaország mindezek ellenére a győztesek oldalán fejezte be a háborút, amelyben szerepet játszott az a tény is, hogy egyes képviselői képesek voltak egy olyan haderő létrehozására és bevetésére, amely – még ha korlátozott mértékben is – hozzájárult a szövetséges katonai győzelem kivívásához. Ennek soraiban magyar önkénteseket is találunk, akik különböző szerepköröket betöltve vettek részt a francia háborús erőfeszítésekben. Tanulmányunkban ennek a fegyveres erőnek a felállítását és harcba vetését tekintjük át röviden, kitérve a magyar résztvevők rövid bemutatására is.

2. A Szabad Francia Erők

A Charles de Gaulle által 1940 nyarán létrehozott Szabad Franciaország némi katonai erőt kizárólag a dunkerque-i evakuáció után átmenetileg Angliában állomásozó több mint százezer főt számláló francia egységek soraiban kifejtett propaganda hatására tudott felmutatni, ugyanis július folyamán ezek közül sikerült csatlakozásra bírni hozzávetőlegesen 4.500 főt,¹ akik közül 1.300 idegenlégiós és hegyivadász képviselte a legmagasabb harcértéket,² valamint három bevethető hadihajó³ körülbelül 400 fős legénységgel. 1940. július 15-én a francia haditengerészet 11.500 tagja tartózkodott Angliában, de közülük csupán 882 fő csatlakozott a francia kezdeményezéshez és 700 a brit haditengerészethez.⁴ A magasabb beosz-

tású francia tisztek távol maradtak De Gaulle-tól, ezért amikor június 30-án Emile Muselier admirális (egyetlenként a francia haditengerészet 60 admirálisa közül)⁵ bejelentette csatlakozását,⁶ azonnal megkapta a szervezés alatt álló szabad francia tengeri és légi erők feletti parancsnokságot.⁷ Utóbbiak létszáma július végén már közel 500 főre volt tehető, mivel a csatlakozni vágyók az esetek egy részében egyszerűen beszálltak gépükbe és átrepültek Angliába.⁸

Az 1940 őszen megszerzett afrikai francia területek nagy jelentőséggel bírtak a katonai erő megeremtése szempontjából is, hiszen a gyarmati területek már eleve jelentős kiképzett haderővel rendelkeztek, amelynek nagy része vezetőit követve automatikusan a Szabad Francia Erők részévé vált 1940 szeptemberében. Ez az eleinte 16.000 főt számláló erő a háború végéig 22.000 főre nőtt és összesen hat menetzászlóalj⁹ kötelékében teljesített szolgálatot. Noha ez szinte kizárólag helyi lakosokból toborzott alakulatokat jelentett, a korábban rendelkezésre álló szárazföldi erők létszámát rövid idő alatt a többszörösére emelte. Ennek segítségével a szabad francia vezetés már valódi lehetőségként számolhatott erőinek harcba vetésével akár brit szövetségese oldalán, akár önállóan kisebb akciók esetén, amire korábban nem volt lehetősége.¹⁰

Ennek ellenére kezdetben a szabad franciák csupán kisebb alakulatokat tudtak harcba vetni brit szövetségeseik oldalán. Ilyen volt például a Cipruson állomásozó 24. gyarmati gyalogezred 3. zászlóalja, amely 1940. július 12-én Jean Lorotte de Banes százados parancsnoksága alatt kijelentette, hogy visszautasítja a francia kormány által kötött fegyverszünetet, és az angolok oldalán kívánja folytatni a harcot. Ehhez a 350 fős egységhez csatlakozott az ezred 3. százada is, amelyek újjászerveződve együtt létrehozták az 1. tengerészgyalogos zászlóaljat.¹¹ Az új egységet a brit parancsnokság fegyverezte és szerelte fel, majd 1. és 2. századait a Creagh tábornok vezetése alatt álló brit 7. páncélosadosztály alárendeltségében vetették be Egyiptomban és Líbiában 1940 őszen és telén,¹² míg 3. századát az eritreai hadszíntérre irányították.¹³ Ugyanitt kell említeni az úgynevezett Keleti Francia Dandárt, amely az Idegenlégió 13. könnyűdandárjából, az 1., 2. és 3. menetzászlóaljakból, egy tüzérségi egységből (összesen 2 darab 75 mm-es löveggel), valamint egészségügyi, utász- és szállítóalakulatokból állt. A valóságban azonban a felsorolt nagyobb egységek közül csupán kettő volt rövid időn belül hadra fogható, a 13. könnyűdandár és a 3. menetzászlóalj, így ezek vettek részt a kelet-afrikai harcokban összesen 2.000 főt meg nem haladó létszámmal 1941 elején.¹⁴

A fenti egységekből hozták létre 1941 tavaszán az 1. szabad francia könnyűhadosztályt, amely mindössze 5.400 főt számlált, vagyis csak nevében tekinthető hadosztálynak, a hagyományos normák szerint csupán egy két ezredből álló dandár volt, amelyet tovább gyengített rendkívül heterogén összetétele és gyenge felszereltsége.¹⁵ A hadosztály részt vett a szíriai hadjáratban, amelynek lezárása után a velük szembenálló Levantei Hadsereg tagjai szabadon csatlakozhattak a Szabad Francia Erökhöz. Ugyanakkor a testvérgyilkos harcok után érthető módon

nem is volt nagyon nagy lelkesedés a soraikban, hogy korábbi ellenségeik oldalán folytassák a háborút. Ennek következtében csupán hozzávetőlegesen 5.000 fő csatlakozott a Szabad Francia Erőkhöz.¹⁶ A csatlakozók többsége bennszülött katonává vált, aki nem kívánta hosszabb időre hátrahagyni családját, az európaiak döntő többsége a hazatérés mellett döntött.¹⁷

A Szabad Francia Erők létszáma a területi gyarapodásoknak köszönhetően látványosan megnőtt, 1940 végén 35.000,¹⁸ 1941 második felére pedig már közel 50.000 fő teljesített szolgálatot ennek a haderőnek kötelékében. Ezzel párhuzamosan 20 hadihajón és 115 kereskedelmi hajón lengett a szabad francia zászló (még ha utóbbiak kisebb részén volt is csak francia legénység), amelyek kivették részüket a háborús erőfeszítésekből. A brit légierővel szoros együttműködésben 205 szabad francia harcolt ekkor a tengelyhatalmak ellen különböző egységek kötelékében.¹⁹

1941 őszén a korábbi viszonylag nagy létszámú, de gyengébben felfegyverzett hadosztály helyett két könnyű hadosztály felállítása mellett döntöttek.²⁰ Ezek a hadosztályok egyenként két dandárból álltak, amelyekhez két zászlóalj tartozott, így a hagyományos hadosztályok kilenc zászlóalja helyett ezek az új típusú alakulatok csupán négy zászlóaljat tömörítettek.²¹ A hadosztályok és a hozzájuk rendelt kiegészítő alegységek összesen 261 tisztet, 1.167 altisztet és 9.098 közlegényt számláltak,²² tehát létszámuk messze elmaradt a hagyományos gyalogsági alakulatokétól. A bevethető alakulatok sorát Leclerc tábornok 4.735 fő csádi menetzrede egészítette ki.²³

1940. július 1-jével hozták létre a Szabad Francia Légierőt. A létszáma az ezt követő időszakban folyamatosan növekedett, ahogy a Szabad Francia Erők kötelékéből és az emigráns civilek közül számosan jelentkeztek az új fegyvernem soraiba, így végül 1940 és 1943 között végül összesen körülbelül 5.000 fő teljesített repülő szolgálatot, bár az egyidőben bevethető harci személyzet létszáma soha nem haladta meg az 1.200 főt.²⁴ A fegyvernem az 1940 júliusa és 1943 azonos hónapja között eltelt három év során 315 megerősített és 35 valószínű légi győzelmet aratott, miközben 67 repülőgépet megrongált, 104 hajót elsüllyesztett vagy súlyosan megrongált, illetve több száz járművet megsemmisített.²⁵ Reálisan értékelve a helyzetet ez a teljesítmény nem tekinthető különösebben kiemelkedőnek, ráadásul igen súlyos veszteségekkel társult, hiszen a repülőszemélyzet közel 40%-a (500 halott, 152 hadifogoly) odaveszett a harcok során. Így a pilóták önfeláldozásának és erőfeszítéseinek maximális elismerése mellett kiemelkedő teljesítmény helyett sokkal inkább csupán tisztességes helytállásról beszélhetünk, amely a háború menetére nem gyakorolt érdemi hatást, de életben tartotta a szövetséges oldalon küzdő francia légierő képét, ami hozzájárult a francia légierő háború alatti és utáni újjászervezéséhez,²⁶ valamint a francia katonai részvétel elismeréséhez a nemzetközi nagypolitikában.

1940 júniusa és 1943 augusztusa között a Szabad Francia Haditengerészet egységei (összesen 62 hajó 7.000 fős személyi állománnyal az idők folyamán)²⁷

feladataik ellátása során négy tengeralattjárót, 13 hajót és 15 repülőgépet semmisítettek meg, valamint közel 1.300 hajótöröttet mentettek ki, miközben ők maguk kilenc hajót veszítettek el 658 fővel a fedélzetükön. Eközben a kereskedelmi tengerészet, melynek hajói gyakorlatilag a világ minden pontjáról szállították a szövetséges hadigépeket működésben tartásához szükséges nyersanyagokat 37 szabad francia lobogó alatt tevékenykedő hajót veszítettek, ami hozzávetőlegesen 25%-os veszteséget jelent.²⁸ Ennek alapján kijelenthető, hogy a Szabad Franciaország áldozatokat nem kímélve vállalt szerepet Nagy-Britannia oldalán a háború folytatásában, távlatilag pedig annak megnyerésében, még ha érdemi befolyást nem is gyakorolt a konfliktus kimenetelére.

3. Az egyesült francia hadsereg

Az 1943 nyarán Charles de Gaulle és Henri Giraud tábornokok követőiből létrejövő új francia politikai és katonai vezetésnek az időközben Harcoló Francia Erők (*Forces françaises combattantes*) nevet felvevő Szabad Francia Erőkre és a szövetségesek oldalára 1942 novemberében átalált Afrikai Hadsereg (*Armée d'Afrique*) alakulataira támaszkodva kellett létrehoznia azt az új francia haderőt, amely képes lesz közreműködni Franciaország és a megszállt Európa felszabadításában.

Az egyik fontos kérdés már 1943 elején megoldódott, amikor az anjai konferencián (Casablancában) az Egyesült Államok vállalta, hogy modern fegyverekkel szereli fel az új francia hadsereget. Az itt folytatott megbeszéléseken Giraud tábornok nyolc gyalogos- és öt páncélosadosztály felállítását vállalta, azonban mivel ezek felfegyverzése és kiképzése sok időt vett igénybe, valamint amerikai aggodalmak is felmerültek ezek hatékonyságával kapcsolatban, így végül kompromisszumként 5 gyalogos- és 3 páncélosadosztály került kialakításra.²⁹ Ugyanakkor a szervezési és kiképzési nehézségek miatt 1943 folyamán még csupán ezek egy része volt bevethető állapotban.³⁰

A másik fontos problémát az új alakulatok személyi összetétele vetette fel, hiszen két jelentősen eltérő létszámú, kiképzettségű és főként meggyőződésű emberanyag állt rendelkezésre. Az egyik oldalon a Giraud tábornokot követő, közel 300.000 fős haderő állt, amelynek létszáma a francia fennhatóság alatt álló területeken bevezetett sorozással rövid idő alatt akár a többszörösére volt emelhető.³¹ Ugyanakkor ez a haderő elsősorban bennszülött katonákból állt, fegyverzete 1943 elején elavult volt, harci tapasztalatokkal pedig szinte egyáltalán nem rendelkezett, így csupán kis része volt ténylegesen hadra fogható.³² A másik oldalon De Gaulle szabad franciái voltak, akik vezetőjüket feltétel nélkül követték, modern felszereléssel rendelkeztek, harctéri ismereteiket a különböző afrikai hadszíntereken győztes és vesztes csatákban szerezték, azonban létszámuk jóval kisebb volt. A csatasorba állítható (tehát nem az anyaország valamelyik földalatti hálózatában szolgálatot teljesítő) önkéntesek száma a legmegbízhatóbbnak tartott becslések

szerint sem haladta meg a 66.000 főt,³³ ugyanakkor a legnagyobb harcértékű egységekben (az 1. és 2. szabad francia hadosztályban) szolgáló és ebből kifolyólag az európai hadszíntéren hatékonyan helytállni tudó katonák száma nem érte el a húszezret sem.³⁴ Az sem könnyítette meg a felettes vezetés feladatát, hogy a két haderőben szolgáló katonák többsége kölcsönös viszolygással, sőt esetenként utálattal tekintett egymásra.³⁵ Ebben a bonyolult és ellentmondásos helyzetben kellett olyan kompromisszumot találni, amely a két fél között nem szül újabb konfliktusokat, ugyanakkor pedig elősegíti egy magas harcértékkel rendelkező francia hadsereg felállítását is.

De Gaulle 1943. június 27-én meglátogatta katonáit és biztosította őket, hogy hamarosan megkezdődik a felkészítésük az európai hadszíntéren való bevetésre, tehát nem maradnak ki a felszabadító hadműveletekből. A tábornok tartotta is a szavát, mivel augusztus 26-án érkezett meg az utasítás, hogy a két szabad francia hadosztály települjön át Tunéziába (1. hadosztály), illetve Marokkóba (2. hadosztály), ahol megkezdődött amerikai fegyverzettel való ellátásuk és átképzésük ezek használatára.³⁶ Ennek megfelelően az új hadseregben a két régi kipróbált egység központi szerepet kapott: az 1. hadosztály gépesített gyalogoshadosztállyá alakult, a 2. pedig páncéloshadosztállyá, így elméletben ezek adták az új haderő egyenget.³⁷ Ugyanakkor utóbbi felállításához nem állt rendelkezésre elegendő műszaki és páncélos alakulat a szabad franciák sorain belül, így az alakulat jelentős részét az Afrikai Hadseregből átirányított alegységekkel töltötték fel, ezért komoly erőfeszítésbe került, hogy az eltérő meggyőződésű katonák között egységes csapatszellemet teremtsenek a kiképzés során, de végül ez is sikerült.³⁸ A másik hat hadosztály az Észak-Afrikában állomásozó erők felhasználásával jött létre. Ezek a következők voltak: a 2. marokkói gyalogoshadosztály, a 3. algériai gyalogoshadosztály, a 4. marokkói hegyihadosztály, a 9. gyarmati gyalogoshadosztály, valamint az 1. és az 5. páncéloshadosztály.³⁹

Az elsőként hadra foghatónak ítélt egységek⁴⁰ összeolvasztásával jött létre 1943. május 18-án az eleinte A Hadseregnek, majd később Olaszországi Francia Expedíciós Hadtestnek (*Corps expéditionnaire français d'Italie*) nevezett haderő, amely az 5. amerikai hadsereg kötelékében Olaszországban került bevetésre. A 120.000 fős hadtest 1943 novembere és 1944 júliusa között vett részt aktívan a harcokban, melyek során számos támadó hadműveletben (Monte Cassino-i csata, Gariglianoi csata) kitüntette magát.⁴¹ 1943. november 21-én hozták létre a B Hadsereget, amelyet később 1. Hadseregnek neveztek el. Ez a 250.000 főt tömörítő hadsereg folyamatosan erősödött és végül 1944 nyarára az Angliában állomásozó 2. páncéloshadosztály kivételével az összes alakulatot (ideértve az 1944 júliusában átirányított expedíciós hadtestet) foglalta magába. Ez a hadsereg hajtotta végre 1944. augusztus 15-én a provence-i partraszállást és szabadította fel Dél-Franciaország jelentős részét, míg ezzel párhuzamosan a 2. páncéloshadosztály Párizs felszabadításában működött közre, hogy aztán szeptemberben egyesülve a szövet-

séges csapatokkal együtt folytassák a német csapatok kiszorítását Franciaország területéről, majd részt vegyenek Németország elfoglalásában.⁴² Minden bizonynyal ennek az erőfeszítésnek az elismerése volt az a gesztus, hogy Franciaország képviselőjében de Lattre de Tassigny tábornok is aláírhatta a német kapitulációról szóló dokumentumot 1945. május 8-án Berlinben, Leclerc tábornok pedig 1945. szeptember 2-án a *Missouri* csatahajón a japán kapitulációs okiratot láthatta el kézjeggyel.⁴³

A szárazföldi haderő újjászervezésével párhuzamosan zajlott a légierő megújítása is, amely általánosságban ugyanazokba a problémákba ütközött, mint a hadseregé: eltérő felszereltségű, kiképzettségű, tapasztalatú és meggyőződésű egységekből kellett egységes és harcra kész fegyvernemet létrehozni. Ugyanakkor a helyzetet tovább nehezítette egy elméleti kérdés is, mivel a francia vezérkar az új légierő felhasználását kizárólagosan a szárazföldi magasabbegységek támogatójaként képzelte el és ennek megfelelően egy ún. Expedíciós Légi Hadtest tervét dolgozta ki. Ennek keretében a francia légi egységek a földi csapatok alárendeltségében, azok akcióit támogatva tevékenykedtek volna, tehát kizárólag francia irányítás alatt taktikai feladatok végrehajtását bízták volna rájuk.⁴⁴ A szövetségesek ugyanakkor jelezték, hogy egy kizárólag francia irányítás alá tartozó légierő részére nem áll módjukban repülőgépeket szállítani, mivel a rendelkezésre álló erőforrásokat a közösen irányított és bevetett kötelékek részére tartják fenn. Ez az ultimátum a korábbi elképzelés újragondolására kényszerítette a francia vezérkart, amely elfogadta, hogy az amerikai hadianyaggal felszerelt egységek a szövetséges parancsnokság irányítása alatt kerüljenek bevetésre. Ezt követően azonnal felgyorsult a repülőgépek átadása, valamint az angolszász nagyhatalmak elfogadták azt a francia előterjesztést, miszerint 1944 júliusára egy 600 gépet és 33.000 embert magába foglaló francia légierő kerüljön felállításra.⁴⁵

Ennek élére az Észak-afrikai Hadsereg kötelékébe tartozó René Bouscat tábornokot nevezték ki, Valin tábornok, a korábbi Szabad Francia Légierő parancsnoka csupán a légierő vezérkari főnökének helyettesi posztját kapta meg. Ennek oka a létszámbeli különbségekben rejlik: a szabad franciák csupán hét – meglehetősen vegyes harcértékű – repülőegységgel és kevesebb mint 4.000 emberrel rendelkeztek az egyesülés pillanatában, míg Bouscat 25 repülőcsoportot és több mint 20.000 embert tudott csatasorba állítani, még ha utóbbiak gépállománya meglehetősen elavult volt is, személyi állománya pedig gyengén kiképzett. Az 1943 júniusa és 1944 augusztusa közötti időszakban 25 repülőcsoport kapott modern fegyverzetet, miközben közel 10.000 fő repülőszemélyzet kapott kiképzést ezek használatára. A közös kiképzések és bevetések gyorsan összekovácsolták az eltérő háttérű katonákat, így az új légierő – bár számszerűleg nem képviselt nagy harcértéket brit és amerikai társai mellett – hatékonyan tudott részt venni az európai hadszíntér felett zajló légi hadműveletekben a következő két év során.⁴⁶ A haditengerészet újjászervezése jelentette a legnagyobb kihívást, egyrészt a benne szolgáló felszíni

egységek költséges és időigényes építési és javítási munkálatai, másrészt a háború során elszenvedett szövetséges támadások miatti anglofóbia miatt. Utóbbi problémát még jobban kiélezte a szabad franciák jelenléte, akik a brit flotta kötelékében tevékenykedtek az előző évek folyamán, ezért a flotta új parancsnokára, André-Georges Lemonnier ellentengernagyra kemény munka várt az egységes haderő megteremtése során.⁴⁷ Ugyanakkor az afrikai haditengerészet túlsúlya hozzájárult az ellentétek elsimításához, mivel ennek kötelékében 30.000 ember és nagyobb harcérékű hajók teljesítettek szolgálatot, míg a Szabad Francia Haditengerészetben csupán 5.000 fő és alapvetően kisméretű felszíni egységek. Az alexandriai és karibi kötelékekkel együtt, melyek elkülönülve várták a francia katonai fennhatóság helyreállítását és csak a két tábornok megállapodása után csatlakoztak, 1943 nyarán összesen 40.000 fő szolgált a leendő új haditengerészetben. Az első problémán az amerikai és brit hadianyag-szállítmányok és felújítási munkálatok segítettek, amelyeknek köszönhetően 1944 közepére a francia haditengerészet 100 modernizált és 140 új építésű hadihajóval rendelkezett összesen 350.000 tonna össztömegben, ami az 1939-es flottának mintegy a felét tette ki.⁴⁸ Az új flotta nem kisebb elszántsággal vette fel a harcot a németek ellen, mint ahogy korábban a gyarmatok védelmében a britek ellen harcolt és kivette a részét a fontosabb műveletekből a háború hátralévő részében.⁴⁹

4. Az új haderő magyar tagjai

A két világháború közti időszakban a részben politikai, részben gazdasági motivációjú magyar kivándorlási folyamatok eredményeképpen Franciaországban egy politikai irányultságát tekintve tagolt magyar diaszpóra alakult ki, amelyben jobboldali, kereszténydemokrata és kommunista meggyőződésű csoportok voltak jelen, bár egyértelműen az utóbbi volt a legjelentősebb közülük.⁵⁰ A franciaországi magyar közösség egyik súlypontja Párizsban és annak környékén volt, ahol a kivándorlók gyári munkásként a gépgyártó üzemekben helyezkedtek el. Szintén sokan kaptak munkát az észak-franciaországi bánya- és iparvidéken, de találunk kisebb közösségeket Elzász-Lotaringiában, illetve Lyon és Grenoble térségében is.⁵¹ A rendelkezésre álló forrástípusok és az ezekből levont eltérő becslések alapján azt feltételezhetjük, hogy a franciaországi magyar kolónia reálisan mintegy 40-50 ezer főt számlálhatott, amellyel egyértelműen a kevésbé népes nemzeti bevándorló csoportok közé tartozott az összesen mintegy 3 millió Franciaországban élő külföldi között.⁵²

Annak ellenére, hogy a De Gaulle tábornok vezetése alatt álló politikai-katonai szervezet kulcsfontosságú szerepet játszott Franciaország második világháborús győzelmében, viszonylag kevés szakmunkát szenteltek történetének az elmúlt több mint hetven év folyamán. Ennek fényében talán nem olyan meglepő, hogy a Szabad Francia Erők soraiban szolgálatot vállaló önkéntesek létszámával kapcso-

latban sincs egyetértés a francia történetírásban,⁵³ számos különböző álláspont és eltérő számadatok bukkannak fel a szakirodalomban, amelyekre itt nem kívánunk érdemben kitérni. Ugyanakkor azonban az vitán felül elfogadott ténynek tekinthető, hogy a Szabad Francia Erők tagjainak mintegy 5 százaléka (azaz hozzávetőlegesen 3 000 fő)⁵⁴ volt külföldi állampolgár, akik hozzávetőlegesen 50 különböző országból származtak. Tekintettel arra, hogy ezek az önkéntesek az esetek túlnyomó többségében egyénileg csatlakoztak a Szabad Franciaországhoz (később pedig a Harcoló Franciaországhoz, ahogy a szervezet elnevezése változott),⁵⁵ nem pedig nemzeti csoportokban, ezért hivatalos listák sincsenek a nemzetiségi megoszlásukról. Ennek ellenére aprólékos munkával ki lehet szűrni a külföldieket az összesítő táblázatokból, amely a legtöbb önkéntest adó nemzetek esetén már korábban meg is történt, így a szakirodalomból tudjuk, hogy a Szabad Francia Erők soraiban legnagyobb számban a spanyolok (480 fő), a lengyelek (270 fő), valamint a belgák (265 fő) képviseltették magukat, emellett viszonylag jelentős kontingenst adtak a csehek (90 fő) és a románok (70 fő) is.⁵⁶ Ugyanakkor érdekes módon a magyarok említésre sem kerültek ezekben az összesítésekben, amit részben az ilyen irányú kutatások (vagyis az érdeklődés) hiánya, részben pedig az első ránézésre valóban szerénynek tűnő számuk is magyarázhat.

Ugyanakkor azonban a rendelkezésre álló forrásokban végzett kutatásaink alapján a magyar részvétel messze nem volt olyan jelentéktelen, mint ahogy azt a korábbi összesítések sugallták. A fent említett okokból kifolyólag korábban nem került sor a Szabad Francia Erők kötelékében harcoló magyarok alapos összesítésére, azonban a rendelkezésre álló adatok⁵⁷ elemzése alapján megállapítható, hogy a mozgalom önkéntesei közül közel másfélszáz fő erős magyarországi kötődéssel bírt (itt született, itt csatlakozott a Szabad Franciaország mozgalomhoz, esetleg magyar állampolgárságot tüntetett fel a belépési nyilatkozatán). A szabad franciák adatait tartalmazó hivatalos nyilvántartás a nemzetiség meghatározásánál logikus módon a trianoni határok közti területet vette figyelembe, éppen ezért a kutatás során megvizsgáltuk a szomszédos országokat születési helyként megjelölő, de egyértelműen magyar névvel rendelkező jelölteket is, aminek alapján kijelenthetjük, hogy a magyar nemzetiségű önkéntesek száma jelen állás szerint 149 főre tehető.⁵⁸ Ebből kifolyólag megállapítható, hogy a magyarok a külföldi jelentkezők közel 5 százalékát adják és ezzel a meglehetősen előkelő hetedik pozíciót foglalják el a nemzetek között.

Ennek a viszonylag jelentős magyar kontingensnek a tagjai a rendelkezésre álló adatok alapján (egyedül személyek esetében nincs feltüntetve a szervezetben betöltött tevékenység természete) három különböző szerepkörben járultak hozzá a Szabad Francia Erők sikeréhez: egy kisebb részük (az adatok tanúsága szerint 16 fő) a Franciaországban működő ellenállási mozgalmak valamelyikének tagja volt, mások adminisztratív vagy közigazgatási beosztásokban vállaltak aktív szerepet (12 fő), túlnyomó többségük azonban a katonai alakulatok soraiban teljesített szolgálata-

tot. A jelenleg rendelkezésre álló adatok alapján a légierőhöz és a haditengerészet-hez csupán elenyésző számban kerültek magyarok (5, illetve 3 fő), mindenki mást (108 főt) a szárazföldi alakulatok kötelékébe irányítottak. Ezek közül az egyértelműen legjelentősebb magyar kontingenst a Francia Idegenlégió De Gaulle oldalán harcoló 13. könnyűdandára (*13e demi-brigade de la Légion étrangère*) fogadta, amelyben a levéltári iratok tanúsága szerint 70 olyan önkéntes volt, aki magyarországi születésű, illetve magyar állampolgárságú volt,⁵⁹ amely viszonylag jelentős számnak tűnik az egység 1940. júliusi 900 fős létszámához képest.⁶⁰ Amennyiben ehhez még hozzáadjuk az egység azon tagjait is, akiknek állampolgársága másik országhoz kötődött, ellenben vezetéknévük alapján nagy valószínűséggel magyar nemzetiségűek voltak vagy magyar gyökerekkel rendelkeztek, akkor már 77 magyar kötődésű személyt találunk az alakulat kötelékében,⁶¹ amely a különítmény eredeti létszámának több mint 8 százalékát jelenti.

Ami a különböző fegyvernemekben szolgálatot vállaló magyarok rangját illeti, joggal feltételezhetnénk, hogy külföldiként és nem is baráti ország állampolgárai-ként kizárólag alacsonyabb beosztásokat tölthettek be. Az adatok alapján azonban ennél sokkal összetettebb volt a kép, ugyanis viszonylag magas volt a tiszti beosztásban szolgálók száma az önkéntesek között: 9 tisztjelölt, 8 hadnagy, 8 főhadnagy, 1 százados, 1 ezredes és 1 tábornok. Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy a két főtiszt francia állampolgársággal rendelkezett és csak rokoni kapcsolataikon keresztül kötődtek Magyarországhoz, de még ezzel együtt is számos tiszt volt a magyarok között, nem is beszélve a 19 őrmesterről,⁶² ami azt bizonyítja, hogy a magyar önkéntesek eredményes és sikeres szolgálattal fontos tagjai lettek a szabad francia haderőnek.

A téma kutatói a szabad franciák csatlakozási időpontjával kapcsolatban általában két nagy időszakot szoktak elkülöníteni: 1940 nyarát, amikor De Gaulle felhívását követően létrejött a Szabad Franciaország politikai és katonai szervezete, illetve 1943 első felét, amikor a háborús helyzet kedvező alakulásához kapcsolódva újból növekedni kezdett a jelentkezések száma. Az első időszakban került sor a szabad franciák hozzávetőlegesen egyharmadának csatlakozására, míg a második, nagyjából hathónapos periódusban havonta mintegy 2.500 fő jelentkezett a mozgalom soraiba, ami alaposan felduzzasztotta annak létszámát.⁶³ A magyarokra vonatkozó adatok elemzése alapján azonban meg kell említeni egy harmadik időszakot is, nevezetesen 1941 nyarát, amikor a szíriai hadjárat lezárása után több ezer francia (és külföldi állampolgárságú légiós) katona állt át a Levantei Hadsereg kötelékéből a szabad franciák oldalára néhány hét alatt. Utóbbiak szinte kizárólagosan az Idegenlégió 6. gyalogezredében teljesítettek szolgálatot – és a hadjárat során harcoltak is a szabad franciák ellen –, de sokan megragadták az alkalmat, hogy átálljanak a szövetséges táborba. Ezeket a katonákat előéletük és tapasztalataik alapján a 13. légiós könnyűdandárhoz osztották be.⁶⁴ Ekkor került sor viszonylag nagy számban magyarok csatlakozására is a Szabad Francia Erőkhöz (bár az erre vonatkozó adatok hiá-

nyosak, de legalább 34 fő ekkor kötelezte el magát De Gaulle mellett).⁶⁵

Mindezek mellett érdemes megvizsgálnunk a magyar csatlakozók átlagéletkorát, amely számos érdekességet tartogat. Az adatok elemzése során jelentős eltérésekkel találkozunk, hiszen a legidősebb magyar jelentkező – Nicolay Kubinsky, a Francia Idegenlégió hadnagya – 1888-ban született, tehát már az ötvenes évei elején járt a háború kitörésekor, a legfiatalabb – egy hölgy, Louise Wewig – pedig 1925-ben, vagyis még csupán 17 éves volt 1942-ben, amikor belépett a Szabad Francia Erők kötelékébe, ahol titkárnőként tevékenykedett. A rendelkezésre álló születési adatok alapján a belépők átlagéletkora 30 év körül alakult, vagyis úgy tűnik, hogy többségükben nem a propaganda által fellelkesített fiatalok, hanem megfontolt felnőttek döntöttek úgy különböző okokból, hogy a Szabad Francia Erők kötelékében vállal szolgálatot. Érdekes módon nem kizárólag férfiakat találunk a csatlakozók között, mivel – mint ahogy erre már futólag utaltunk is korábban – 5 hölgy is volt a magyar jelentkezők soraiban.⁶⁶

A kezdetektől De Gaulle oldalán elköteleződő személyek mellett meg kell említeni az anyaország baloldali meggyőződésű ellenállási mozgalmaiban harcoló magyarokat is, akik 1943 nyarán saját szervezetet hoztak létre Magyar Függetlenségi Mozgalom néven.⁶⁷ Ennek tagjai aktívan részt vettek a francia Ellenállás tevékenységében, többek között Párizs felszabadításában is 1944 augusztusában.⁶⁸ Párizs felszabadítása után az MFM számos tagja kívánt közreműködni az ország többi részének felszabadításában is, ezért a szervezet vezetősége 1944 szeptemberében létrehozta a Petőfi-századot, amely teljes egészében ezekből az önkéntesekből állt. Az 51-22-es nemzetközi ezred harmadik zászlóaljához beosztott 61 fős alakulat élén Marschall László állt.⁶⁹ A magyar alakulatot nem vetették be a német csapatok ellen, különböző műtárgyak (hidak, vasútvonalak) és katonai objektumok védelmét kellett biztosítania a hátszágban. Az egységet végül anyazászlóaljával együtt 1945 őszén szerelték le, katonái pedig visszatérhettek a civil életbe.⁷⁰

5. Összegzés

Annak ellenére, hogy a francia kormány 1940-ben fegyverszünetet kötött és hivatalosan befejezte háborús részvételét, egyes francia csoportosulások ezt követően is részt vettek a szövetségesek oldalán a hadműveletekben. Ez a részvétel eleinte a legjobb esetben is csupán jelképesnek volt tekinthető, hiszen a De Gaulle tábornok által létrehozott Szabad Franciaországhoz csatlakozók száma mindössze néhány tízezer főre tehető. Az

1942-es év azonban alapvető változásokat hozott, mivel a francia Afrikai Hadsereg az észak-afrikai partraszállást követően áttért a szövetségesek oldalára, ami jelentősen megnövelte a francia haderő létszámát. Noha a két eltérő hátterű és motivációjú kontingens egységes hadsereggé alakítása nem volt zökkenőmentes, ez a megújult haderő viszonylag jelentős harcértéket képviselve aktívan kivette a

részét az olaszországi, franciaországi, majd pedig a németországi hadműveletekből. Ennek köszönhetően Franciaország szövetséges hadviselő félként a győztesek oldalán fejezhette be a háborút.

Némiképp meglepő módon ennek a haderőnek a soraiban magyarokat is találunk, akik számos különböző szerepkörben járultak hozzá a francia háborús erőfeszítésekhez. Noha létszámuk nem volt jelentős, közreműködésük – különösen a kezdeti időszakban – érdemben segítette a szabad francia háborús részvétel fenntartását, amely később letéteményese lett Franciaország visszatérésének a konfliktus résztvevői és győztesei közé, ezért feltétlenül érdemes megemlékezni róluk.

JEGYZETEK/NOTES

- 1 Számos forrás, köztük De Gaulle visszaemlékezései már ekkor 7.000 önkéntesről számol be, de ezt a számot valójában csak 1940 őszére sikerült elérni. Crémieux-Brilhac, Jean-Louis (2013): *La France Libre. De l'appel du 18 Juin à la Libération*. Galimard, Paris. 198. old.
- 2 Archives nationales (AN) 72 AJ 238. L'origine du recrutement et des motivations des Forces françaises libres, 7. old.
- 3 A *Rubis* és a *Narval* tengeralattjárók, illetve a *Président Houdouin* járőrhajó, tehát kizárólag kisebb harcértékkel bíró egységek.
- 4 Crémieux-Brilhac (2013) 115–116. old.
- 5 De Gaulle, Philippe (2008): *Apám, De Gaulle. Beszélgetések Michel Tauriacal*. Európa. Budapest. 110. old.
- 6 AN 72 AJ 238. L'origine du recrutement et des motivations des Forces françaises libres, 15. old.
- 7 AN 72 AJ 220. Chronology of the Free French activities, 1. old.
- 8 Broche, François (2002): *L'Armée française sous l'Occupation. La métamorphose*. Presses de la Cité. Paris. 185–186. old.
- 9 AN 72 AJ 238. L'origine du recrutement et des motivations des Forces françaises libres, 9. old.
- 10 Broche, François – Muracciole, Jean-François (szerk.) (2010): *Dictionnaire de la France libre*. Robert Laffont. Paris. 15–17. old.
- 11 AN 72 AJ 238. L'origine du recrutement et des motivations des Forces françaises libres, 8. old.
- 12 AN 72 AJ 220. Chronology of the Free French activities, 4. old.
- 13 Bollot, Michel – Jacquin, Denis (1982): *L'Histoire du Premier Bataillon d'Infanterie de Marine de la France libre*. In: *Icare*. 1982/2. 32–34. old.
- 14 AN 72 AJ 238. L'origine du recrutement et des motivations des Forces françaises libres, 8. old.
- 15 Gras, Yves (1983): *La 1ère D.F.L. Les Français libres au combat*. Presses de la Cité. Paris. 56–57. old.
- 16 Broche – Muracciole (2010) 1390. old.

- 17 AN 72 AJ 238. L'origine du recrutement et des motivations des Forces françaises libres, 10. old.
- 18 AN 72 AJ 220. Chronology of the Free French activities, 5. old.
- 19 Masson, Philippe (2000): La Marine française et la guerre 1939-1945. Tallandier. Paris. 454–462. old.
- 20 AN 72 AJ 238. L'origine du recrutement et des motivations des Forces françaises libres, 10. old.
- 21 Notin, Jean-Christophe (2000): 1061 Compagnons. Histoire des Compagnons de la Libération. Perrin. Paris. 315. old.
- 22 Vincent, Jean-Noël (1983): Les Forces françaises dans la lutte contre l'Axe en Afrique. Les Forces françaises libres en Afrique 1940-1943. Ministère de la Défense. Paris. 117. old.
- 23 Crémieux-Brilhac, Jean-Louis (2000): La France libre. In: Azéma, Jean-Pierre – Bédarida, François (szerk.): La France des années noires. De la défaite à Vichy. Éditions du Seuil. Paris. 226. old.
- 24 Pernot, François (1990): Pourquoi êtes-vous venus en Angleterre? In: Icare, 1990/2. szám. 15. old.
- 25 Broche – Muracciole (2010) 566. old.
- 26 AN 72 AJ 239. États des unités des forces aériennes françaises ayant pris part aux opérations de débarquement en Normandie en juin 1944 et en Provence en août 1944.
- 27 Chaline, Emile (1995): Les Forces navales françaises libres. In: Espoir. 1995/1. szám. 78. old.
- 28 Chaline, Emile – Santarelli, Pierre (1989): Historique des Forces navales françaises libres. Service Historique de la Marine. Paris. 193., 437–439. old.
- 29 Montagnon, Pierre (2009): La France dans la guerre de 39-45. Pygmalion. Paris. 548. old.
- 30 Broche – Muracciole (2010) 76. old.
- 31 Marill, Jean-Marc (2000): Coloniaux et Français libres, deux destinées. In: Revue historique de l'armée. 2000/1. szám. 59. old.
- 32 Bachelier, Christian (2000): La nouvelle armée française. In: Azéma, Jean-Pierre – Bédarida, François (szerk.): La France des années noires. De l'occupation à la Libération. Éditions du Seuil. Paris. 250–252. old.
- 33 Muracciole, Jean-François (2009): Les Français libres. L'autre Résistance. Tallandier. Paris. 36–37. old.
- 34 Marill (2000) 56. old.
- 35 Gras (1983) 246–247. old.
- 36 Amicale de la 1ère DFL (2010): L'épopée de la 1ère Division Française Libre par ceux qui en étaient. Amicale de la 1ère DFL. Paris. 215–216. old.
- 37 Delmas, Jean (2002): Le général Koenig d'El Alamein à Alger, août 1942-mars 1944. In: Revue historique des armées. 2002/2. szám. 83. old.
- 38 Marill (2000) 60–61. old.

- 39 Broche, François – Caïtucoli, Georges – Muracciole, Jean-François (2007): *La France au combat de l'Appel du 18 juin à la victoire*. Perrin. Paris. 454. old.
- 40 Az 1. gépesített gyalogoshadosztály, a 2. marokkói gyalogoshadosztály, a 3. algériai gyalogoshadosztály és a 4. marokkói hegyihadosztály.
- 41 Bachelier (2000) 255.
- 42 AN 72 AJ 221. Le général Leclerc, par le colonel Repiton-Préneuf.
- 43 Broche – Muracciole (2010) 77–79. old.
- 44 Facon, Patrick (2005): *L'armée de l'air dans la tourmente. La bataille de France 1939–1940*. Economica, Paris. 47–63. old.
- 45 Facon, Patrick (1992): *L'armée de l'Air nouvelle: du corps expéditionnaire au projet d'Air Force française (1942-1945)*. In: *Revue historique des armées*. 1992/3. szám. 72–74. old.
- 46 AN 72 AJ 238. Témoignage de l'amiral Philippe Auboyneau, 34–37. old.
- 47 Montagnon (2009) 548. old.
- 48 Masson (2000) 416–417. old.
- 49 Crémieux–Brilhac (2013) 930–931. old.
- 50 Janicaud, Benjamin (2003): *A franciaországi magyar emigráció politikai változásai a negyvenes években*. *Acta Historica Acta Universitatis Szegediensis*. 2003/1. szám. 81–82. old.
- 51 Komját Irén – Pécsi Anna (1973): *A szabadság vándorai. Magyar antifasiszták Franciaországban 1934-1944*. Kossuth. Budapest. 17–21. old.
- 52 Courtois, Stéphane – Peschanski, Denis – Rayski, Adam (1989): *Le sang de l'étranger. Les immigrés des la M.O.I. dans la Résistance*. Fayard. Paris. 18. old.
- 53 Erre vonatkozóan lásd például Chaline, Emile (1995) 74. old.; Broche – Muracciole (2010) 617. old., illetve Muracciole, Jean-François (2009) 36–37. old.
- 54 Crémieux–Brilhac (2013) 708. old.
- 55 AN 72 AJ 238. Témoignage de l'amiral Paul Ortoli, 76. old.
- 56 Broche – Muracciole (2010) 554–555. old.
- 57 Itt elsősorban a Fondation Charles de Gaulle intézmény Szabad Francia Erők tagjait összesítő listája áll rendelkezésre (a továbbiakban FCG. Les Membres des Forces françaises libres (18 juin 1940 - 31 juillet 1943). Liste-FFL.), amelyet megerősít és számos esetben kiegészít a Service historique de la Défense (Hadtörténeti Levéltár) GR 16 P jelzetű levéltári egység az Ellenállási iroda egyéni dossziéi (Dossiers individuels du bureau Résistance) elnevezést kapta és mintegy 1.500 folyóméter mennyiségben 600 ezer ellenálló adatait tartalmazza. Ennek összefoglalója, valamint az egyéni személyi dossziék képezik alapját a magyarokra vonatkozó kutatásainknak.
- 58 FCG. Les Membres des Forces françaises libres (18 juin 1940 - 31 juillet 1943). Liste-FFL; SHD GR 16 P.

- 59 Két kivétel van a listán szereplők között: Armenaj Seferian Egyiptomot jelölte meg születési helyként, de magyar állampolgárnak vallotta magát, Raoul Monclar pedig magyarországi születési helyet adott meg, de brit állampolgárságot írt be jelentkezési lapjára.
- 60 Gras (1983) 8. old.
- 61 SHD GR 12 P 81. Ordre de bataille.
- 62 FCG. Les Membres des Forces françaises libres (18 juin 1940 - 31 juillet 1943). Liste-FFL; SHD GR 16 P.
- 63 Crémieux-Brilhac (2013) 699–700. o.
- 64 Muracciole (2009) 51. old.
- 65 FCG. Les Membres des Forces françaises libres (18 juin 1940 - 31 juillet 1943). Liste-FFL.
- 66 Név szerint Mariette Anxionnaz, Judith Szabo, Louise Wewig, Rosette Szlekany és Judith Karolyi (utóbbi Károly Mihály gróf lánya).
- 67 HM HIM HL VII. Egy. F/6. A franciaországi Magyar Függetlenségi Mozgalom által készített tanulmány..., 17. old.
- 68 Pécsi Anna (1980): Magyar ellenállók és partizánok Franciaország és Belgium antifasiszta küzdelmeiben. In: Dombrády Gábor – Nagy Lóránt (szerk.): Fegyverrel a hazáért. Zrínyi. Budapest. 256–263. old.
- 69 HM HIM HL VII. Egy. F/11. A Défense de la France 1944. október 18-i száma a Petőfi-zászlóaljról.
- 70 HM HIM HL VII. Egy. F/34. Palotás Imre összeállítása a Petőfi századról, 1–2. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

Levéltári források

Archives nationales:

72 AJ 220. Chronologies de la France libre et de la France combattante.

72 AJ 221. Documents sur la France libre.

72 AJ 238. Généralités.

72 AJ 239. Forces aériennes françaises libres (FAFL).

Fondation Charles de Gaulle:

Les Membres des Forces françaises libres (18 juin 1940 - 31 juillet 1943). Liste-FFL.

HM HIM Hadtörténelmi Levéltár.

VII. fondfőcsoport – Gyűjtemények – segédletei. Ellenállási gyűjtemény nemzetközi vonatkozások.

F/6. Magyar harcosok a francia nemzeti ellenállás zászlaja alatt. A franciaországi Magyar Függetlenségi Mozgalom által készített tanulmány és kivonatok a Magyar Szemle és a Harcos Nő 1943–1944. évi számaiból.

F/11. A Défense de la France 1944. október 18-i száma a Petőfi-zászlóaljról.

F/34. Palotás Imre összeállítása a Petőfi századról.

Service historique de la Défense:

GR 12 P 81. 13e Demi-Brigade de la Légion étrangère.

GR 16 P. Dossiers individuels du bureau Résistance.

Szakirodalom

Amicale de la 1ère DFL (2010): L'épopée de la 1ère Division Française Libre par ceux qui en étaient. Amicale de la 1ère DFL. Paris.

Bachelier, Christian (2000): La nouvelle armée française. In: Azéma, Jean-Pierre – Bédarida, François (szerk.): La France des années noires. De l'occupation à la Libération. Éditions du Seuil. Paris. 249–273. old.

Bollot, Michel – Jacquin, Denis (1982): L'Histoire du Premier Bataillon d'Infanterie de Marine de la France libre. In: Icare. 1982/2. 32–34. old.

Broche, François (2002): L'Armée française sous l'Occupation. La métamorphose. Presses de la Cité. Paris.

Broche, François – Caïtucoli, Georges – Muracciole, Jean-François (2007): La France au combat de l'Appel du 18 juin à la victoire. Perrin. Paris.

Broche, François – Muracciole, Jean-François (szerk.) (2010): Dictionnaire de la France libre. Robert Laffont. Paris.

Chaline, Emile – Santarelli, Pierre (1989): Historique des Forces navales françaises libres. Service Historique de la Marine. Paris.

Chaline, Emile (1995): Les Forces navales françaises libres. In: Espoir. 1995/1. szám. 71–83. old.

Courtois, Stéphane – Peschanski, Denis – Rayski, Adam (1989): Le sang de l'étranger. Les immigrés des la M.O.I. dans la Résistance. Fayard. Paris.

Crémieux-Brilhac, Jean-Louis (2000): La France libre. In: Azéma, Jean-Pierre – Bédarida, François (szerk.): La France des années noires. De la défaite à Vichy. Éditions du Seuil. Paris. 191–242. old.

Crémieux-Brilhac, Jean-Louis (2013): La France Libre. De l'appel du 18 Juin à la Libération. Gallimard, Paris.

De Gaulle, Philippe (2008): Apám, De Gaulle. Beszélgetések Michel Tauriackal. Európa. Budapest.

Delmas, Jean (2002): Le général Koenig d'El Alamein à Alger, août 1942-mars 1944. In: Revue historique des armées. 2002/2. szám. 77–84. o.

Facon, Patrick (2005): L'armée de l'air dans la tourmente. La bataille de France 1939–1940. Economica, Paris.

- Facon, Patrick (1992):** L'armée de l'Air nouvelle: du corps expéditionnaire au projet d'Air Force française (1942-1945). In: *Revue historique des armées*. 1992/3. szám. 70–78. old.
- Gras, Yves (1983):** La 1ère D.F.L. Les Français libres au combat. Presses de la Cité. Paris.
- Janicaud, Benjamin (2003):** A franciaországi magyar emigráció politikai változásai a negyvenes években. *Acta Historica Acta Universitatis Szegediensis*. 2003/1. szám. 81–92. old.
- Komját Irén – Pécsi Anna (1973):** A szabadság vándorai. Magyar antifasiszták Franciaországban 1934-1944. Kossuth. Budapest.
- Marill, Jean-Marc (2000):** Coloniaux et Français libres, deux destinées. In: *Revue historique de l'armée*. 2000/1. szám. 55–64. old.
- Masson, Philippe (2000):** La Marine française et la guerre 1939-1945. Tallandier. Paris.
- Montagnon, Pierre (2009):** La France dans la guerre de 39-45. Pygmalion. Paris.
- Muracciole, Jean-François (2009):** Les Français libres. L'autre Résistance. Tallandier. Paris.
- Notin, Jean-Christophe (2000):** 1061 Compagnons. Histoire des Compagnons de la Libération. Perrin. Paris.
- Pécsi Anna (1980):** Magyar ellenállók és partizánok Franciaország és Belgium antifasiszta küzdelmeiben. In: Dombrády Gábor – Nagy Lóránt (szerk.): *Fegyverrel a hazáért*. Zrínyi. Budapest.
- Pernot, François (1990):** Pourquoi êtes-vous venus en Angleterre? In: *Icare*, 1990/2. szám. 14–23. old.
- Vincent, Jean-Noël (1983):** Les Forces françaises dans la lutte contre l'Axe en Afrique. Les Forces françaises libres en Afrique 1940-1943. Ministère de la Défense. Paris.

**TURCSÁNYI Enikő¹ – VINCZE Anikó² –
VINCZÉNÉ Horváth Bernadett³ –
VINCZE Zsuzsa Dorina⁴**

¹ főiskolai docens, Szegedi Tudományegyetem JGYPK
associate professor, University of Szeged
email: eniko.turcsanyi@gmail.com

² egyetemi tanársegéd, Szegedi Tudományegyetem BTK
assistant professor University of Szeged
email: anvincze@gmail.com

**³ gyógypedagógus-logopédus, Klúg Péter Óvoda, Általános
Iskola, Szakiskola és Kollégium,**
special education teacher-specialist therapist
email: vinczene.horvath.bernadett@gmail.com

⁴ kommunikációs szakértő
communication expert Szeged
email:zsuzsivincze99@gmail.com

**A SZÓKINCS JELLEMZŐINEK FEJLŐDÉSE
KISISKOLÁS KORBAN**

***CHARACTERISTICS OF VOCABULARY DEVELOP-
MENT IN EARLY SCHOOL AGE***

ABSTRACT

Reading tales does not only strengthen the emotional bond between the parent and the child, it also helps develop emotional intelligence and further skills, such as mother tongue skills and problem solving abilities, ethical sense and creativity. We would like to approach the effect tales have on children in three different, but closely related ways: from the viewpoint of psychology, children's linguistic development and communication. As a first step, we examined the connections between reading stories and the vocabulary's size, the amount and quality of word associations. According to our results, 36% of parents read tales to their children on a daily basis, however, in 12.5% of the cases there are no live tales read whatsoever,

their place is normally taken by watching tales on ICT tools. We have found both the active and passive vocabularies to be significantly broader in the case of children who are regularly read to. Even though we had not anticipated this result, our research has also shown that regular bedtime stories have a beneficial, „protective” effect on the vocabularies of children who spend a larger amount of time in front of screens as well.

Keywords: ICT tools, live word tale, vocabulary, word association, children of 7 to 8 years

1. A kötődés és élőszavas mesélés összefüggése

A szakirodalom szerint a mesék fontos szerepet töltenek be a gyermek személyiségének fejlődésében¹, különösen az erkölcsi fejlődés, a nyelvi kulcskompetenciák, az érzelmi intelligencia és a kötődés esetében. A gyermeki nyelvelsajátítás alapjául szolgáló nyelvi mintát főként a család, azon belül pedig leginkább az anyai beszéd szolgáltatja, ezért ez a minta előny vagy hátrány forrása is lehet, hiszen lassíthatja vagy gyorsíthatja a nyelvi fejlődés folyamatát² Ezért nem elhanyagolható, hogy az édesanya mennyit beszél a gyermekhez, illetve, hogy részese-e rendszeres élőszavas esti mesélésben.

A rendszeres élőszavas mesélés aránya egy 2017-es magyarországi felmérés alapján régióként, azon belül megye-székhelyek esetében is különbözik. A különböző régiók esetében 38% és 58% között változott a meseolvasás aránya. A Dél-Alföldi régióban ez az érték 51%, a városunkat tekintve, mint megyeszékhely, 55%-ra emelkedik az este mesélő szülők aránya, ami viszonylag magas értéket jelent a többi régióhoz viszonyítva.³

A kötődés mérésére Mary Ainsworth dolgozta ki „Idegen Helyzet Teszt” elnevezésű módszert.⁴ A módszert számos kutatáshoz használták fel az elmúlt évtizedekben. Ezek során felmerült az is, hogy a kötődési problémák és az élőszavas mesélés között összefüggés lehetséges. Természetesen ezen feltevés igazolásához, vagy elvetéséhez megfigyelések, kísérletek szükségesek.

Egyelőre annyit rögzíthetünk, hogy a fenti felvetés erősen összecseng Kádár Annamária véleményével, mely szerint a mesélés gyakorlatilag minőségi idő. Amikor a szülő mesét mond gyermekének, akkor a gyermek megéli az együttlét örömét, továbbá a szülő által nyújtott biztonság érzését. Ennek megteremtésében fontos a testi kontaktus is: szülő ölebe veheti a gyermeket, szorosan mellé ülhet, átölelheti.

A mesét mondó szülő lelassítja, lecsendesíti a külső világot, és egy olyan teret alkot, amelyben a szülő és a mesét hallgató gyermek a közösen átélt élmény során eggyé válik. Nagyon fontos további tényező, hogy a szülő ne csak fizikailag, hanem lelkileg is legyen ott a mesélés során. A gyorsan kötelességszerűen, unott arccal, monoton hangon, esetleg a mese eseménysorát lerövidítve elmondott mese

nem valódi minőségi idő, és ezt a gyermek is megérzi. Az előszavas mesélés során a szülőnek pont az ellenkezőjére kell törekednie, azaz a gyermeknek azt kell éreznie, hogy a szülő is élvezi a mesélést. Így válik a jól kivitelezett előszavas mesélés a gyermek és a szülő közötti kommunikáció leghatékonyabb eszközévé. Ez a szülő-gyermek kapcsolat egyik fontos pillére, ez lesz az alapja a későbbi szülő-gyermek beszélgetéseknek.⁵

Jelen tanulmány szerzője ezek miatt él azzal a feltevéssel, hogy az előszavas mesélés és a kötődési problémák között összefüggés lehetséges. Mindezek miatt fontos kutatási célnak tartjuk az előszavas mesélés jellemzőinek, illetve a napjainkban kibontakozó trendjeinek (IKT eszközök előretörése) vizsgálatát.

2. Az IKT eszközök az előszavas mesélés összefüggése

A meseolvasás arányának alakulását jelentős mértékben befolyásolja az IKT eszközök használata. A szakirodalmi adatok arra utalnak, hogy évről évre egyre több, és egyre fiatalabb korú gyermek kerül bele a rendszeres eszközhasználók táborába, mind külföldön,⁶ mind itthon.⁷ A szülők az IKT eszközökkel váltják ki – jobb esetben csak csökkentik – az előszavas mesélés idejét. Mindezek miatt egyre csökken a rendszeres, előszavas mesélések aránya, és egyre nő a tableten, az okostelefonon, vagy egyéb IKT eszközön nézett esti mese aránya.

Hódi és munkatársai vizsgálata szerint a gyermekek mintegy 80%-a néz IKT eszközön mesét.⁸ Az IKT-eszközök használatának heti időtartama számítógép/laptop esetében heti 3,3 óra, okostelefon esetében heti 3, míg táblagép esetében közel 4 órahossza. Adataik szerint minél idősebb a gyermek, annál több időt tölt IKT eszközökkel egy héten.⁹ Mivel kiskorú gyermekek esetében elsősorban a szülők felelőssége, hogy gyermekük mennyi időt tölt az IKT-eszközök használatával, illetve az is, hogy rendelkezik-e saját IKT-eszközzel, ezért megvizsgálták a szülők hozzáállását a digitális eszközökhöz. Hódi és munkatársai 2019-ben elvégzett vizsgálata alapján a szülők 60%-a mindig, 22%-a gyakran korlátozza gyermeke eszközhasználatát, és csak 5,7%-uk nem foglalkozik egyáltalán a kontrollálással.

Fontos tényezőnek tekintjük, hogy a 2010 környékén, vagy később született gyermekek az Alfa generáció gyermekei, akik „digitális bennszülötteként” szinte már előbb sajátítják el az elektronikai cikkek használatát, mint a beszéd vagy járás képességét. Ami hasznos, ismeretszerzésre alkalmas eszköz lehetne a későbbiekben, a túl korai életévekben történő használata azonban lassíthatja bizonyos készségek fejlődését.¹⁰

Az IKT eszközök előretörése az előszavas mesélés arányának visszaszorulását mutatja, ami összefügghet a kötődési problémákkal küszködő gyermekek számának emelkedésével. Azonban pozitív fejleményeket is rögzíthetünk: a „Slow Life” (Lassú minőségi élet) az ebből kinövő, azt kiegészítő, továbbfejlesztő mozgalmak – Slow Food (Lassú étkezés, Slow Travel (Lassú utazás) – egyikeként megjelent a

„Slow Parenting” (Nevelj lassan) irányzat is. Ennek egyik alapelve, hogy A szülő teremtsen minőségi időt, azaz legyen ideje arra, hogy meghallgassa gyermekét, és hogy meséljen Neki.¹¹

3. A szókincs és az előszavas mesélés összefüggése

A gyerekek iskolai bevalását döntően meghatározza, hogy milyen nyelvi fejlettséggel érkeznek meg az első osztályba, és ezen belül egy nagyon fontos összetevő, hogy mekkora szókinccsel rendelkeznek (a tiszta artikuláción és grammatikai fejlettségen túl). Az anyanyelvi készségek megfelelő fejlettségi szintje szükséges az olvasás és írás elsajátításához.¹² Felső tagozatban pedig egy iskolai tananyag szövegében a szavak ismertsége, illetve az ismert szavaknak a szövegben előforduló aránya pedig döntően meghatározza a szövegértés szintjét.¹³

A lexikai egységeket tároló mentális lexikon feltöltődése, a szókincs nagyságának változása egész életen át tartó folyamat eredménye. A mentális lexikon változása és módosulása életünk végéig tart; a munka, az érdeklődési kör, a családi helyzet és más tényezők hatására. A mentális lexikon egy olyan tároló egység, amely tartalmazza a szavak vizuális és akusztikus formáját, a szemantikai vonatkozásait, az ezek közti kapcsolatot és használati szabályait is.¹⁴

A mentális lexikon egyfajta „agyi szótár” (Három nagy területe az aktív, a passzív és az éppen aktivált rész, amelyek között állandó mozgás lehetséges.¹⁵ A három terület egymással érintkezik, egymásba átalakul, tehát rugalmasan változik. Az első, aktív rész az adott személy által gyakran, a második, passzív rész a személy által ismert, de ritkán használt nyelvi és beszédjeleit foglalja magában.

A gyakori mesélésnek köszönhetően a gyermekekbe spontán módon beépülnek a szituációtól független mondat- és szövegsémák, amelyek az eredményes iskolakezdés nélkülözhetetlen feltételei. Akiknek egyáltalán nem, vagy ritkán mesélnek, azok számára nehezebb a közölt szövegek megértése, saját mondanivalójuk elbeszélése. A mesehallgatás során tanulja meg a gyermek a folyamatos, összefüggő beszéd megértését, sajátítja el az elbeszélések megfogalmazásához szükséges nyelvi struktúrákat és relációkat. A mesék szövegeiben sok olyan szó fordul elő, amelyek a mindennapi élet, az iskolai tanulás szempontjából mellékesek, de a relációsókökincs, a leggyakoribb általános szókökincs használata nélkül nem tudnak összefüggő, elbeszélő szöveget alkotni. A gyakori mesélés az általános és a relációsókökincs gazdagodásával, a toldalékok használatának elsajátításával segíti kifejezőkészség fejlődését, illetve a mesélésnek a szókökincs gyarapodásában is fontos szerepe van. Nagy József kutatásaiból tudható, hogy a gyakorlott olvasóvá válás feltétele a kritikus szókészlet (a leggyakoribb 5000 szó) ismerete. Mivel a gyermekek nagyon szeretik a mesélést, kedvenc meséjük gyakori ismételt meghallgatását, ezért a gyakori mesélés az anyanyelv narratív szintű spontán elsajátításának nélkülözhetetlen kiváló eszköze.¹⁶

4. A szókincs alakulása, az élőlészavas mesélés és az IKT eszközök használatának összefüggései

4.1. A szókincs vizsgálatának módszerei

A szókincs vizsgálatára többféle módszer létezik - a természetes mintavételtől (megfigyelés, szülői naplók) kezdve a kérdőíveken és teszteken át a különböző rögzített anyagok (spontán beszéd vagy szóasszociációk) elemzéséig.¹⁷ Gyakori feladat szavak megnevezése képek alapján, ilyen például a LAPP-teszt, vagy képek párosítása a hívószóval, ilyen például a Peabody-féle teszt. A magyar GMP-diagnosztika kötött asszociációs módszerrel dolgozik a szóalálási próbában.

A Meixner-féle szókincs- és szótanulás-vizsgálattal¹⁸ a 4 és 18 éves kor közötti gyermekek aktív szókinccse és szótanulása vizsgálható, és elsősorban az átlagpopulációba tartozó óvodás gyermekek tanulási zavar-veszélyeztetettségének kiszűrésére alkalmas. A ma ismert és használatos szókinccstesztet elsődleges célja nem egy adott életkorban használt lexikai egységek megbecslése, hanem az adott teszt sztenderd értékéhez való viszonyítás, így a nem megfelelően teljesítő gyermekek korai kiszűrése.¹⁹

A lexikális hozzáférés folyamatának a megismerésére szolgáló módszerként gyakran alkalmazzák a szóasszociációt is. A szóasszociáció egy pszichológiából átvett nyelvészeti módszer, ami alkalmas arra, hogy információkat nyerhessünk egy személy mentális lexikonának felépítéséről, működéséről és a szókinccséről.²⁰ Ilyenkor egy megadott célszóra egy vagy több olyan szóval kell a vizsgálati személynek válaszolnia, ami arról elsőként eszébe jutott.

4.2. A vizsgálat kiindulópontja: hipotézisek, minta, mérőeszközök

Kutatásunkban a gyermeki szókincs alakulásának, az élőlészavas meseolvasásnak és a családok elektronikai eszközökhöz való hozzáállásának összefüggéseit vizsgáltuk. Kíváncsiak voltunk arra, hogy felfedezhető-e összefüggés aközött, hogy mennyire gazdag, fejlett szókinccsel rendelkeznek a gyermekek, és hogy milyen gyakran, milyen keretek között nyílik lehetőségük televízió, okostelefon, számítógép vagy táblagép használatára. Rákérdeztünk a szülők véleményére is ezekkel az eszközökkel és használatukkal kapcsolatban. Szintén kíváncsiak voltunk arra, hogy a szülők mennyire kontrollálják ezen eszközök használatát.

Elképzelésünk szerint a gyermekek szókinccsének alakulására negatív hatást gyakorol, ha a szülők a verbális, személyközi kommunikációra fordítható idő egy részét elektronikai eszközök használatának engedik át, mivel ebben a fogékony korban minden személyes interakció különösen élénk gazdagító hatással lehet a szókészletükre. Ezzel szemben feltevésünk szerint az, ha egy gyermeknek gyakran olvasnak mesét, vagy idősebb korában a gyermek gyakran olvas akár önállóan,

nem csak a képzelőerejére, de önkifejező készségének alakulására, a szókincs bővülésére nézve is hasznos lehet. Mindezek alapján hipotéziseink a következők voltak:

1. Feltételezzük, hogy az átlagot meghaladó szókincsű gyermekek szülei minden nap mesélnek a gyermekeiknek.
2. Ebből következően úgy gondoljuk, hogy az átlagtól elmaradó szókincsű gyermekek szülei nem mesélnek minden nap gyermeküknek.
3. Ha a gyermek rendelkezik saját IKT eszközzel/eszközökkel, akkor annak használata értékes időt vesz el, vagyis csökkenti a kommunikációs lehetőségek, interakciók számát, ami negatív hatással lesz ezeknek a gyerekeknek a szókincsére.
4. Feltételezzük, hogy a mindennapos mesehallgatás pozitív hatással van a nyelvi asszociációs készségre is. Azok a gyerekek, akik mindennap kapnak egy-egy mesét, magasabb átlagot mutatnak ezen a területen, illetve távolabbi asszociációkra, szófajváltásokra is képesek lesznek.

A minta: kutatásunkat egy szegedi általános iskolában végeztük, ahol 72 véletlenszerűen kiválasztott gyermeket vizsgáltunk meg. A 72 gyermek 55,6%-a (40 fő) lány, és 44,4%-a (32 fő) fiú volt. A vizsgálat idején mindannyian az 1. osztályt végezték el, és három párhuzamos osztályból kerültek ki. Életkoruk 6 év 10 hónap, és 8 év 3 hónap között található. Mindannyian szülei írásos beleegyezésével vettek részt a vizsgálatban. A mérőeszközökből az alábbi négyet használtuk

1. Kérdőív szülők számára

Ebben részletesebben érdeklődtünk a mesélési szokásokról, a családi IKT eszközök mennyiségéről, és azok családon belüli használati szabályairól. Olyanokra is kíváncsiak voltunk még, hogy a szülők mennyire tartják hasznosnak a szóban történő mesélést – szemben a képernyőn nézéssel, vagy hogy szerintük melyik köti le jobban a gyermekük figyelmét.

2. Szókincs teszt

Minden gyermekkel elvégeztünk egy általunk összeállított, nem standardizált szókincs tesztet, amelynek képanyagát a Meixner-féle szókincs-szótanulás vizsgálat anyagából válogattuk össze. A Meixner-próba képanyaga színes, esztétikus, és könnyen felismerhető, beazonosítható képeket tartalmaz, valamint a gyerekek számára is érdekesek. A képeknek csak egy részét használtuk fel, mert nem egy standard értékhez viszonyított elmaradásra voltunk kíváncsiak, hanem a gyermekek egymáshoz viszonyított szókincs-értékeire. A felhasznált képek közé nem csupán a gyakrabban használt szavakat válogattuk be, hanem a mindennapi életben ritkábban előfordulókat is.

A passzív szókins esetében a gyermekeknek 4 kép közül rámutatással kellett kiválasztaniuk az adott célszónak megfelelő képet. A 4 elem, illetve az, hogy sokszor azonos főfogalomba tartozó szavak képeit helyeztük el egy csoporton belül, redukálta a véletlen találatok számát. Az aktív szókins vizsgálatánál már maguk a gyerekek nevezték meg a képeket. Az adott válaszokat minden esetben feljegyeztük és a későbbiekben elemeztük.

3. Szóasszociációk vizsgálata

Szóasszociációk segítségével nyertünk bizonyos adatokat a gyerekek szókincséről, melyeket mennyiségi és minőségi szempontok szerint is elemeztünk. Egy bevezető próba után („Én azt mondom: lány. Mi jut róla eszedbe?”) a gyerekeknek három különböző szófajú szóval kapcsolatban kellett szavakat sorolniuk: „autó”, „lyukas”, „eszik” (kötött szóasszociáció). Ezután arra kértük őket, hogy soroljanak fel annyi állatot, amennyi csak eszükbe jut (szabad szóasszociáció).

4. Kötetlen beszélgetés

Minden gyermek esetében történt egy félig-meddig **kötetlen beszélgetés** is, amelynek során mindig rákérdeztünk arra, hogy milyen gyakran és mit mesélnek nekik a szüleik, illetve, hogy rendelkeznek-e már valamilyen saját elektronikai eszközzel.

4.3. A kutatás eredményei

4.3.1. A kérdőívek kiértékelése

A kérdőívek (n=53) alapján megtudtuk, hogy egy háztartásban átlagosan 2 televízió található, átlag 2 mobiltelefon és 1-2 laptop / számítógép. A legtöbb család (96%) rendelkezik saját, az eszközök használatának korlátozására vonatkozó, és így a gyermekek érdekeit védő szabályokkal is. Átlagosan 1,36 korlátozással élnek a családok, mint például „magamnál tartom őket, tőlem kell elkérnie”, „meghatározott, előre megbeszélte ideig használhatja őket”, „mindig mellette vagyok, ha ezeket használja”.

Az 53 családból csak egyet találtunk, ahol nem használnak semmiféle elektronikus eszközt a szabadidő eltöltésére, a gyermeknek nincs saját eszköze, és sem hétköznap, sem hétvégén nem tölt semennyi időt tv/laptop/okostelefon/tablet stb. használatával.

Hétköznapokon a gyermekek átlagosan fél órát (0,62) töltenek az elektronikai eszközök előtt: van, aki semennyit sem fordít erre, de olyan gyermek is akad, aki több mint 3 órát ül naponta a képernyő előtt valamilyen formában! Hétvégén ez az arány még magasabb: átlagosan 1-2 órát jelöltek meg a szülők (átlag 1,22). Azért itt is akad, aki egyáltalán nem tölt időt ilyesmivel, illetve aki több mint 3 órát áldoz erre.

A gyermekek többsége, 68%-a néz minden nap (34%), vagy majdnem minden nap (34%) tévét/egyéb digitális eszközt, és csak 3,8%-uk nem szokott egyáltalán tévét/egyéb digitális eszközt nézni (ahol bármilyen film vagy műsor nézettségére voltunk kíváncsiak). Ha mesénézésről van szó, ez az arány megemelkedik 73,6%-ra, ami egybevág Hódi és munkatársai által végzett vizsgálat eredményeivel.²¹ minden nap 41,5%-uk, majdnem minden nap 32,1%-uk ül ezért képernyő elé. Az 53 szülői kérdőív alapján csak egyetlen olyan gyermeket találtunk, aki tévében (képernyőn) egyáltalán nem szokott mesét nézni.

A megkérdezett szülők 87,5%-a még mindig mesél gyermekének, ami nagyon örömdetes tény. Szintén biztató eredményre jutottunk, mikor arra voltunk kíváncsiak, vajon a gyermekek szívesen vesznek-e könyvet a kezükbe: a szülők 92,5%-a igennel válaszolt erre a kérdésre, illetve a gyermekek 83,1%-a szokott is önállóan olvasni, a legtöbben majdnem minden nap (28,3%).

Hódi és munkatársai vizsgálatával összehasonlítva, mi a legtöbb terület esetében (szóbeli mesélés aránya, eszközhasználati korlátozó szabályok, képernyő előtt töltött idő) kedvezőbb eredményt kaptunk, ami adódhat abból, hogy mintánk nem reprezentatív, és az iskola a város erős általános iskolái közé tartozik, többségében rendezett, gondoskodó családi háttérrel rendelkező gyermekekkel.

Az élıszavas mese a gyermekek 75,5 %-át leköti, és a szülők 66 %-a egyértelműen hasznosabbnak tartja ebben a formában, mint a képernyőn látott mesét. A szülők 81,1%-a szerint a gyermekek sokat tanulhatnak az élıszóban elhangzott mesékből, míg a tévében/ tableten/okostelefonon nézett mese a szülők szerint nem köti le annyira a gyermekek figyelmét. A szülők mindössze 33,9 %-a tapasztalja úgy, hogy az IKT eszközökön nézett mesék hasznosak a gyermekek számára. Általánosságban, a tévében/interneten látott információk hasznosságát is legjellemzőbben közepesre értékelték. Az élıszavas mese és az interneten/tévében látott mese szembeállításán a szülők egyértelműen hasznosabbnak tartják az élıszóban elhangzó (5-össel jelölte 69,8%, 4-essel 16,9%) meséket. Annak ellenére, hogy ezekben az osztályokban még kezdő olvasókról beszélünk, hiszen a gyerekek a vizsgálat idején éppen csak elvégezték az általános iskola 1. osztályát, mégis a szülők 50,9%-a tartotta úgy, hogy az önálló meseolvasás egyértelműen leköti a gyermeke figyelmét.

4.3.2. A szókinsz teszt kiértékelése

A kiértékelés során az első lépésben a vizsgált gyermekek szókinsz-eredményei alapján meghatároztuk az átlagokat:

1. A passzív szókinsz átlaga 7,2 lett, így a 6 és annál alacsonyabb értékek a jelzés-értékűek számunkra.
2. Az aktív szókinsz átlaga 9,2 lett, ezáltal a 8 és ennél alacsonyabb értékek a figyelemfelhívók.

Az átlagértékek meghatározása után, a vizsgálati eredményeket átnézve, a gyerekek 47%-a elmaradó, 44%-a átlagos, míg 8%-a kiemelkedő szókincsű. A továbbiakban ennek a 3 csoportnak a szókincsvizsgálat során mutatott értékeinek összefüggéseit vizsgáltuk meg a mindennapos, szóbeli meséléssel és a saját IKT eszközökkel. A mindennapi mesélés és a szókincs összefüggései: Vizsgálatunk összesített eredményei alapján az átlagtól elmaradó szókincsű gyermeknek mindössze 21%-a kap otthon minden nap élıszavas mesét, míg az átlagos szókincsű gyermekek esetében ez az arány 50%, csakúgy, mint a kiemelkedő szókincsű gyermekek esetében.

Amint az 1. táblázatban látható, szignifikáns kapcsolatot találtunk a passzív és az aktív szókincs mértéke és a mindennapi élıszavas mese között. Azaz azon gyerekeknek, akik mindennap kapnak élıszavas mesét, mind a passzív szókincese, mind az aktív szókincese nagyobb. Ugyanez a tendencia felfedezhető a kötött és a szabad asszociációk esetében is, az összefüggés azonban nem szignifikáns.

1. táblázat: Mindennapi élıszavas mese és szókincs/asszociáció összefüggései (független kétmintás T-próba)

Group Statistics					
	Saját IKT eszköz_dumy	Elemsszám (N)	Átlag	Szórás	Szignifikancia érték (p)
PASSZÍV SZÓKINCS	nincs mindennap élıszavas mese	46	6,93	1,541	0,024
	mindennap van élıszavas mese	26	7,73	1,116	
AKTÍV SZÓKINCS	nincs mindennap élıszavas mese	46	8,61	1,915	0,015
	mindennap van élıszavas mese	26	9,69	1,463	
KÖTÖTT ASSZ.	nincs mindennap élıszavas mese	46	5,787	2,7182	0,671
	mindennap van élıszavas mese	26	6,054	2,2277	
SZABAD ASSZ.	nincs mindennap élıszavas mese	46	20,91	7,142	0,220
	mindennap van élıszavas mese	26	23,04	6,732	

Meglepetésünkre viszont egyértelműen jelentkezett a szókincsre gyakorolt hatása annak, hogy naponta hány órát töltenek a gyerekek a képernyő előtt.

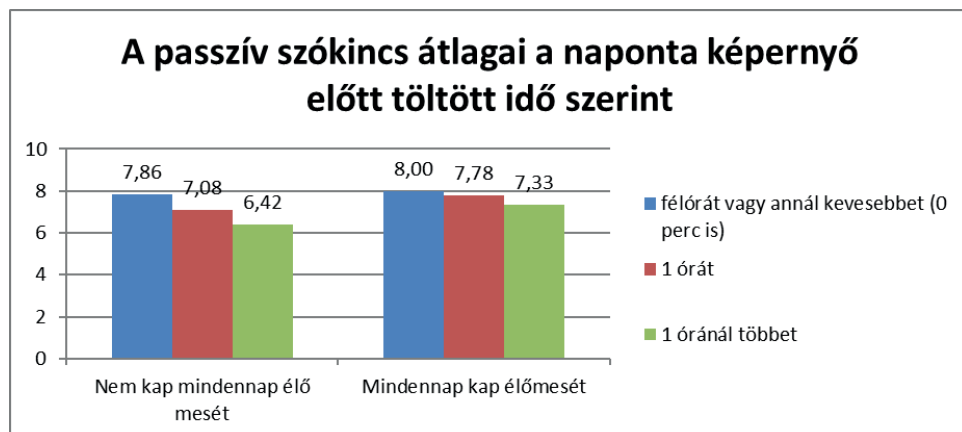
2. táblázat: A képernyő előtt töltött idő hatása a kötött és szabad asszociáció-ra, valamint a passzív és az aktív szókincsre

Report					
kepernyo_hetv_kat		KÖTÖTT- ASSZ KÖTÖTT ASSZ.	SZABAD- ASSZ SZABAD ASSZ.	PASSZÍV- SZÓKINCS PASSZÍV SZÓ-KINCS	AKTÍV- SZÓKINCS AKTÍV SZÓ-KINCS
félórát vagy annál kevesebbet (0 perc is)	Mean	5,554	22,92	7,92	9,08
	N	13	13	13	13
	Std. Deviation	2,2637	8,529	1,115	2,100
1 órát	Mean	5,655	20,50	7,36	9,68
	N	22	22	22	22
	Std. Deviation	2,6358	4,728	1,002	1,644
1 óránál többet	Mean	6,483	23,44	6,72	8,78
	N	18	18	18	18
	Std. Deviation	2,4515	7,056	1,526	2,045
Total	Mean	5,911	22,09	7,28	9,23
	N	53	53	53	53
	Std. Deviation	2,4751	6,631	1,292	1,908

A 2. táblázat adatai alapján mind az aktív, mint a passzív szókincs terjedelme csökken a képernyő előtt töltött idő növekedésével. Ha pedig aszerint választjuk ketté a mintát, hogy a képernyőn nézett mese mellett ki kap, illetve nem kap rendszeresen esti mesét, már látható, hogy a rendszeres esti mesét kapó gyermekek esetében kisebb a csökkenés mértéke. Vagyis, a csoportonkénti átlagok összevetéséből az tűnik ki, hogy a mindennapos meseolvasás hatása erősebb, mint a képernyő előtt töltött időé.

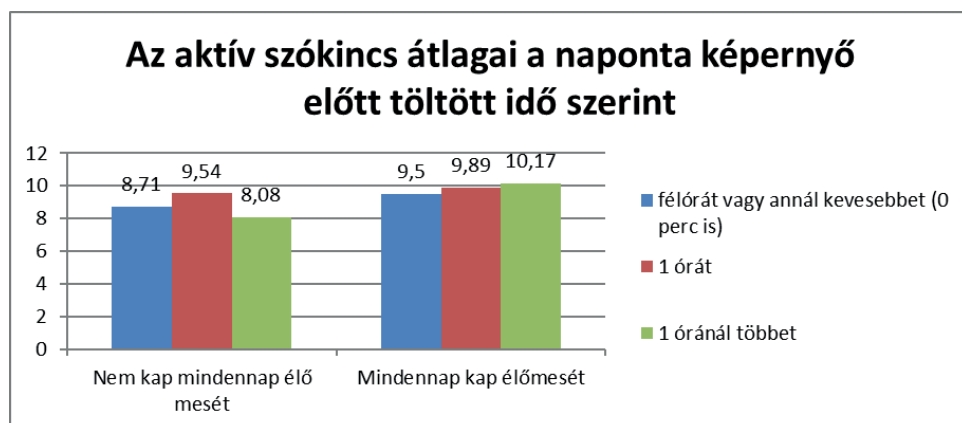
Hiszen mind a passzív szókincs (1. ábra), mind az aktív (2. ábra) szókincs esetében kisebb az átlagok közötti különbség a képernyő előtt töltött idő szerint azon gyerekek körében, akik mindennap kapnak mesét, míg azok körében, akik nem kapnak mindennap mesét, erősen differenciál a képernyő előtt töltött idő az átlagokban.

1. ábra: A passzív szókincs változása a képernyő előtt töltött idő függvényében

Ebben a csoportban a passzív szókincs a képernyő előtt töltött idő hossza szerint fokozatosan csökken, az aktív szókincs esetében az 1 óránál többet képernyő előtt töltők átlaga jelentősen elmarad a másik két kategória átlagától.

2. ábra: Az aktív szókincs változása a képernyő előtt töltött idő függvényében

4.3.3. A szóasszociációs vizsgálat eredményei

Az asszociációs szólisták elsődleges elemzése mennyiségi szempontok alapján történt. A három hívószó (autó, lyukas, eszik) esetén lejegyzett válaszok egy gyermekre eső átlaga 5,3 lett, az állatok körében felsorolt szavak átlaga pedig 22.

Megnéztük, hogy azoknak a gyerekeknek az átlageredményei jobbnak mutatkoznak-e, akiknek a szülei mindennap mesélnek. Az 'autó-lyukas-eszik' hívószavakra adott asszociációk átlaga az ő esetükben 6,05; a felsorolt állatok átlagos mennyisége pedig 23,04: mindkét esetben látható a tendencia, mindkettőnél kissé magasabb értékek születtek.

Az asszociációk minőségi elemzését elsősorban szemantikai, gyakorisági sajátosságok alapján végeztük a szabad asszociációk esetében ('autó', 'lyukas' és 'eszik'). Összegyűjtöttük, pontoztuk azokat a kreatív megoldásokat, ahol a gyermekek nem együttjárás, vagy mellérendeltségi viszony alapján sorolták a szavakat. Arra figyeltünk fel, ha a gyermek képes volt nézőpontjának megváltoztatására, és távolabbi kapcsolatokat is létrehozott a szavak között, szófajt váltott.

Ezután kiválasztottuk azokat a gyerekeket, akiknek minden nap mesélnek a szülei, és azt tapasztaltuk, hogy többségükben kreatív válaszok születtek. A gyermekek mindössze 7,7%-a nem sorolt egyik szó esetén sem ilyen minőségű válaszokat. Kiemelve azokat a gyerekeket, akik mindhárom szó esetében adtak kreatív válaszokat (13,9%), azt tapasztaltuk, hogy 70 %-uk hallgat otthon minden nap élőszavas mesét. Azokat a gyermekeket is kiemeltük, akik egyáltalán nem adtak kreatív választ (15,3%), és azt tapasztaltuk, hogy mindössze 18 %-uk kap minden nap mesét.

4.3.4. A kötetlen beszélgetés eredményei

A kötetlen beszélgetés során kiderült, hogy az IKT eszközöket illetően a gyermekek 45,8%-a nem rendelkezik semmilyen saját elektronikai eszközzel. Összesítve az adatokat egy gyermekre mégis átlagosan ~1,3 db eszköz jut, mert a 72 gyermek összesen 54 db saját eszközzel rendelkezik (hiszen előfordulnak már olyanok is, akiknek 2-3 saját van).

A szókincs, és a saját IKT eszköz közötti kapcsolatot vizsgálva azt tapasztaltuk, hogy mind az átlagos, mind az alacsonyabb szókincs-átlaggal rendelkező gyermekek 56%-a rendelkezik saját IKT eszközzel, míg a kiemelkedő szókincsű gyermekek között ez az arány mindössze 33%-os.

A másik oldalról megvilágítva az összefüggéseket, nem találtunk különbséget a saját IKT eszközzel rendelkező és nem rendelkező gyerekek passzív és aktív szókincs értékei között, valamint a szabad asszociációt tekintve.

4.4. Konklúziók

A vizsgálatunkban részt vett gyermekek szülei egyértelműen ismerik a mese jótékony hatását, és a mindennapok során alkalmazzák is ezt a tudást. Az élőszavas mese – véleményük szerint – jobban leköti gyerekeik figyelmét, mint a képernyőn nézett mese, és a szülők mesélnek is nekik – ha nem is naponta, de mindenkép-

pen annak tudatában, hogy hasznosabb, mint ha gyermekeik képernyőn néznének mesét.

A szülők valószínűleg találkoztak már az internet, illetve az IKT eszközök veszélyeivel is, hiszen családon belüli szabályokat is alkottak használatukra. Ennek ellenére egyes gyermekek nagyon sok időt (több órát) töltenek naponta a képernyők előtt.

Figyelmeztető jel, hogy egy ilyen, viszonylag jól tájékozott csoportban is a gyermekek 54%-a rendelkezik már valamilyen elektronikai eszközzel – pedig még nem közlekednek egyedül.

Vizsgálatunk során igazolódott az a feltevésünk, hogy a minden nap előszóban hallgatott mese jótékony hatással van a gyermek szókincsének alakulására. Ugyanilyen összefüggést azonban nem találtunk az eszközök és a szókincs tekintetében, nem mondható ki tehát, hogy elmaradás tapasztalható azon gyermekek szókincsében, akik saját IKT eszközzel rendelkeznek.

Kutatásunk eredményeiből kimutatható - bár eredetileg ennek kimutatását nem terveztük -, hogy tagadhatatlan annak a hatása, hogy a gyermek ezeket az eszközöket milyen tartósan használja nap, mint nap – vagyis tulajdonképpen hány órát veszít el a személyes interakció útján nyerhető fejlesztő hatásokból. Viszont arra is rámutatott a vizsgálat, hogy a rendszeres esti mesélésnek még azok esetében is jótékony, „védő” hatása van, akik egyébként sokat ülnek a képernyő előtt.

FELHASZNÁLT IRODALOM/REFERENCES

- Ainsworth, et. al. (1978):** Patterns of attachment: A psychological study of the strang situation. Hillsdale, NJ, Erlbaum.
- Fáyné Dombi Alice–Hódi Ágnes–Kiss Renáta (2016):** IKT az óvodában: kihívások és lehetőségek. Magyar Pedagógia, 116 (1), 91– 117. old.
- Gósy Mária (2005):** Pszicholingvisztika. Osiris Kiadó. Budapest.
- Gósy Mária–Kovács Magdolna (2001):** A mentális lexikon a szóasszociációk tükrében. Magyar Nyelvőr 125. évf. 3. szám 330-354. old.
- Hódi Ágnes et al. (2019):** Óvodások IKT-használata otthon – szülői minta és szerepvállalás. Neveléstudomány 2019/2. szám
- Holloway, D., Green, L. & Livingstone, S. (2013):** Zero to eight. Young children and their internet use. London: LSE.
- Kádár Annamária (2012):** Mesepszichológia. Az érzelmi intelligencia fejlesztése gyermekkorban. Kulcslyuk Kiadó.
- Kuncz Eszter (2007):** A Meixner-féle szókincs-, szótanulás-vizsgálat bemutatása, alkalmazásának lehetőségei. Fogyatékos Gyermekek, Tanulók Felzárkóztatásáért Országos Közalapítvány. Budapest.
- Lengyel Zsolt (1981):** A gyermeknyelv. Gondolat Könyvkiadó. Budapest.
- Meixner Ildikó (1989):** Útmutató a szókincspróba alkalmazásához. Kézirat.

- Nagy Attila– Katsányi Sándor (2005):** Olvasáslélektan, olvasáspedagógia. In: Könyvtárosok kézikönyve 4. kötet. Osiris Kiadó. Budapest.
- Nagy József–Nyitrai Ágnes–Vidákovich Tibor (2009):** DIFER – Fejlesztés mesékkel. Az anyanyelv, a gondolkodás fejlődésének segítése mesékkel 4–8 éves korban. Szeged. Mozaik Kiadó.
- Nagy József (2006):** A szóolvasó készség fejlődésének kritériumorientált diagnosztikus feltérképezése. In: Józsa Krisztián szerk. (2006): Az olvasási képesség fejlődése és fejlesztése. Dinasztia Tankönyvkiadó, Budapest. 91–107. old.
- Pléh Csaba (2006):** A gyermek nyelv. In: Kiefer Ferenc szerk. (2006) A magyar nyelv. Akadémiai Kiadó, Budapest. 753–782. old.

INTERNETES FORRÁSOK

- Hüther, Gerald (2009):** Mi zajlik a gyerekek agyában, ha tévéznek? (ford.: Nemes Gáspár) . Élet és Tudomány. 2009. évf. 13. <https://www.koloknet.hu/csalad/mi-zajlik-a-gyerekek-agyaban-ha-teveznek/> (2020.08.14.)
- Juhász Valéria–Radics Márta (2019/a):** Hazánkban használt szókinccsmérő eljárások I. Anyanyelv-pedagógia XII. évfolyam 1. szám. <http://anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=771> (2020. 08. 04.)
- Juhász Valéria – Radics Márta 2019/b):** Hazánkban használt szókinccsmérő eljárások II. Anyanyelv pedagógia XII. évfolyam. 2. szám. <https://docplayer.hu/159054672-Hazankban-hasznalt-szokincsmero-eljarasok-ii.html> (2020. 08. 04.)
- Könyvtári Figyelő (2019):** Meseolvasás és olvasóvá válás. <http://ki2.oszk.hu/kf/2019/01/meseolvasas-es-olvasova-valas/> (Letöltés dátuma: 2021. március 1.)
- Kasik László szerk. (2021):** Társas problémák és megoldásuk 3–7 évesek körében-feltárás és segítés. Módszertani segédanyag óvodapedagógusok számára. Mozaik Kiadó. Szeged
- Laczkó Mária (2007):** A szóelőhívási folyamatban és a szóértési nehézségekben mutatkozó nyelvi hátrány. Új Pedagógiai Szemle. 12. szám. <http://folyoiratok.ofi.hu/uj-pedagogiai-szemle/a-szoelohivasi-folyamatban-es-a-szoertesi-nehezsegekben-mutakozo-nyelvi> (2019.05.21.)
- Marano, Hara E. – Skenazy, Lenore (2023):** Why Parents Should Stop Overprotecting Kids and Let Them Play An Interview with Hara Estroff Marano and Lenore Skenazy chronicled. <https://www.museumofplay.org/app/uploads/2022/01/3-4-interview-marano-skenazy.pdf>
- Neuberger Tilda (2008):** A szókincs fejlődése óvodáskorban In: Anyanyelv-pedagógia I. évfolyam 3–4. szám. <http://www.anyanyelv-pedagogia.hu/cikkek.php?id=86> (2019. 05. 23.)

- Neuberger Tilda (2014):** A spontán beszéd sajátosságai gyermekkorban. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest. 50–56. http://www.eltereadar.hu/media/2014/12/NT_A_spontan_beszed_sajatossagai_gyermekkorban_READER.pdf (2020.08.04.)
- N. Kollár Katalin – Szabó Éva szerk. (2017):** Pedagógusok pszichológiai kézikönyve I. kötet, Osiris Kiadó, Budapest (Megtekintés ideje: 2022. 03. 01.) <https://dtk.tankonyvtar.hu/xmlui/handle/123456789/2913?show=full>
- Vajda Zsuzsanna – Kósa Éva (2005):** Neveléslelektan, <https://docplayer.hu/672356-Neveléslelektan-vajda-zsuzsanna-kosa-eva.html> (Megtekintés ideje: 2022. 03.01.)

JEGYZETEK/NOTES

- 1 Nagy József – Nyitrai Ágnes – Vidákovich Tibor (2009): DIFER – Fejlesztés meséssel. Az anyanyelv, a gondolkodás fejlődésének segítése mesékkel 4–8 éves korban. Szeged. Mozaik Kiadó.
- 2 Neuberger Tilda (2008): A szókincs fejlődése óvodáskorban In: Anyanyelv-pedagógia I. Lásd az Internetes forrásoknál.
- 3 Könyvtári Figyelő (2019): Meseolvasás és olvasóvá válás. Lásd az Internetes forrásoknál.
- 4 Ainsworth et al. (1978): Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation. Hillsdale, NJ, Erlbaum.
- 5 Kádár Annamária (2012): Mesepszichológia. Az érzelmi intelligencia fejlesztése gyermekkorban. Kulcslyuk Kiadó. Budapest.
- 6 Holloway, D., Green, L. & Livingstone, S. (2013): Zero to eight. Young children and their internet use. London: LSE.
- 7 Fáyiné Dombi Alice–Hódi Ágnes–Kiss Renáta (2016): IKT az óvodában: kihívások és lehetőségek. Magyar Pedagógia, 116 (1), 91–117. old.
- 8 Hódi Ágnes et al. (2019): Óvodások IKT-használata otthon – szülői minta és szerepvállalás. Neveléstudomány 2019/2. szám.
- 9 Uo.
- 10 Hüther, Gerald (2009): Mi zajlik a gyerekek agyában, ha tévéznek? (ford.: Nemes Gáspár) . Élet és Tudomány. 2009. évf. 13. <https://www.koloknet.hu/csalad/mi-zajlik-a-gyerekek-agyaban-ha-teveznek/> (2020.08.14.)
- 11 Marano, Hara E. –Skenazy, Lenore (2023): Why Parents Should Stop Overprotecting Kids and Let Them Play An Interview with Hara Estroff Marano and Lenore Skenazy chronicled. Lásd az Internetes forrásoknál.
- 12 Lengyel Zsolt (1981): A gyermeknyelv. Gondolat Könyvkiadó. Budapest. továbbá Pléh Csaba (2006): A gyermek nyelv. In. In Kiefer Ferenc szerk. (2006): A magyar nyelv. Akadémiai Kiadó, Budapest. 753-782. old.

- 13 Juhász Valéria – Radics Márta (2019/a): Hazánkban használt szókinccsmérő *eljárások I.* Anyanyelv-pedagógia XII. évfolyam 1. szám. és Juhász Valéria – Radics Márta 2019/b. Hazánkban használt szókinccsmérő eljárások II. Anyanyelv pedagógia XII. évfolyam. 2. szám. Továbbá Nagy Attila – Katsányi Sándor (2005): Olvasáslélektan, olvasáspedagógia. In: Könyvtárosok kézikönyve 4. kötet. Osiris Kiadó. Budapest.
- 14 Gósy Mária – Kovács Magdolna (2001): A mentális lexikon a szóasszociációk tükrében. Magyar Nyelvőr 125. évf. 3. szám 330–354. old; Gósy Mária (2005): Pszicholingvisztika. Osiris Kiadó. Budapest.
- 15 Neuberger Tilda (2014): A spontán beszéd sajátosságai gyermekkorban. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest. 50–56. old.
- 16 Nagy József (2006): A szóolvasó készség fejlődésének kritériumorientált diagnosztikus feltérképezése. In: Józsa Krisztián szerk. (2006): Az olvasási képesség fejlődése és fejlesztése. Dinasztia Tankönyvkiadó, Budapest. 91–107. old.
- 17 Neuberger Tilda (2014): A spontán beszéd sajátosságai gyermekkorban. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest. 50–56. Lásd az Internetes forrásoknál.
- 18 Meixner Ildikó (1989): *Útmutató a szókinccspróba alkalmazásához*. Kézirat.
- 19 Kuncz Eszter (2007): A Meixner-féle szókincs-, szótanulás-vizsgálat bemutatása, alkalmazásának lehetőségei. Fogyatékos Gyermek, Tanulók Felzárkóztatásáért Országos Közalapítvány. Budapest.
- 20 Laczkó Mária (2007): A szóelőhívási folyamatban és a szóértési nehézségekben mutatkozó nyelvi hátrány. Új Pedagógiai Szemle. 12. szám.
- 21 Hódi et al. (2019) 29. old.

MÁTYÁS Szabolcs (2022): *MAGYAR TALENTUMOK A NOBEL-DÍJ KÖZELÉBEN.*

M.SZ. ÉS TÁRSA, DEBRECEN, 263 OLDAL

Hogyan került egy emberi fej a Nobel-díjas tudós aktatáskájába? Emberi, vagy állati eredetű vérfolt szennyezte be a gyanúsított ruházatát? Mit jelent a „halál csókja”? Mi történik, ha betege vérének egy orvos feleségébe és saját magába fecskendez?

E sorok szerzője először is elnézést kér a Tisztelt Olvasótól az idegeket borzoló (és némileg hatásvadász) felütésért, majd igyekszik haladéktalanul leszögezni: az általa bemutatni kívánt könyv nem a krimi műfajába tartozik, de még csak nem is a kriminalisztikai szakirodalmak sorát gazdagítja, annak ellenére, hogy szerzője, Dr. Mátyás Szabolcs, a Nemzeti Közszerzői Egyetem docense, igencsak tapasztalt a különféle bűnügyek felderítésében. Mindazonáltal a fentebb feltett – a szövegkörnyezet ismerete híján valóban kissé bizarnnak tűnő – kérdésekre is megtaláljuk a választ a könyvben, ami nem tévedés (!), csakugyan a címben foglaltakról, azaz a magyar talentumokról szól.

De kit is nevezünk talentumnak? A talentum egy tehetséges személy, aki kiválóságát felfedezéseivel, alkotásaival, tetteivel bizonyította. A tehetség ugyanis önmagában megfoghatatlan, létét igazolni kell. „Minőségi kategória, tartalma szerteágazó és csak manifeszt állapotában, utólag vehető bizonyosnak”. A tehetség szubsztrátumát tehát a tehetséges személy (talentum) és teljesítménye (produkta, produkciója) egyszerre hordozza. Az igazi talentum számára pedig – mi képpen Csíkszentmihályi fogalmaz – elsősorban nem az a fontos, hogy majdan hozzákapsolják-e nevét egy elismert felfedezéshez, alkotáshoz, hanem mindössze az, hogy képes-e teljes és kreatív életet élni¹.

Kiváló tudósokkal, írókkal, közéleti szereplőkkel foglalkozni felettébb lélekmelengető, mi több akár izgalmasabb is lehet, mint egy titokzatos bűnesetet megfejteni. Nekünk, magyaroknak különösen van hajlamunk az előbbire, hiszen csak gondoljunk bele, micsoda lelkesedéssel emlegetjük nemzetünk nagyjainak világ-raszoló teljesítményeit, mellyel hozzájárultak az egyetemese kultúra, illetve a tudomány fejlődéséhez. Ám még mielőtt bárki újfejt valami gondolati vakvágányra tévedne, s valami etnocentrista proklamációt gyanítana a bemutatandó kiadványban, a recenzensnek gyorsan el kell oszlatnia minden ilyesfajta aggodalmat. E könyv ugyanis pusztán tényeken és szisztematikus adatelemzésen alapuló tudományos szerzemény, mely adatforrásként a tárgykörben leghitelesebbnek tekinthető, interneten mindenki számára elérhető Nobel-adatbázist használta. A webhely jegyzékei alapján nyomon követhető minden, a Nobel-díj bizottságokhoz az 1901. év óta befutott jelölés és kiadott díj, ami mellett számos egyéb, értékes információhoz is hozzájuthatnak az oldal látogatói.

Akkor lehetséges, hogy ez valami száraz, matematikai-statisztikai elemzések garmadát felvonultató adathalmaz? Egyáltalán nem! A könyv egy átlagos tudományos kiadványhoz képest kifejezetten érdekfeszítő, színes és olvasmányos, telis-tele lelkesítő gondolatokkal. Mindazonáltal, aki valamennyire ismeri alkotójának eddigi munkásságát², egyáltalán nem lepődik meg ezen. Miképpen azon sem, hogy a kötet sorain mennyire átszüremlik a hazaszeretet és a magyarság szellemi közösségéhez való tartozás büszke öntudata. Visszatérve a témaválasztásra, megkülönböztetett figyelmet fordítani kiválóságainkra nem csak felemelő, de akár szakmai, akár hétköznapi perspektívából szemléljük, hálás feladatnak is tűnik. Ugyanakkor, aki hasonló kérdéskör boncolgatásába kezdett már valaha hasonló módszerrel (e kritika írója részesült e szerencsében), az meglehetősen hamar fel tudja mérni a Szerző által vállalt feladat terheinek súlyát. Az adatforrásként használt nyilvántartások pontatlansága, tévedései és hiányzó adatai sok-sok esetben hátráltatják a munkát, és gyakran csak komoly erőfeszítések árán, további adatforrások (szakkönyvek, lexikonok, honlapok) alapos és időt rabló tanulmányozásával sikerül a szükséges korrekciókat elvégezni. Nem kétséges, a Szerző pontosan tisztában volt vele, hogy mire vállalkozik, hiszen kitartó munkája eredményeképpen megjelent korábbi, vaskos kötetében³ egyszer már igen nagy alaposítással körüljárta a magyar és magyar származású talentumok kérdését, különös figyelmet szentelve a Nobel-díjasoknak és a díjra jelölteknek.

A könyv által feltárt problematikával kapcsolatban az első, talán legkézenfekvőbb kérdés számunkra talán az lehet, hogy egyáltalán mit jelent Nobel-díjasnak lenni és ehhez képest mivel jár arról lemaradni. A Szerző erre – a mű méltatójának kedves – „sportos” hasonlattal adja meg a választ: *„A jelölt tudósok mostohagyereknek számítanak a hazai tudománytörténetben. Rosszabb a helyzetük, mint az olimpiai ezüstérmeseknek, akiknek bár a sportszerető közvélemény is sok esetben már elfelejtette a nevét, de nekik legalább megadatott az, hogy felálljanak az olimpiai dobogó második fokára. Még ha nem is nekik játszották a himnusz, de néhány percre ők is a figyelem középpontjába kerültek, s néhány hétig, hónapig vagy olykor néhány éven keresztül élvezhették a feljük áradó szeretetet”*.

A következő, kikerülhetetlen dilemma, hogy ténylegesen léteznek-e detektálható különbségek a díjat elnyertek és a csak jelöltnak megmaradók teljesítményei között. A Szerző marad a „sportos” hasonlatoknál: az objektív mérőeszközökkel, centiméteres, vagy századmásodpercnyi pontossággal megállapított sportteljesítmények többnyire nem vetik fel sorrendiség kérdését. De a tudomány az más. A Nobel-díjért folyó „verseny” pedig inkább a pontozásos sportágakra hasonlít... A „bírói” döntéseket érezheti igazságosnak vagy igazságtalannak bárki, tudomásul kell vennie, hiszen azokat a felkért szakértői körök (egyes Nobel-díj Bizottságok) egyetértése alapján hozták és hozzák a mai napig. Persze olyan is előfordulhat, hogy *„bár korszakalkotó megállapításról vagy találmányról van szó, ennek ellenére a bíráló bizottság tagjai és a felkért szakértők nem képesek felismerni a fel-*

fedezés nagyszerűségét (még a kiemelkedő tudományos talentumuk ellenére sem), s majd csak a tudós halála után válik ismertté az életmű” – fogalmaz a szerző. Taps azonban minden „befutónak” jár. A 18 Nobel-díjasunk mellett tiszteletünk a további 28 Nobel-díjra jelöltünket is megilleti, különösen annak fényében, hogy legtöbbjüknek tudomása sem lett soha arról, hogy felterjesztették az elismerésre. A jelölésekkel kapcsolatos iratokat ugyanis óvatosságból ötven éven keresztül titkosan kezelik. Mindamellettt nagyrabecsülésünket kell kifejeznünk a jelölők iránt. Ők azok, akik egy-egy szakmai terület kimagasló művelőiként – akár már Nobel-díjjal a tarsolyukban –, ismertségüket, baráti kapcsolataikat felhasználva küldték el kiszemeltjük nevét és méltatását egy-egy Nobel-díj Bizottságnak. Ebben az összefüggésben tehát a történet minden szereplője, a Nobel-díjas, a jelölt és a jelölő egyaránt kivételes tudású személynek, azaz talentumnak tekinthető. Mátyás Szabolcs pedig – hivatásához hűen – igazságot szolgáltat azzal, hogy méltó emléket állít mindannyiuk számára.

A szerző további érdeme, hogy újszerű kultúrtörténeti megközelítésével párhuzamosan, tovább ápolja a hazai geográfiában gyökeret vert talentumföldrajzi hagyományokat is⁴⁵⁶⁷⁸⁹¹⁰¹¹. A tehetség kibontakozása ugyanis szinte mindig azon múlik, hogy hol, milyen körülmények között született, nevelkedett, tanult, majd dolgozott, kutatott, alkotott az ember. A „nagy emberek nagy teljesítményeinek” létrejöttét tehát a hagyományos megközelítéseken túl, földrajzi dimenziókban is érdemes megvizsgálunk.

A könyv szerkezete jól áttekinthető, két fő részből áll. Terjedelmének (263 oldal) körülbelül háromnegyed részét tudománytörténeti, egynegyed részét a talentumföldrajzi ihletésű oldalak teszik ki. A Szerző az első, módszertani fejezetében bemutatja az elemzésbe vont talentumok körét, a minta kiválasztásának metódusát, az adatszerzés módját, nehézségeit. Kitér a Nobel-díj odaítélésének általános és egyedi kérdéseire is. A következő hat, tudománytörténeti arculatú fejezetében szigorú logikai rend szerint ismerteti a különböző Nobel-díj kategóriák (fizikai, kémiai, élettani vagy orvostudományi, irodalmi) valamint a Nobel-békedíj és a közgazdasági Nobel-emlékdíj rövid történetét, statisztikai mutatóit, Nobel-díjasainak országonkénti eloszlását, valamint magyar és magyar származású jelöltjeit, díjazottjait és jelölőiket.

A nyolcadik fejezetben helyet kapó talentumföldrajzi elemzések a hazai, illetve magyar gyökerű Nobel-díjas és díjra jelölt személyeket területi szempontok, születési helyük, közép- és felsőfokú oktatási intézményeik, életpálya szakaszaik és halálozási helyük szerint mutatják be. E fejezetben kerül elő néhány olyan, tetten érhető szociodemográfiai változó is, amely a talentum kibontakozását segíthette, avagy gátolhatta a különböző életszakaszokban. Nevezetesen, az átlagosan megélt életévek, a nemi hovatartozás, az átlagos gyermekszám, valamint azok a sérelmek és atrocitások, amelyeket a kiválóságoknak sokszor hányattatott életük során kellett elszenvedniük.

Az utolsó, kilencedik fejezet Alfred Nobel vázlatos életrajza mellett további, a Nobel-díj átadásával kapcsolatos, érdekes adalékokat tartalmaz a díjátadó ünnepség helyéről, annak magyar vonatkozásairól, a bankett helyszínéről, protokolljáról, programjáról, magáról az éremről, a vele járó diplomáról, valamint az elnyert nem csekély pénzösszegekről.

A fejezeteket eredeti dokumentumok, levélrészletek, idézetek sokasága színesíti, melyek még érthetőbbé és élvezetesebbé teszik a főszöveg olvasását. De, ha többre nem, csak olyasféle izgalmas adalékokra kíváncsi valaki, hogy a szokásos négyen kívül hány vegyértékű lehet a szén, miért érdemes langyos vízzel fület öblíteni, melyik magyar tudós kapott ételt a hírhedt Mengelétől, kivolt az a Nobel-díjra jelöltünk, aki végül hontalanul hunyt el, netán arra, hogy milyen ajándékkal örvendezett meg Szilárd Leó Hruscsovot, feltétlenül el kell olvasnia a könyvet!

A könyv teljes terjedelmében fényképekkel, táblázatokkal, térképekkel gazdagon illusztrált, a benne foglalt ismeretanyag módfelett nagy. Stílusa, nyelvezete rutinos íróra vall. A kutatói és írói kvalitásait ismét bizonyító Dr. Mátyás Szabolcs könyvét elsősorban azok számára ajánlom, akik tisztelik nagy elődeink szellemi hagyatékát, a magyar tudomány és kultúra eredményeit, egyúttal kedvelik a kultúrtörténet, illetve a geográfia különleges megközelítéseit, fejezeteit, vagy csak egyszerűen fogékonyak az új tudás megszerzésére. A munka egy tudományos kutatás remek terméke, de ez ne riasszon el senkit! Higgyék el, lebilincselőbb, mint egy krimi!

Recenzens:

Dr. habil. Győri Ferenc

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Csikszentmihályi M. (2008):** Kreativitás. A flow és a felfedezés, avagy a találerő konyság pszichológiája. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Dövényi Z. (2016):** Adalékok a zempléni táj tehetségtérképéhez, különös tekintettel a geográfiára. In: Kókai S. (szerk.) A változó világ XXI. századi kihívásai: tanulmánykötet professzor dr. Hanusz Árpád egyetemi tanár 70. születésnapja tiszteletére. Nyíregyházi Egyetem Turizmus és Földrajztudományi Intézete, Nyíregyháza. 179–185. old.
- Hantos Gy. (1936):** Magyar Tájak – Magyar Kiválóságok. Szerző kiadása, Budapest.
- Győri F. (2006):** A tehetség földrajzának elméleti megközelítése. Földrajzi Közlemények. 130. 15-27. old.
- Győri F. (2011):** Tehetségföldrajz: Magyarországi vizsgálatok. Egyesület Közép-Európa Kutatására, Szeged.

- Malatyinszky Sz. – Becsei J. (2016):** A Dél-alföldi tehetségek lehetőségei. In: Kókai S (szerk.) A változó világ XXI. századi kihívásai: tanulmánykötet Prof. Dr. Hanusz Árpád egyetemi tanár 70. születésnapja tiszteletére. Nyíregyházi Egyetem Turizmus és Földrajztudományi Intézet, Nyíregyháza. 391–401. old.
- Mátyás Sz. (2002):** Ahol a zsenik bölcsője ring. Szerző kiadása, Debrecen.
- Mátyás Sz. (2006):** Illik tudnom, mert magyar vagyok. Szerző kiadása, Debrecen.
- Mátyás Sz. (2020):** A Kárpát-medence talentumföldrajza. Mátyás Szabolcs és Társa, Debrecen.
- Mátyás Sz. (2021):** Talentumföldrajzi elemzések a Kárpát-medencében. Területi Statisztika. 61. 466–502. old.
- Somogyi J. (1942):** Magyarország tehetségtérképe. Társadalomtudomány (különlenyomat) 1.
- Tóth J. (1990):** A tudományos minősítéssel rendelkezők születési lakó- és munkahelyeinek területi sajátosságai. In: Tóth J. (szerk.) Tér-Idő-Társadalom, MTA RKK, Pécs, pp. 225–267. old.
- Tóth J. (1994):** A magyar geográfusok adatainak területi-strukturális elemzése. Közlemények a JPTE Általános Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszékéről, 10. JPTE, Pécs.
- Tóth J. (2004):** A tehetségföldrajz körvonalai. In: Hanusz Á. (szerk.) Földrajzi Környezet-Történeti folyamatok. Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza. pp. 43–50. old.
- Tóth J. – Győri F. (2011):** Tehetségföldrajz. In: Kocsis Károly, Schweitzer Ferenc (szerk.) Magyarország térképekben. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest. 117–120. old.

JEGYZETEK

- 1 Csíkszentmihályi M. (2008): Kreativitás. A flow és a felfedezés, avagy a találatekonyság pszichológiája. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- 2 Lásd Mátyás Sz. könyveit: (2002), (2006), (2020), (2021)
- 3 Mátyás Sz. (2020): A Kárpát-medence talentumföldrajza. Mátyás Szabolcs és Társa. Debrecen.
- 4 Hantos Gy. (1936): Magyar Tájak – Magyar Kiválóságok. Szerző kiadása, Budapest.
- 5 Somogyi J. (1942): Magyarország tehetségtérképe. Társadalomtudomány (különlenyomat) 1.
- 6 Tóth J. (1990): A tudományos minősítéssel rendelkezők születési lakó- és munkahelyeinek területi sajátosságai. In: Tóth J. (szerk.) Tér-Idő-Társadalom, MTA RKK, Pécs, pp. 225–267. old; Tóth J. (1994): A magyar geográfusok adatainak területi-strukturális elemzése. Közlemények a JPTE Általános Társadalomföldrajzi és Urbanisztikai Tanszékéről, 10. JPTE, Pécs.

- 7 Lásd Győri F. könyveit (2006), (2011)
- 8 Tóth J. – Győri F. (2011): Tehetségföldrajz. In: Kocsis Károly, Schweitzer Ferenc (szerk.) Magyarország térképekben. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest. 117–120. old.
- 9 Dövényi Z. (2016): Adalékok a zempléni táj tehetségtérképéhez, különös tekintettel a geográfiára. In: Kókai S. (szerk.) A változó világ XXI. századi kihívásai: tanulmánykötet professzor dr. Hanusz Árpád egyetemi tanár 70. születésnapja tiszteletére. Nyíregyházi Egyetem Turizmus és Földrajztudományi Intézete, Nyíregyháza. 179–185. old.
- 10 Malatyinszky Sz. – Becsei J. (2016): A Dél-alföldi tehetségek lehetőségei. In: Kókai S (szerk.) A változó világ XXI. századi kihívásai: tanulmánykötet Prof. Dr. Hanusz Árpád egyetemi tanár 70. születésnapja tiszteletére. Nyíregyházi Egyetem Turizmus és Földrajztudományi Intézet, Nyíregyháza. pp. 391–401. old.
- 11 Mátyás Sz. (2020): A Kárpát-medence talentumföldrajza. Mátyás Szabolcs és Társa. Debrecen.